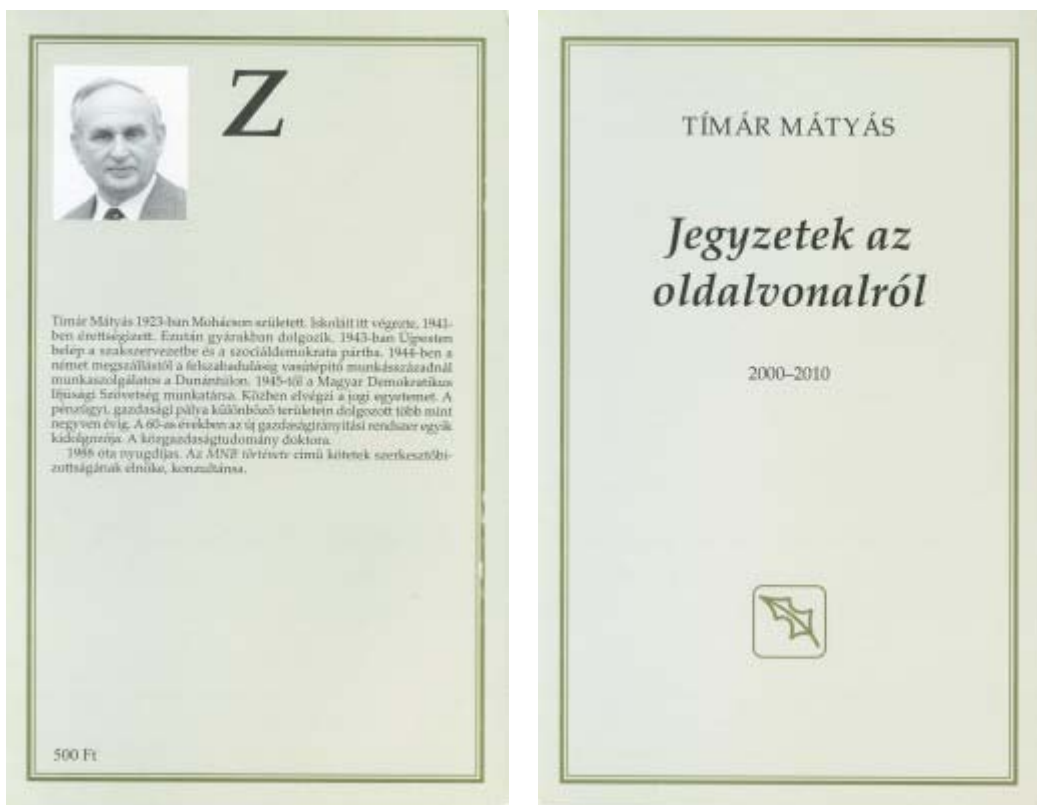

TÍMÁR MÁTYÁS

Jegyzetek az oldalvonalról

2000–2010

BUDAPEST

**Sorozatszerkesztő:
SIMOR ANDRÁS**

© Tímár Mátyás, 2011

Tímár Mátyás 1923-ban Mohácson született. Iskoláit itt végezte, 1941-ben érettségizett. Ezután gyárakban dolgozik. 1943-ban Újpesten belép a szakszervezetbe és a szociáldemokrata pártba. 1944-ben a német megszállástól a felszabadulásig vasútépítő munkásszázadnál munkaszolgálatos a Dunántúlon. 1945-től a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség munkatársa. Közben elvégzi a jogi egyetemet. A pénzügyi, gazdasá-

gi pálya különböző területein dolgozott több mint negyven évig. A 60-as években az új gazdaságirányítási rendszer egyik kidolgozója. A közgazdaságtudomány doktora.

1988 óta nyugdíjas. Az *MNB története* című kötetek szerkesztőbizottságának elnöke, konzultánsa.

Letölthető:

[\[PDF formátumban \]](#) [\[EPUB formátumban \]](#)

BEVEZETŐ

Üdvözet az Olvasónak!

E kötet írója a rendszerváltás előtti évtizedekben a gazdaság különböző területein: a Pénzügyminisztériumban, a Kormány Gazdasági Bizottságában, a Nemzeti Bankban dolgozott.

Hosszú, négy évtizedes pénzügy-gazdasági pályám során három olyan nagy akcióban vettem részt, amelyek az ország életében jelentősek voltak, ha nem is jártak egyértelmű sikerrel.

Az első a gazdaságirányítási reform előkészítése volt, melyet 1964-ben kezdtünk el kidolgozni, és 1968-ban vezettük be. A cél a makroszintű tervezés keretein belül egy szabályozott piaci gazdaság, azaz ebbe az irányba történő haladás volt. Az új „mechanizmus” öt-hat éven át jól működött, nagy érdeklődést váltott ki a környező országokban, de nyugaton is, és jelentős gazdasági fejlődéssel járt.

A nemzetközi légkör azonban számunkra kedvezőtlenül alakult. A brezsnyevi vezetés keményen intő szavára a reform vezető gárdáját a 70-es évek első felében leváltották, az intézkedések tervezett második lépcsője már nem valósulhatott meg, a továbbfejlesztése nem volt lehetséges, de a már bevezetett rendszer nagyjából tovább élt.

A második – ezt az időszakot követő akció-küzdelem – a gazdasági egyensúly javítása érdekében folyt. Az 1973-at követő olaj és nyersanyagár robbanás súlyos és növekvő deficitet idézett elő a költségvetésben és a nemzetközi fizetési mérlegben. A hiányt növelték az irányításban elkövetett hibák, a reformfolyamat leállítása. A politikai vezetés számára egyszerűbbnek tűnt a hiány hitelekkel történő fedezése, mint szigorúbb intézkedések bevezetése az államháztartásban. Az egyensúlyért folyó küzdelem

részleges eredményei lehetővé tették – más szocialista országokkal szemben –, hogy Magyarország nem kényszerült adósságai átütemezésére, ami súlyos következményekkel járt volna az életszínvonal terén is. Az ország adósságállománya azonban nőtt, és a 80-as évek elején bekövetkezett nemzetközi pénzügyi válságot csak kinnal-keservvel vészeltük át. Sajnos mindez nem szolgált kellő tanulsággal és az *élénkítés* jelszava győzött az *egyensúly* prioritása ellenében.

Mindazonáltal a 80-as években lehetővé vált a politikai viszonyok és a gazdasági tapasztalatok alapján – ha óvatos léptékben is – az irányítási rendszer fejlesztése. Így napirendre került a bankrendszer átalakítása a kereskedelmi banki tevékenység leválasztása a Magyar Nemzeti Bankról. Hazánkban a kétszintű bankrendszer 1987-ben megvalósult, elsőként a „létező szocializmus” országaiban néhány évvel a rendszerváltás előtt. Az nem állítható, hogy mindez hiba nélkül történt, de az sem, hogy továbbfejlesztése – már a rendszerváltás után – hiba nélküli volt. Nyugdíjba menetelem (1988) után *Szürke pénzügyek* címen pénzügyi pályám főbb tapasztalatait írtam meg. 1998-ban *Válság, váltás, változások* címmel a nyolcvanas és a rendszerváltás utáni évek elején írott jegyzeteimet és néhány felszólalásomat adtam közre. Ezzel párhuzamosan szerkesztőként, majd konzultánsként vettem részt a *Magyar Nemzeti Bank története* című háromkötetes mű megírásában.

A jelen kötet az utóbbi körülbelül tíz év (2000-2011) főként gazdasági történéseinek kommentárjait tartalmazza, nem utólag írottan, hanem az események forgatagában Magyarországról, a világról és néhány személyes epizódról. Természetesen nem adhat teljes képet, de talán kibontakozik belőle nemcsak az adott időszak, hanem némi visszatekintés is az elmúlt dolgokra, melyek mostanában gyakran torztükörben kerülnek ábrázolásra. Talán kibontakozik az is, hogy a szerző hogyan képzei el a szabályozott szociális piacgazdaságot Közép-Európában.

Néhány szót a könyv műfajáról

A következőkben az olvasó találkozni fog gazdaságtörténeti visszapillantásokkal is, de nem ez az írás alapvető tartalma, célja. Nem emlékirat. A rendszerváltást követő évtized (I. RÉSZ) vázolója után következő II. és III. RÉSZ kommentárnak tekinthető. Jegyzet. A hónapok megjelölése azt jelenti, hogy a hetek alatt összegyűlt történéseket, jó és rossz élményeket és fontosabb olvasmányokat foglaltam össze.

A könyv tehát, egy nyugdíjban levő gazdasági vezető gondolatait tartalmazza, észrevételeit az utóbbi bő évtized eseményeihez. Ez a szemlélet bizonyára nem találkozik sok mai véleménnyel a múltat, a közelmúltat és a jelent illetően. Természetesen a *tévedés* jogát fenntartom, bár igyekeztem harag és elfogultság nélkül írni.

I. RÉSZ A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Az új vezetés hatalmának megszilárdítása érdekében nem riadt vissza meggondolatlan áldozatoktól. Nem hozott létre megfelelő szakértői állományt ahhoz, hogy a változaso-

kat racionálisan, lehetőleg optimális eredménnyel bonyolítsa le, és az elmúlt évtizedek pozitív vonásait nem vették tudomásul.

Így hát a váltást követő négy esztendő a gazdaságban nagy visszaeséssel járt, a lakosság életszínvonalát nem sikerült megőrizni, nemhogy növelni. A mezőgazdaság és az ipar termelése mintegy negyedével csökkent.

A szövetkezetek legnagyobb részét szétverték, jókat és gyengéket egyaránt. A kárpótlási törvényekkel létrejött az új struktúra: a többszáz holdas birtokok, néhány tízezer kisebb családi gazdaság és félmilliónál több törpebirtok. A szövetkezet elnevezést valójában száműzték. A szövetkezés előnyeit: beszerzés, értékesítés, géphasználat stb. nem vették tudomásul. A baloldal –félve a múlt felhánytorgatásától – nem állt ki a szövetkezés előnyei mellett.

A privatizáció kellően kidolgozott koncepció nélkül történt. Nem határozták meg, hogy mi maradjon az állam, az önkormányzatok, a közületek tulajdonában, milyen legyen a dolgozói részesedés. Nem alakították ki a kívánatos külföldi tulajdon nagyságát és szerkezetét. Nem határozták meg az egész magánosítás időhorizontját. Sietve, nagy bankhitelekkel, alacsony árakon bonyolódott az egész folyamat. Az új szerzemények jórészt a vételárnál jóval magasabb összegekért adták tovább. A keletkezett haszonból nagy magánvagyonok jöttek létre.

A folyamatot jelentősen motiválta, sok esetben meghatározta a külföldi tőke betelepülése. Ez valóban jelentős műszaki fejlődéssel járt, új piaci lehetőségeket teremtett, részben ellensúlyozta a keleti piacok visszaesését. Ugyanakkor a multinacionális tőke sok esetben az indokoltnál jóval olcsóbban jutott jó adottságokkal rendelkező vállalatokhoz is, nagy profitokra tett szert, amit csak csekély mértékben követett a dolgozó emberek jövedelme.

A társadalom néhány év alatt polarizálódott, egyik végén az úgazdagok, a másikon a rendszerváltás vesztesei. Jelentős, félmillió jóval felüli munkanélküliség keletkezett. Az új vezetés abban a tévhitben élt, hogy az új politikai körülmények között szinte korlátlan eszközök állnak rendelkezésére. A meggondolatlan költekezés, az adórendszer lazasága, a jórészt ellenőrizetlen külkereskedelem hiánya következtében az örökölt – amúgy is magas – adósságállomány négy év alatt, 1994-ig mintegy 50%-kal nőtt, holott a privatizációs bevételek indokolt nagyságrendje miatt csökkennie kellett volna.

Nem figyeltek arra, hogy külsőségekben, új szervezetek kialakításában lehet gyors változásokat produkálni, de a dolgok mélyebb tartalmát a gazdaságban átalakítani nehezebb, nagyobb átgondolást és több alapos elemzést igénylő feladat. Nyugat-Európa mértékadó politikusai is mérsékleltre intettek. Ugyanakkor a Szovjetunióban és más országokban lejátszódó események bizonyos mértékben gyorsító tényezőt jelentettek.

A baloldal bénultan állt a történések forgatagában. Félt a múlt felhánytorgatásától, a vádaktól. Sokszor talán el is hitte, amit az új vezetés és a média egy része ontott magából, elítélve szinte mindent, ami az elmúlt évtizedekben történt, elfeledve azt is, hogy ennek az új vezetők közül sokan részesei voltak, sok esetben nem is akármilyen funkcióban.

A „magyar úr” a rendszerváltás utáni első miniszterelnök néhány évi küzdelem után meghalt. Hiányoztak azok az emberek körüle, akik kellőképpen átgondolták, mérlegeltek, rendbe tették volna a dolgokat. A nép, az istenadta nép, amelyik azt hitte, hogy gyorsan megvalósul a nyugaton látott jólét, kétségbeesve nézte: mit is művelnek ezek az újak? A gazdaság teljesítménye zuhant, az életszínvonal is. A nép többségének nem az úri Magyarország kellett. Egyre többen gondoltak nosztalgiával a régre, amikor teljes volt a foglalkoztatottság (igaz, más súlyos problémákkal), amikor a bűnözés, a korrupció sokkalta kisebb volt.

1994-ben új választások következtek. A „szalmabábu”-effektus érvényesül: mind-egy, hogy kit, csak ezeket nem választani újra. Négy év után a vassfüggönyt átvágó szocialista Horn lett a kormány feje.

A négy-öt év alatt felduzzadt adósságállomány súlyos intézkedéseket követel a szociálliberális kormánytól. Az egyensúlyt helyreállító intézkedések sem hibamentesek. Mindenesetre a gazdaság stabilizálódik, az adósságállomány mérséklődik, és a 90-es évek közepétől megindul egy növekedési folyamat. A siker elbizakodottsággal jár. Meggondolatlan, akciók rontják a szoc-lib vezetés tekintélyét és az új választásokon, 1998-ban minimális többséggel ugyan, a jobbközép koalíció alakíthat kormányt élén a Fidesz nevű párttal, amelyről kezdetben sokan azt hitték, hogy a koalíciós pártok egyikének, a liberálisoknak ifjúsági szervezete.

A néhány fiatal jogászból és bölcsészből álló vezérkar szövetséget köt a vesztes Magyar Demokrata Fórum öregeivel és a Kisgazdapárttal. Növekvő hangsúlyt kap a propagandában a nemzeti jelszó. A gazdaság problémáival keveset foglalkoznak, viszont egyesek manipulálnak a költségvetésen kívüli pénzekkel, a közületi megrendelésekkel és néhány látványos fejlesztést is megvalósítanak. A mezőgazdaság válságjelenségei fokozódnak. A munkanélküliség helyzete nem javul. A rendszerváltást követő új vagyoniaképződését továbbiak követik. Mindez a „polgári Magyarország” címszó alatt történik.

A rendszerváltás idején adott volt a lehetőség egy ésszerűbb társadalmi-gazdasági berendezkedésre. Egy átgondolt privatizációból az ország adósságának felét-harmadát lehetett volna törleszteni. Itt azonban mindent nagyon gyorsan akartak végrehajtani, félve a visszarendezéstől.

*

Az utóbbi években volt bőven időm gondolkodni a társadalom változásairól, annak okairól. Az világos volt számomra már Nagy Imre 1953-as programja előtt is, hogy a szovjet modell másolása nem megoldás. Ezért is váltam elkötelezett hívévé a reformoknak.

Meggyőződésemm, hogy a hatvanas években kidolgozott, és 68-ban bevezetett új gazdaságirányítási rendszer jó úton indult el, és ha sikerült volna továbbvinni a hetvenes években és politikai reformokká szélesíteni a különböző platformok létrehozása irányába, lehetővé vált volna egy korszerűbb rendszer kialakítása Magyarországon. Ha előbb kezdték volna el a reformokat a Szovjetunióban, talán másként alakultak volna a dolgok Közép-Európában is, de hát a megújulás nem sikerült.

Nem osztom azt a nézetet, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a szocializmus gondolata megbukott. A posztsztálinista rendszer biztosan. A kettő közé azonban nem lehet egyenlőségjelet tenni. A szocializmus eszméje hosszú időre, századokra tekinthet vissza és más-más értelmezést nyert a 20. század különböző német, orosz, francia, angol politikusainál és gondolkodóinál, nem beszélve a régebbiekről. A politikai rendszer, a tervezés, a piac vonatkozásában a nézetek széles skálán mozogtak.

Kétségtelen, hogy a tulajdon szerepének háttérbe szorulása olyan hatóerőtől fosztotta meg az úgynevezett „létező szocializmust”, ami súlyos következményekkel járt. Elég utalni azoknak az intézkedéseknek hatására, melyek jelentős sikereket hoztak Magyarországon: a háztáji gazdaságokra, a szövetkezetek új formáira, a melléküzemágakra, a gazdasági munkaközösségekre, a magánszektor, a kisipar, a kiskereskedelem terjedésére. Haladhattunk volna a nyugati tőke bevonásával a vegyesvállalatok létesí-

tése vonalán. Már régen el lehetett volna kezdeni a nagyvállalatok egyes telephelyeinek leválasztását, középüzemmé alakítását. Ezt számos megye igényelte már a hetvenes években. Lehet, hogy ez lassú előrehaladás lett volna, de nem hozott volna létre akkora társadalmi, gazdasági különbségeket, mint az 1990-94-es időszak, melyeket az emberek igen nehezen viselnek el.

Sokszor eszembe jutnak az osztrák és finn tapasztalatok. Sok mindent láttam náluk, ami számunkra figyelemreméltó. Osztrák kollégám, Korén professzor többször beszélt iparuk tulajdonosi szerkezetéről: egyharmada állami, önkormányzati, közösségi tulajdon, egy másik harmadra a multinacionális vállalatok jellemzők, a harmadik harmad pedig az osztrák közép- és kisipar, mely az előző kettővel szorosan együttműködik. A finneknél a bankok részvényeinek többsége a kisrészvényeseké, akiknek érdekképviselői szervei biztosították a befolyást az ügyvezetésre. Az ipar részvényei zömmel a bankok kezében voltak. A tőke demokratizálódott Finnországban az utóbbi harminc évben – mondta Kuhlberg, a központi bank finn-svéd elnöke a nyolcvanas években.

*

Jellemző volt a háború utáni időkre, hogy a sértett emberek országává váltunk.

A háború közel egymillió halottja minden magyar családot érintett kisebb-nagyobb mértékben. Mély sebek keletkeztek. Alighogy magához tért az ország, belső viszályok osztották meg a társadalmat. A politikai perek súlyos sebeket ütöttek már a koalíciós kormányzási időkben is. A Rákosi-diktatúra a társadalom széles rétegeit „sértette” meg. A perek, a kitelepítések, a vallásos emberek kezelése, a párton belüli likvidálások sok családot érintettek. Megsértette a diktatúra a parasztság különböző rétegeit az erőszakos kollektivizálással, az ifjúság jelentős részének pedig megingatta hitét az igazságosabb társadalomban. Mindennek nagy szerepe volt az 1956-os felkelésben, melyet sok helyütt a megtorlás követett.

A konszolidáció a hatvanas években hozott bizonyos megnyugvást. Megszűnt fokozatosan a munkanélküliség, ennek fontos szerepe volt a szegényebbek életében. A szövetkezetek nagyobbik része stabilizálódott. Az egyetemi felvételeknél csökkent a diszkrimináció. Utazni is lehetett, ha korlátozottan is. A „falak” ugyan megmaradtak, de kitolódtak, tágabb mozgásteret téve lehetővé. Teret nyertek a reformok, az új gazdaságirányítási rendszer kidolgozása és bevezetése lehetővé vált a hatvanas évek vége felé.

Aztán a csehszlovák események, a bársonyos forradalom után ismét jött az ellenáramlat. A reformerek a hírhedt Brezsnyev-Kádár zavidovoi (1972) találkozó után fokozatosan háttérbe szorultak. A gazdasági egyensúly – főként a nyersanyag árrobbanás miatt – a hetvenes években egyre romlott, bár a kirakat még jól mutatott – főleg más országokkal összehasonlítva. A nyolcvanas évek elején a nemzetközi pénzügyi válság fokozta a problémákat. Kelet-Európában és Magyarországon.

A rendszerváltás okai, körülményei ismertek. A változást követően újabb sérelmek érték a társadalom különböző rétegeit. A hirtelen bekövetkezett nagy munkanélküliség százezreket sebzett meg városban és falun a fizikai dolgozók között, az értelmiségen belül és a fiataloknál is. A kommunizálás, a rasszizmus erősödése a múlt rossz emlékeit idézte fel újra. Romlott az öregek és a nadrágszík-parcellák tulajdonosainak helyzete. A társadalmi-gazdasági polarizálódás, a luxus és a szegénység szélsőségei növekvő rossz érzést keltettek a társadalomban.

Szubjektív kitérő.

Engem a rendszerváltás már nyugdíjas időmben ért. Hatvanadik évemet 1983-ban töltöttem be. Ekkor levelet írtam a KB gazdasági titkárának és az MT elnökének, jelezve, hogy elértem a korhatárt és az illetékes szervek döntsék el, maradjak-e, menjek-e? Lehetőségem volt, hogy az egyetemen vagy a kutatóintézetben dolgozzam. A válasz egy-két napon belül megjött: a bankrendszer átszervezéséig folytassam a munkát.

Így hát tovább dolgoztam az MNB-ben még öt évet, és 1988-ban közös megegyezéssel mentem nyugdíjba. Időm jelentős részét ettől kezdve főleg az írás töltötte ki. A 90-es években két könyvem is megjelent és az MNB történetéről szóló, három kötetre tervezett mű szerkesztőbizottságát vezettem. Később konzultánsként vettem részt a munkában. A harmadik kötet 2004-ben készült el.

Közben – több-kevesebb folyamatossággal – újra kezdtem írni jegyzeteimet a jelen idők történéseiről és azokkal kapcsolatos gondolataimról.

A II. Részről ezek a jegyzetek következnek.

II. RÉSZ ÚJ ÉVEZRED

2000 közepén

Ha a rendszerváltás előttivel hasonlítjuk össze 2000-ben a magyar gazdaság helyzetét, a kép nagyjából a következő:

1./ A mezőgazdaság termelése legalább 20%-kal van alatta az akkorinak. Bár a földterület nem jelentéktelen részén valamiféle nagyüzemi termelés folyik, a jelenlegi vezetés azon igyekszik, hogy a közös gazdaságokat, melyek átvészelték az utóbbi tíz évet, likvidálják. Hollandiában, Dániában virágzanak a szövetkezetek, nekünk még modernebb formában sem kellenek.

2./ Az ipar szerkezetében kétségtelenül van javulás. Ez főleg a külföldi tőke betelepülésének tulajdonítható. Felfejlődtek új, modern vállalatok és eltűnt sok többé-kevésbé korszerűtlen gyár. A magyar kis-és középipar stagnál. Az ipari termelékenység jóval alatta van az EU-országok átlagának. A profitkivitel terén a nyílt formák mellett burkolt módok is működnek: a multinacionális cégek vállalatai közötti alul- és felülszámlázások, a nagyösszegű szakértői díjak.

3./ A külkereskedelem terén kezdik felfedezni, hogy létezik orosz piac is, kínai piac is. A fejlett nyugati országok itt is megelőzték minket, bár a mi régi kapcsolataink ezt egyáltalán nem tették indokolttá. E kapcsolatokat nem használtuk ki, feladtunk pozíciókat.

4./ Költségvetés. Az előállított társadalmi termékből nagyobb arány esik az államháztartás, a közületek kiadásaira és a szociális költségekre, mint az uniós országok átlagában. Nem áttekinthető, hogy a beruházások és az ezekkel kapcsolatos támogatások hogyan oszlanak meg a különböző ágazatok között és források szerint.

5./Az életszínvonal terén kétmillió nyugdíjas jövedelme alatta van az 1990. évinek. A kisbirtokok másfél millió embere a szegénységi küszöb színvonalán él. A munkásoknál közel egymillió él az 1990. évinél alacsonyabb szinten. Van néhány tízezer, talán százezer ember, akiknek felívelt a sora, a többi igyekszik megkapaszkodni.

6./ A külföldi adósság, ami a rendszerváltás előtt bruttó 20 milliárd dollár körül volt, az Antall-Boros-kormány évei alatt a privatizációs bevételek ellenére közel 50%-kal nőtt, aztán a Horn-kormány alatt, a Bokros-csomag következtében jelentősen csökkent.

A politikai életben a hang eldurvult. A rendszerváltás előtti évtizedeket egyesek úgy jellemzik, hogy az az időszak a férges kora volt, noha szép számmal van köztük a jobboldalon olyan, aki akkor is magas pozíciót töltött be. A balközép ellenzék nem a fő kérdésekre koncentrált, hanem aprólékos vitákban éli ki aktivitását. Működik az Országimázs Központ, 4-5 milliárdos költségvetéssel, minden idők legnagyobb tűzijátékát készítik elő a nemzeti ünnepen, ömlik a sikerpropaganda.

Augusztus

A Népszabadságban Antal László és munkatársa tollából elemzés jelent meg az angol-amerikai közgazdász, Kearney tanulmánya alapján. Az írás részletesen bemutatja korunk globálista rendszerét, de számos esetben kritikátlan a Kearney tanulmánnyal szemben.

Néhány idézet a cikkből és néhány megjegyzés.

1./ „... az elmúlt húsz évben a leggyorsabb ütemben globalizálódó országok 30-50%-kal magasabb növekedési ütemet produkáltak.”

Ezen országok csoportjában van Kína, Chile és – Magyarország is. Nyilvánvaló, hogy Kína esetében elsősorban a reformokról van szó, melyek fokozatos átállást tettek lehetővé a szabályozott piaci gazdálkodás felé, növekvő bekapcsolódást a nemzetközi gazdasági folyamatokba. Magyarország esetében a vonatkozó rész a rendszerváltás előtti növekedéssel is összefügg annak kérdőjeleivel együtt. A globalizációból eredő előnyök tehát az egyes országok vonatkozásában részlegesek, más tényezők is szerepet játszanak.

Kearney: „... a teljes világindex azt mutatja, hogy a szegénységben élők száma nagymértékben csökkent. 1980-ban a világ népességének 34%-a élt a Világbank által meghatározott szegénységi küszöb alatt, 1990-re ez a felére apadt. Más szóval a globalizációval összefüggő növekedés következtében 1.4 milliárd ember menekült ki az abszolút szegénységből.”

A szerzők mintegy 210 millióra becsülik azt a számot, ahány ember Kínában kikerült ebből a kategóriából az utóbbi 20 évben. Ez természetesen nemcsak a globalizáció javára írható. Vajon ez az 1.4 milliárd főre becsült szám milyen összetételben mu-

tatkozik a különböző országcsoportokban?

2./ A közép- és kelet-európai rendszerváltások és a globalizációs folyamat összefüggéseivel az elemzés alig foglalkozik. Nyilvánvaló, hogy ezekben az országokban a nemzetközi pénzügyi szervezetek „receptjei” sematikusak voltak. A latin-amerikai példából indultak ki, ahol a magántulajdon volt végig a jellemző, ahol a privatizáció kevésbé birt jelentőséggel. Az IMF célpontja Közép-Kelet-Európában a költségvetés és a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása volt, de nem fordítottak figyelmet olyan kérdésekre, mint a privatizáció legésszerűbb módja, az ebből elérhető bevételek optimalizálása, az ezúton történő adósságcsökkentés.

3./ Az előzőkből is következik, hogy hiányoznak vagy igen gyérek az elgondolások a globalizációs folyamat vonatkozásában a „hozzá vezető út” másik, nem spontán oldaláról: a nemzetközi szervezetek és az egyes államok, kormányzatok szerepéről.

Mi a feladatuk a nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezeteknek? Milyen időhorizontokban gondolkodnak? Mire képesek a piaci tényezők és mire nem? A nemzetközi pénzáramlás szabályozása terén mik a teendők? Mit tudnak tenni a legszegényebb országok érdekében? Mik az egyes államok és kormányok feladatai?

A nemzeti önzés és az osztályérdek ma e szervezeteknél is döntő súllyal esik a latba. A cselekedetek messze nem állnak arányban a problémák nagyságával.

4./ A Magyarországról írottak...

A *Nyertesek és vesztesek* fejezetben az 1990-98-as periódusban 246000 új lakás építése szerepel – jelentős eredményként. Bizonyára ezek általában nagyobb lakások, mint az 1990 előtt épültek, de a 70-es és 80-as években 60-80 ezer lakás épült évente.

„Elképzelni sem tudjuk, hogy miként mehetett volna végbe Magyarországon a politikai és gazdasági rendszerváltás, a nemzetközi eladósodottság csapdájából való kikecmergés oly módon, hogy az ne járjon együtt a termelés számottevő visszaesésével, jelentős munkanélküliséggel és inflációval. Ha pedig mindez bekövetkezik, akkor elkerülhetetlen, hogy az ezekkel járó társadalmi terhek egyenlőtlenül oszoljanak meg: a fiatalabbak, a képzettebbek, a városlakók szükségszerűen előnybe kerülnek az idősebbekhez, a képzetlenekhez, a vidéken lakókhoz képest.”

Ezekről a sorokról a felvilágosodás korának híres gondolkodója jut eszébe az embernek (kissé pontatlan idézésben): Ez a világ minden világok legtökéletesebbje, hiszen miért alkotott volna tökéletlent a Teremtő? Gondolom, a szerzőket is csak a lendület vitte e mondatok leírására, hiszen bizonyára egyezik véleményünk abban, hogy a mezőgazdaság kezelése, a privatizáció bonyolítása és más akciók lényegesen kisebb veszteséggel is történhettek volna.

Ezeket a megjegyzéseket elküldtem Antal Lászlónak, akivel az elmúlt idők során sok mindenben egyetértettünk. Ő telefonon vitatkozott néhány észrevétellel, az újságban azonban nem tértek rá vissza.

2001

Hogy is néz ki ez a mi világunk az ezredforduló idején? Százmilliók létbiztonságának hiánya, a jövedelmek szélsőségei, a biztonság romló helyzete, a korrupció, a társadalmi korlátok, a rasszizmus még a fejlett országokban is, a többiekéről nem is beszélve.

Az úgynevezett „létező szocializmus” súlyos fogyatékoságaival és hibáival együtt

kétségtelenül jelentős hatással volt a világra. Ez tükröződött a gyarmati országok függetlenségi mozgalmában, hatott a fejlett országok szociális törvényhozására is. A világ alapvető problémái azonban nem oldódtak meg. A globalizáció élesebbé tette a kontrasztokat. A tőkemozgások alig szabályozott folyamata, a nemzeti gazdaságok érdekeit – esetenként súlyosan – sérti és a nagy nemzetközi szervezetek befolyása ezekre a mozgásokra nem megoldott. Mindezzel összefüggésben merül fel ismételten a piac korlátainak kérdése, a nemzetközi szervezetek és az államok szerepe a piac szabályozásában. A vezető hatalmaknak és nemzetközi szervezetek nem nyúlnak hozzá kellő súllyal az alapvető problémákhoz. A felületen mozognak, a lényeg alig változik, és mindez fenyegető jelenségekben ölt testet.

És hazánk, Magyarország?

A rendszerváltás nagy változásokkal járt, sok pozitívumot is hozott. Nyílttá vált a különböző vélemények, nézetek ütköztetése és ez új lehetőségeket csillogtatott meg. Sok új ember vált ki az ismeretlenség homályából, és sok fiatal tört előre. Szabadabbá vált az utazás más országokba, az ottani tapasztalatok elsajátítására. Javult az árulatlás, gyakorlatilag minden vásárolhatóvá vált – akinek volt miből. Hosszan lehetne sorolni a pozitív és negatív vonásokat.

Volt kollégáim szétszóródtak a politikai és társadalmi színkörön. Volt, aki dolgozott tovább, volt, aki inkább szerepet váltott, volt, aki külföldre ment, volt, aki meghalt. Én nyugdíjba menetelem után az írást választottam. Ezt korom is indokoltta tette.

Január

Régi munkatársam, B. E. temetése. A szertartáson vagy száz-százötven ember volt jelen. Előbb a Bazilika kanonoka beszélt, aztán én. Hogyan lett igazgató a Nemzeti Bankban egy falusi jegyző fiából a létező szocializmus évtizedeiben, hogyan vette szemén az akadályokat, melyeket manapság oly leküzdhetetlennek vélnek jobboldalt – utólag.

Ahogy a kanonok beszédét hallgattam, eszembe jutottak régebbi találkozások Czapik érsekkel és más egyházi vezetőkkel a PM-ben, a költségvetési támogatások nagyságrendjéről. Felvillant az emlékkép a kalocsai érseki palotában tartott ebédéről, melyre családommal meghívtak, miután befejeződött az épület helyreállítása. De Laro sierrel, az IMF elnökével és feleségével jártunk Seregély érseknél Egerben. Esztergom, Pannonhalma-látogatások. Megértettük egymás álláspontját, kompromisszumokat kötöttünk.

Az ország lakosságának nagyobbik része már a 20. század második felében született, a fiataloknak nincs tárgyilagos élményük a kádári korszakról, meglehetősen eltorzítva kezeli e kort még a középbalnak nevezett sajtó is. Az uralkodó hangulat hatása alatt nem akarják a valóságot differenciáltan megírni és elmondani, még az MSZP sem, mert nem akarja időben „hátrafelé” szélesíteni a küzdőteret.

Így aztán téves kép alakul ki az új nemzedékben arról az időszakról, amely az 1956-ot követő megtorlások után másként alakult, mint ahogy most azt a köztudatba viszik, hiszen a hatvanas évektől már inkább a reformok uralták a terepet, igaz, hogy akadályokkal, hullámvölgyekkel az adott kelet-európai környezet következtében.

Március

Visegrádi hétvégek. A szomszéd telken és fölöttünk nagy, új házak épültek. A helyi társadalom alaposan megváltozott az utóbbi évtizedben. Úgy tűnik, a szubkulturális örökségek nemzedékeken át megmaradtak és csak a felszíni alkalmazkodás hitette el azt, hogy mélyebb változás is történt. Néhány régebbi szomszédal, iparosemberrel a kapcsolatunk megmaradt. Ők távol tartják magukat a helyi politikától.

Egyébként a Dunakanyar kezd szórakozócentrummá válni. Múlt nyáron már 5-6 diszkó ontotta a hétvégeken a zenét. A Makovecz-stílusban épített üzletház viszont leégett. Mondanak ezt-azt...

Az utca képe – Budán, ahol lakunk – a rendszerváltás óta sokat változott. Előttünk 3-4 emeletes házak épültek. A közeli vendéglő délszláv csoportok találkozóhelye. Volt tulajdonosa, egy kissé kétes múltú egyén, az elmúlt évben-Horvátországban autóbaleset áldozata lett: két nagy kamion összepréselte a sztrádán. Mondják: túl sokat tudott. Balra tőlünk lakópark létesült, a luxuslakások egyelőre jórészt üresen állnak. Az utca szemközti oldalán, hosszú évek óta félkészben álló ház, hajléktalanok szálláshelye. Hangos jeleneteiket az egész környék élvezi. Az önkormányzat semmit sem tett a rend érdekében. A domboldalakon sok új, nagy villa épül.

*

Változás a Nemzeti Bank vezetésében. Surányi – aki Demokratikus Charta egyik aláírója – ment, Járai jött. A Parlament másfél évi vizsgálat után elfogadta az albizottság jelentését a CW-ről. Bécsi pénzügyintézetünk a rendszerváltásokig rentábilis volt. Főleg kelet- és nyugat-európai vállalatok közti ügyeket bonyolított és ebből tisztes nyereséget ért el. Az osztrák bankok némelyike irigyelte is ezért Korén kollegám szerint. A rendszerváltások után a kelet-európai vállalati partnerek közül sok csődbement, felszámolódott, privatizáltak, eltűnt. A hitelek nem fizették vissza. A CW vezetői és a felügyeletet gyakorló MNB későn reagáltak. Ha előbb kapcsolnak, a veszteség kisebb lett volna.

Április

A Kádár-korszakban az egypártrendszer sokféle, néha élesen eltérő nézetet takart – Európa legszélesebb népfrentja volt ebben a pártban – mondta Marjai kollegám. Neveket is lehetne sorolni Komócsintól Pozsgaiig, de hát ezeket a neveket ma már kevéssé ismerik.

Most a szélsőséges hangok is nyílt teret kapnak, például a rádió *Vasárnapi Újságában*. Nemrég a cigánykérdéssel foglalkoztak a zámolyi kivándorlók francia országi befogadása alkalmából. Negyven értelmiségi levelet irt a francia miniszterelnöknek ez ügyben. A probléma gyökere a munkanélküliség. A Kádár-korszak utolsó két évtizedében ez valamelyest rendeződött, ha nem is kielégítően. Igaz, hogy volt „vállalaton belüli” munkanélküliség, de az embereket mégiscsak nyolc órán át foglalkoztatták, kulturálisan is történt egy s más, és lakások is épültek számukra meg munkásszállások – persze nemcsak a cigányoknak.

Ma a cigányság jelentős része családi pótlékból, szociális segélyből él. A munkanélküliség természetesen nemcsak ezt a réteget sújtja. A 70-es években egy alkalommal Kreisky későbbi osztrák kancellárral beszélgettem itt Budapesten. Ausztriában a fő gond – mondta –, a lehető legteljesebb foglalkoztatás. Ez az, ami az általános légkörre

nyugtatólag hat, ez a közbiztonság alapfeltétele is, a többi probléma ezután következik.

Június

Egy évvel a választások előtt már javában dúl a harc. A Kisgazdapárt bomlása hónapok óta tart. A közvélemény a Fidesz kezét vélte felfedezni a háttérben – gondolom, nem alaptalanul. Ugyanez zajlott le az előző választásoknál a Kereszténydemokrata Párttal. Az MSZP-ben a Kovács-Medgyessy páros visszafogottan szerepel. Stratégiájuk központjába néhány jól kiválasztott kérdést kellene állítani. Nagyobb súllyal kellene beszélni a mezőgazdaságról és a hazai iparúzők érdekeiről, jövedelemelosztás visszaságairól.

*

A Pénzügykutató Intézet munkatársainak emlékkönyve: *Lámpások az alagútban*.

Az Intézetben egy tehetséges és progresszív társaság jött össze. Kikerült közülük – más-más oldalon – néhány miniszter és államtitkár is. Annak idején a 80-as években a *Fordulat és Reform* című tanulmány részben nyitott kapukat döngetett, legalábbis az állami gazdaságirányítók többsége számára. A politikai szféra azonban félt az újabb „reformkonfliktusoktól” a SZU vezetőivel.

A csoportból többen dolgoztak később a Nemzeti Bankban is: Ebben az időben a fő feladat az egyensúly javítása és a kétszintű bankrendszer előkészítése volt. Ez utóbbi munka jórészt az MNB-re hárult. Mi azt mondtuk: a monetáris szféra szerepét úgy lehet erősen növelni, ha az államháztartás elvonó-juttató szerepe erőteljesen csökken. Ez persze ár- és bérreformot is feltételezett.

*

Az MSZP közgazdasági tagozata időszakos folyóiratának, a Dossziének a szerkesztője, R. T. járt nálam. Az utolsó számban megjelent kb. 20 oldalon az, amit a hetvenes évek elején jegyzeteltem, az új mechanizmus reform „leültetésének” időszakában.

A füzet néhány más cikket is tartalmaz, többek közt egy fiatal kutató cikkét a világgazdaság tendenciáiról. Az elmúlt években a – globalizáció környezetében – szignifikáns változások leginkább a volt Szovjetunióban és Kelet-Európában játszódtak le. A volt SZU-ból az elmúlt évtizedben óriási tőke kivonás történt-éről manapság kevés szó esik. E tőkék nagy része Nyugatra vándorolt. Ugyancsak tőke kivonás történt Délkelet-Ázsiából, ahol erős válságjelenségek megrendítették néhány ország gazdaságát.

A fizetőképes vásárlóerő csökkenése kihat az USA és Európa konjunktúrájára. Bush és Greenspan, a FED elnöke adó- és kamatcsökkentéssel igyekszik élénkíteni az amerikai gazdaságot.

Egy híres indián törzsfőnök mondotta volt egykor, hogy a Fehér Ember mindent meg tud termelni, amit akar, de nem tudja jól elosztani...

Július

Fock Jenő temetése Óbudán. Ott volt Nyers Rezső, Lázár, Marjai és még vagy 150 ember. A sajtóban rövidke hír. A Kormány részéről senki, hivatalosan az MSZP részéről sem. Fock hét évig volt miniszterelnök. Nehéz természetű ember volt, de okos, korrekt, bátor. Emlékszem néhány közös utunkra Moszkvába. Élesen tárgyalt, Koszigin, a szovjet kormányfő, bizonyos mértékben tartott tőle, tisztelte. Különösen éles és határozott volt a csehszlovák eseményekkel kapcsolatban, mikor a politikai megoldások mellett érvelt. Gazdasági ügyekben erőteljesen képviselte érdekeinket. Zavidovoban, 1972-ben, amikor Brezsnyev bírálatot mondott a magyar „elhajlókról” első helyen Fockot nevezte meg Kádárnak.

A jobbközép kormány magatartásán nem csodálkozom. Nem értem viszont az MSZP részvétlenségét. Félnék minden olyantól, ami az „utódpart” jellegre utalna. Pedig, aki a múlt pozitív vonásait nem ismeri el, elveszítheti a jövőt. Miért nem vállaljuk – kellő kritikával – a magyar szövetkezeti rendszert? Miért nem vállaljuk hangsúlyosan az 1968-as piacorientált reformot? Miért nem vállaljuk Közép-Kelet-Európa legliberálisabb kultúrpolitikáját? És ami rossz volt, azt nyíltan kell bírálni. Az 1956-ot követő megtorlásokat, a reformfolyamat leültetését a 70-es években, az egyensúlyt nem tisztelő gazdaságpolitikai hibákat, a káderpolitika visszasságait.

Az MSZP tekintélye csak nőne ettől. Ez adna alapot a jobboldal erőteljesebb bírálataira, az alapvonásokban rejlő hibák, a történelemhamisítás, a privatizáció módja, a mezőgazdaság szétverése, a jövedelemolló szélesedése és sok más tekintetében.

Augusztus

A Magyar Nemzeti Bank története szerkesztőbizottságában vita a 111. Kötet szakaszairól.

1./ 1948-tól kb. 1963-ig. Ezt az időszakot a szovjet minta alkalmazása jellemezte – bizonyos módosulásokkal. A Bank szerepe erősen adminisztratív jellegű volt, a népgazdasági terv kiszolgálása a jellemző. 1956 után néhány változás történt.

2./ 1963-tól kb. 1974-ig. A reform kidolgozása során háttérbe szorul a kétszintű bankrendszer gondolata. „Ha minden mozog, legalább az MNB legyen stabil” – mondták néhányan. Bizonyos alkalmazkodás történt az új mechanizmushoz a beruházások finanszírozása és a forgóeszköz-hitelezés vonalán.

3./ 1974-től 1987-ig a kétszintű bankrendszer bevezetéséig. Nyersanyagár-robbanás, az egyensúly romlása, a reformfolyamat politikai indíttatású leültetése a gazdaságban, nemzetközi pénzügyi válság a 80-as évek elején, majd a bankreform előkészítése.

4./ A Banktörténet utolsó része a kétszintű bankrendszer bevezetését követő időszakot tartalmazná. A Grósz-Németh-időszak végén és az Antall-Boros-kormányok idején az ország eladósodása folytatódott. A privatizációból származó bevételek ellenére az adósságállomány, 1995-ig másfélszeresére emelkedett. A bankok befagyott kintlevőségei több százmilliárd forintba nőttek. „Bankkonszolidáció”.

*

Miután a 70-es évek elején a gazdaságirányítási reform vezető gárdáját leváltották, én

a Kormány Gazdasági Bizottságának éléről az MNB-be kerültem. 1988 közepéig voltam a Bank elnöke. Törekvésem az első naptól kezdve a pénzügyi egyensúly javítása, a nemzetközi fizetési mérleg deficit-folyamatának megállítása volt. Ez ügyben tucatnyi előterjesztést tettünk a PM-mel együtt a Gazdaságpolitikai Bizottságnak, a PB-nak, a Kormánynak. Az 1978-as rekord deficit után sikerült az eladósodási folyamatot néhány évig mérsékelni, átvészelni a nemzetközi likviditási válságot.

Az 1983-as évben lényegében egyensúlyi helyzet állt elő. Ez azonban megalapozatlan törekvést élesztett a gazdaság *élénkítésére*. Az élénkítés híveinek törekvései a politikai vezetésben is szimpátiára leltek. Adósságállományunk ismét növekedésnek indult. Havasi, a gazdaságpolitikai titkár és Kádár, az „élénkítőkre” hallgatva járhatóbb útnak látta ezt, mint a szigorú pénzügyi politikát, ami népszerűtlen intézkedésekkel is járt volna.

1983-84-ben ismét előtérbe került a kétszintű bankrendszer megvalósítása. Álláspontunk az volt, hogy a hitelezésnek úgy kell nagyobb teret biztosítani, hogy az állami költségvetés elvonó-juttató szerepét erőteljesen korlátozzák a vállalati szférában. Végül is a politikai döntés az volt, hogy a bankreformot 1987. január 1-ével be kell vezetni.

Az MNB-ben töltött éveim alatt létrejött a forint egységes árfolyama az eddigi két (áruforgalmi és turista) árfolyam helyett. A kelet-európai országok között ez az első ilyen reform volt. Ez az exportra ösztönzőleg, az importra mérséklőleg hatott. Ezekben az években néhány, kisebb bank is létrejött. Ilyen volt a Vállalkozási Bank, az Innovációs Intézet, a CIB, melyek jól prosperáltak és a szelektivitást erősítették a hitelezésben.

A beruházási hitelek terén sikerült szélesíteni két konstrukciót: az exportberuházási keretet és a szerkezetjavítási hitelkeretet. Ezek hoztak is eredményeket, bár az összberuházáshoz képest nagyságrendjük nem volt meghatározó, (Energiaracionalizálás, elektronika egyes vállalatai, vegyi- és gyógyszeripar, élelmiszeripari vertikumfejlesztések termelőszövetkezeteknél stb.)

Szeptember

Eltelt a nyár – hosszú kánikulai időszakkal. Régi életrajzi jegyzeteimet rendezgettem.

Ifjúkorom története szorosan összefonódik Mohács, a kisváros életével. A polgárosodás, a család szétterülése az országban és a világban. Mit jelentett a környezet, az elemi iskola, a polgári, a gimnázium? A jeles érettségi után a gyár, Baja – ahol először hallottam egy József Attila nevű költőről –, majd Újpest, a szakszervezet, szociáldemokraták és kommunisták. Minderről írtam a háború után, bár behatárolta az írottakat a kor, amelyben írtam.

1945-től a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség munkatársaként, párhuzamosan elvégeztem a jogi egyetemet, 1947-től 49-ig Friss István mellett dolgoztam, mint költségvetési referens és tanársegéd a Közgazdasági Egyetemen, ahol Friss előadásait Took és Fullarton teóriáival kezdte. Mikor a Pénzügyminisztériumba kerültem már érezhető volt a bizalmatlanság – balról. A káderek között volt néhány, aki úgy gondolta, egyedül ők a megbízható emberek, a többi csak útitárs. Ez a párton belüli kettősség sokáig érvényesült, a Rákosi-korszakban erősen, de később is, az 1956-ot követő években is.

Az én 1956-os magatartásom: figyelmeztettem a gazdasági anarchia veszélyeire, igyekeztem alátámasztani a Nagy-kormány célkitűzéseit – ez egy demokrata szocialista állásfoglalása volt. A revans éveiben ezért élesen támadtak a PM-ben, barátaimat is.

Később, a 60-as években, mikor kezdett kialakulni a reform-kurzus, a helyzet változott, de a kettősség –ha lappangva is –, de élt tovább.

A csehszlovák események, a prágai tavasz után erősödtek a támadások a balszárnyról. A szovjet követségen – Pavlov nagykövet ideje alatt – azon vitatkoztak, hogy a gazdasági vezetők között ki az ügynök és ki nem – ezt később tudtam meg a „magyar pártiaiktól”, mert ilyenek is voltak a követségen.

*

Megdöbbentő számomra sok ember változása, az, hogy több évtized után hogyan tör felszínre a múlt, az általaj és az érdek. Azt hittem, az elmúlt évtizedek mélyebb nyomokat hagytak azokban, akik végigélték ezeket az időket. Kiderült azonban sok esetben, hogy erősebb a régmúlt, a sérelmek, a Horthy-korszak mentalitása, a nemzetieskedő frázisok. Voltak éles fordulatok és voltak lassúak is. Igaz, az elmúlt évtizedekben is ott lappangott a felszín alatt a régi környezetek hatása, de a változás sok esetben megdöbbentő. A fiatalabb generáció keresi a helyét, nagy vargabetűket és éles fordulatokat tesz. A legfiatalabb nemzedék pedig csak könyvekből és a médiából értesül arról, hogy milyenek is voltak az elmúlt évtizedek.

*

Terrortámadás New Yorkban és Washingtonban. Miközben a hatalmak az interkontinentális rakétákkal és légi védőhálóval foglalkoznak, Bin Laden emberei öngyilkos akciókat hajtanak végre késekkel hatalmukba kerített személyszállító repülőgépeken a Világkereskedelmi Központ és a Pentagon ellen. Több mint hatezer halott. Mi lesz az USA válaszlépése? Ha szétbombázzák Afganisztán sziklás hegyeit, hogyan fognak reagálni az arab országok fundamentalistái?

Hogyan tűntek el a nagy birodalmak, hogyan merevedtek meg a nagy kultúrák? Ez lesz a sorsa a nyugati kultúrának is?

Október

Egy fiatalember járt nálam, aki a 70-es és 80-as évekről akar könyvet írni. Elolvasta 1998-ban kiadott kötetemet és egy sor kérdést adott fel. Nem ért sok mindent. Mi volt a mi jövőképünk az elmúlt évtizedekben? Elmondtam, hogyan lehetett volna a többszektorúság irányába fejleszteni a gazdaságot, továbbfejleszteni a szövetkezeti rendszert, lehetővé tenni több politikai platform működését. Beszéltem a jövedelemelosztás szélsőségeinek megakadályozásáról. Tévesek a képzetei a Kádár-korszak jövedelmi viszonyairól. Úgy hiszi, hogy a vezetők – legalábbis egy részük nagy jövedelmekre tettek szert. A történelemhamisítás megteszi a hatását.

*

Nemrégén voltunk a Rádió Márványtermében jubileumi esten, melyet a Rádió Szabó

Éva barátunk tiszteletére rendezett. Színvonalas műsor volt, fellépett Gregor József, és mások is.

2002

Január

Választási előkészületek. A hang egyre durvább, a jobboldal részéről a rádióban, a közszolgálati TV-ben, a lapokban, a parlamentben. Az MSZP halovány. Alig szólnak azokhoz a rétegekhez, akiknek jó része nem szokott szavazni. 600 000 az egy hektáron aluli törpegazdaságok száma. Ezeknek előnyt, haladást jelentene a modern beszerző-értékesítő szövetkezés, de ezt a szót alig merik kiejteni. A munkáskeresetek az EU átlag ötödén állnak, bár azt semmi sem indokolja, hogy a legolcsóbbak legyünk Közép-Európában. Sok profit megy ki ellenőrizetlen. A munkanélküliek száma változatlanul magas. A leggazdagabb réteg ugyanolyan kulccsal adózik, mint az átlagkeresetűek.

Ki kellene végre dolgozni, hogy az adott helyzetben, tíz évvel a rendszerváltás után milyen stratégiai céljai vannak a szocialista pártnak. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi körülmények, és helyzet más követelményekkel jár, mint a régi megfogalmazások. És beszélni kellene a költségvetési és a fizetési mérleg hiányáról, de erről sem a kormány-párt, sem az ellenzék nem hajlandó.

Március-április

Az elmúlt hetek-hónapok a választási csatározások közepette teltek el. Bizonyos kiábrándulás tapasztalható a FIDESZ-Kisgazda-koalíció eltelt négy évéről. Az Orbán-Medgyessy között lezajlott TV-vitában érezhető volt Medgyessy nagyobb tájékozottsága gazdasági kérdésekben.

Május

Lezajlottak a választások, és az MSZP-SZDSZ közösen alakít kormányt. Az Európai Unióba lépés előtt az új vezetésnek nagy feladatokkal kell szembenéznie. A küzdelemben háttérbe szorultak az ország legjelentősebb társadalmi-gazdasági kérdései. Hogyan alakul versenyhelyezetünk és a pénzügyi egyensúly? Túl sok volt mindkét oldalról az ígéretés.

Rendbe kellene hozni a mezőgazdaságot, növelni a foglalkoztatást, csökkenteni a jövedelem-eloszlás visszasságait, a keleti kereskedelmet élénkíteni, a korrupció ellen fellépni és demokratikus kormányzást érvényesíteni az autokrata tendenciák helyett.

Június-július

Tíznapos hollandiai utunk. Aachen katedrálisánál jobban tetszett a maastrichti középkori belváros és az ezeréves templom-erőd. Bonn bizonyos mértékig csalódást okozott, másképp képzeltem el a volt NSZK fővárost, igaz, hogy a kormányzati negyedek nem láttuk, rövid volt az idő. Liege nagy és francia város. E települések jelentették az európai középkor arany háromszögét: a kereskedelem, a hatalom és az egyház vonatkozásában. Jólesett a kikapcsolódás a kelet-európai környezetből. Itt nem volt török hódoltság, nem volt hosszú félgymarmati lét, viszont előbb kezdődött, és hosszabb ideje tart a polgárosodás, a kereskedelem, a hajózás, az iparfejlesztés. Szerencsésebb földrajzi fekvés? Nyilván nem csak az. A *folyamatosság* történelmi szépségei több sikert hoztak, mint a folytonos újakezdések a Kárpát-medencében.

Szeptember-október

Eltelt a nyár. Visegrádon napi négy-öt óra a kertben, úszás, írás, néhány vendég, néhány kirándulás a környéken, könyvek.

Jegyzetek a rendszerváltások századáról, a Nemzeti Bank története harmadik kötetének anyagaival kapcsolatosan. A 60-as években a reformok korszaka kezdődött meg. A mezőgazdaságban a szövetkezetek fejlődése eltért a környező országokétól. A sajátos magyar vonások: háztáji gazdaság, kiegészítő üzemágak stb. egyre jelentősebb súlyt kaptak és az eredményeket nemzetközileg is elismerték. Az iparban és a szolgáltatási ágazatokban az új irányítási rendszer lendületet adott a kezdeményezésnek (gyógyszer- és vegyipar, Tungsram, Rába, feldolgozó élelmiszeripar, növényolaj, Bábolna). A lakásépítés és az infrastruktúra terén jelentős eredmények jöttek létre. A 70-es években évi 70-80 ezer lakás épült, metróvonalak stb.

Ugyanakkor a negatív tényezők is jelentősek voltak. A kelet-európai környezethez való alkalmazkodás, a centralizáltság nem tették lehetővé a gazdaság szerkezetének erőteljesebb átalakítását, fékeztek a műszaki haladást.

A csehszlovákiai bársonyos forradalmat követő évek során a reformfolyamatok leálltak, tendenciaváltozás következett be, az ellenreformátorok súlya növekedett.

A gazdasági egyensúly tiszteletben nem tartása fokozódó eladósodottsághoz vezetett. Az életszínvonal stagnált. A lakosság és a káderek jelentős része egyre elégedetlenebb volt a vezetéssel és Kádár utódaival is. Az 1990-es választások alapvető váltást eredményeztek, amely a polgári Magyarország megvalósítását tűzte ki célul.

Jézusmária, győztünk! – írta a rendszerváltók egyike.

*

Az új vezetés ideológusai megállapították:

– 1945-ben nem volt felszabadulás, a mérsékeltebbek a fasizmustól történt „megszabadulásról” beszéltek, a jobboldali radikálisok megszállásról.

– A földreform, amelyik felszámolta a félféudális nagybirtokot, elhibázott volt, a kolhozrendszert alapozta meg – állították. A szövetkezeti gazdálkodás nem jó, a családi birtokra kell venni az irányt.

– Az állam a legrosszabb gazdálkodó, privatizálni kell sürgősen az ipart, az állami mezőgazdasági üzemeket, a szolgáltatókat, a kül- és belkereskedelmet. A volt szocialista országokkal szűkre kell vonni a szálakat politikai és gazdasági vonalon egyaránt.

– A kultúra terén az elmúlt évtizedek állami és párt-beavatkozása elítélendő. Ha voltak eredmények, ezek ennek ellenére jöttek létre.

Összegezve: jó szinte semmi, rossz szinte minden.

Mint oly gyakran az elmúlt században, ismét lemondunk, lemondtak a rendszer-váltók a *folyamatosság* indokolt előnyeiről. Pedig ezeket kombinálni az alapvető változtatásokkal az államvezetés művészete. Nem így történt.

November

Az önkormányzati választásokon az MSZP-SZDSZ-koalíció győzelmet aratott. A Medgyessy elleni vádak lekerültek a napirendről, Bush fogadta őt Washingtonban. Azt gondolom, hogy a volt BM-es kapcsolatai nem jelentettek többet, mint hogy tájékoztatta őket az IMF-Világbank ügyekről, ahol az ő szerepe csekély volt.

A választások előtt mindkét fél sokat ígért és ez az államháztartást erősen terheli, a deficit igen nagy. Az adóreform terén lényeges lépések nem történtek. A multik adókedvezményei állítólag a legmagasabbak Közép-Kelet-Európában, a személyi jövedelemadónál az átlagkereset ugyanolyan százalékkal adózik, mint a tízszeres nagyságú jövedelmek. A kiadások vonalán a N ATO-val kapcsolatos kiadások nőnek, bár a taszári repülőbázis rendelkezésre bocsátása önmagában is jelentős tényező.

A forint erős árfolyama gátolja az exportot főleg a kis és középvállalatoknál és preferálja az importot. A külföldi hitelezőknek fizetett kamat magasabb a kelleténél, és a többi volt szocialista ország gyakorlatánál is (lengyelek-csehek). A PM és az MNB lecövekelte magát, ki-ki a saját gyakorlata mellett, de hát kétféle gazdaságpolitikát nem lehet egyszerre csinálni.

*

Kossuth születésének kétszázadik évfordulója alkalmából a PM emlékülést tartott, melyre Hetényi Istvánnal, Villányi Miklóssal, Szabó Ivánnal és több más volt pénzügyminiszterrel együtt meghívtak. Glatz Ferenc akadémikus elnökölt, három előadás hangzott el Kossuth pénzügyi politikájáról, a katonai költségvetésről, a pénzkibocsátásról. Az egyik előadó érdekes epizódokat mesélt: Egyik ütközetben elfogyott az ágyúgolyó, a tüzekek vizes pokrócokkal szedték össze az osztrákok kilőtt golyóit.

A szünetben Glatzcal beszélgettem. Ő egy héttel korábban részt vett azon az ülésen, ahol az IMF-be történt belépésünk 20. évfordulójáról emlékeztek meg, és amelyikre engem és Marjait nem hívtak meg. De Larosiére, az IMF elnöke emlegetett bennünket felszólalásában.

*

A hetvenes évek elején történt.

Engem bíztak meg azzal, hogy az IMF-be és a Világbankba történő belépésünkről szovjet partneremmel, Leszecsco miniszterelnök-helyettessel konzultáljak. Néhány fős delegációval repültünk Moszkvába. Leszecsco jószándékú, nem politikus alkatú ember volt. Miután elmondtam, hogy külgazdasági kapcsolataink erősödését várjuk a két

intézménybe való belépéssel, ő úgy reagált, hogy náluk ezzel kapcsolatban nincs felsőszintű állásfoglalás. Említette, hogy a két intézmény alapításánál a Szovjetunió is tag volt egy ideig, de aztán megszüntették a tagságot. Úgy vélte, hogy ez a lehetőség Magyarország számára is fennáll. A továbbiakban kétoldalú ügyekről tárgyaltunk.

Hazatérve a megbeszélésről – szokás szerint – jelentést adtam a kormányfőnek, Focknak és a párt gazdaságpolitikai titkárnak. Néhány hét múlva Fock Jenővel ismét Moszkvába utaztunk a nyitva levő kétoldalú kérdések megbeszélésére. A tárgyalások a Koszigin-vezette delegációval lezajlottak, majd a szokásos fogadás következett a Kremlben, melyen több tucat ember vett részt.

Fock és Koszigin a terem egyik oldalán beszélgettek tolmácsaikkal. Egy idő után engem is odahívtak.

– Mit mondott magának Leszecsco az IMF és Világbank belépéssel kapcsolatban? – kérdezte Koszigin. A levegő meglehetősen fagyos volt. Igyekeztem pontosan visszaadni a beszélgetés szövegét. – Leszecsco nem volt jól informálva. Mi úgy látjuk, hogy nem célszerű a KGST országainak részvétele ezekben a szervezetekben.

Fock még beszélt a kapcsolat előnyeiről, de a téma ezzel lezárult. Itthon az ügyben a Politikai Bizottság az informális kapcsolatok fenntartása mellett foglalt állást, a belépésről történő tárgyalás évekkel eltolódott.

Később, a hetvenes évek második felében, már mint az MNB elnöke rendszeresen konzultáltam az IMF különböző vezetőivel és szakértőivel. De Larosiere két ízben is vendégem volt Magyarországon. Marjainak jelentős szerepe volt Kádár meggyőzésében, és a Kormány részéről ő koordinálta az ügyet. A döntő momentum a belépést illetően a 80-as évek eleji nemzetközi pénzügyi, likviditási válság volt. Az IMF tagság megkönnyítette számunkra, hogy ezt átvészeljük.

December közepén

Olvasmányok.

Esterházy Péter *Harmonia Caelestis*. Tetszett az a rész, ahol leírja édesanyja és apja egyik korai találkozásának jelenetét a darázscsípéssel. Ez még a háború előtt játszódik, aztán eltelik nyolc vagy tíz év, míg a fiatal arisztokrata feleségül veszi a lányt. Tetszett, amikor – még régebben – elmondta: a nemzetieskedés piros-fehér – zöld pattanásokat kelt a bőrén és az a kijelentése is, hogy: „földet vissza nem veszünk”. Persze a családi nosztalgia néhol átcsap az intellektuel feje fölött. Nem a régi történetekre gondolok, mindenki van nosztalgia az ősök iránt, ha ködbe vesznek is. Megértem a szülők tragédiáját. De hát ő maga azért sikeresen illeszkedett bele az elmúlt évtizedek társadalmába. Mikor megkérdezik tőle: miért is nem ment ki a család Ausztriába, a válasz: nem is tudom, vagy valami efféle. Azt hiszem, a második könyv jobb az. elsőnél. Emberközelbe hozza a történelmet.

McCourt könyve: *Angyal a lépcsőn*.

Mi a legrosszabb? – kérdi. – Szegénynek lenni. Annál csak az rosszabb, ha valaki ráadásul ír nemzetiségű is. A legeslegrosszabb pedig, ha valaki szegény, ír és ráadásul katolikus is. A könyv többet mond Írországról, mint amit valaha is olvastam. Persze ma már a helyzet más. Írország az Európai Unió legkedvesebb gyermeke.

Kertész Imre Nobel-díja nagy port vert fel. Érdekes, hogy ő, aki a Kádár-rendszerrel szemben állt, nem elég jó a jobboldalnak – lévén zsidószármazású. Néhány honfitársunk állítólag levelet írt a Nobel-díj bizottságnak, tiltakozván a döntésük ellen.

Koestler Arthur önéletrajzának három kötete érdekes mű a 20. század Európájáról és egy kalandorszellemű intellektuéről, aki mellesleg Budapesten született.

Szabó Magda: *Für Elise* – a könyvből kibontakozik egy, a 19. századból jött tiszántúli művelt református hölgy ifjúkorának képe. Drámáit, *A meráni fiút* és a *Régimódi történetet* nagyra tartom.

December végén

Vita Járai, az MNB elnöke és a közgazdászok nagy többsége között a magas kamatról és a felülértékelt forintról. Surányi és Békési is megszólaltak a *Népszabadságban*. A pénzügyi rendszer nem szereti, ha hirtelen lökéseket kap, ha rángatják. A forint túlértékelt, az exportot fékezi – főleg a magyar tulajdonú vállalatoknál – az importot serkenti. A kamat magas, lejjebb kellene menni. Sokba kerül ez az országnak.

A monetáris politikát nem lehet elszigetelten kezelni az általános pénzügyi és gazdasági politikától, de a társadalmi problémáktól sem. A foglalkoztatottság, a munkanélküliség ugyanolyan alapvető problémája a társadalomnak, mint az infláció.

A pénzügyi szférában az árfolyam és a kamat mellett nagy probléma a költségvetési deficit nagysága.

Az MNB vezetője és a PM eltérő gyakorlatot folytat.

2003

Január

A napok gyorsan telnek, a hetek és hónapok is. Hólapátolás, ekkora hó már régóta nem esett. Este televízió, melynek műsorai egyre gyengébbek. A „valóság show-k” nézhetetlenek, ízlésrombolók. Anti-valóság.

Járai írt egy cikket a *Heti válasz* című lapban az IMF évforduló kapcsán, ahol a Bank szerepét „tévesen” állítja be a múltat illetően. Marjai – akinek jelentős szerepe volt belépésünk előkészítésében – felhívott a cikk kapcsán, fel van háborodva.

Békési László, volt kollegám interjút adott a TV-ben a gazdaságról, a Nemzeti Bankról. Jól foglalt állást a fő kérdésekben. Bírálta egyesek – köztük Fekete J. – nézeteit is a költségvetési deficit növelhetőségét, az egyensúlyi problémák lebecsülését illetően.

Fekete tévedett az 1985-ös élénkítési törekvések támogatásában, de nem volt egyedül. A politikusok természetesen kedvelik az olyan javaslatokat és megoldásokat, melyek nem járnak restriktóval, megszorításokkal, kellemetlen vitákkal és ütközésekkel és inkább elfogadják az eladósodást. Ma is van erre példa.

Más.

Egyik napon délben félórás sétát tettem a környéken. Az egyik mellékutcában megállt mellettem egy nagyobb kocsí, az ablakon kihajol egy tarfejű fiatalember.

– Jó napot szomszéd – mondja –, nem tudna váltani egy ötezrest? Telefonálni szeretnék.

– Nincs nálam pénz – mondom.

– Dehogyan nincs – így ő –, nézze csak meg a zsebében. Benyúlok a zsebembe, közben a volánnál ülő kinyitja a kocsiját.

Előveszem a szemüvegemet meg a naptáramat.

– No, jó egészséget szomszéd – mondja és erős gázt ad.

– Rosszabbul is járhattál volna – mondják otthon.

Január végén

A múlt héten nagy zavar volt az MNB monetáris politikája körül.

A magas kamat idevonzotta a forró pénzeket. Többmilliárd euró jött be az országba, túlerősítette a forintot, tovább gyengítette az exportlehetőségeket, nőtt az import és a kereskedelmi mérleg hiánya. Veszélyes helyzet állt elő. Járai ragaszkodott a hitelezőknek fizetett magas kamathoz, aztán váratlanul kétszer is csökkentettek. Ezt már régebben meg kellett volna tenni. A helyzet azóta valamit javult, de ez még nem tűnik véglegesnek. Úgy látszik, hogy a Horn-kormány leckét akar adni a demokratizmusból, és közben kompromittálják magukat a hibás gyakorlat mellett. A monetáris tanács egyik tagja lemondott.

Más rossz jelek is mutatkoznak: kisebb-nagyobb gyárbezárások. Mindebben közre játszik a dekonjunktúra Nyugaton, főleg Németországban. Külkereskedelmünk zömét velük bonyolítjuk, ez persze nem baj, de erősen elhanyagolták az elmúlt bő évtizedben Oroszországot, Kínát és más régi piacokat is és ez már baj.

Medgyessy keveset szerepel, keveset beszélnek a gazdaságpolitikai elképzelésekről, annál többet az EU belépésről, de nagyrészt általánosságban.

Február

Két érdekes cikk az *Ezredvég* című folyóiratban. Artner Annamária a válságról szól, amit a fejlett országok exportálnak a fejlődőkbe és Közép-Kelet-Európába is. A jelenség megmutatkozik Japán és Délkelet-Ázsia vonatkozásában, de Latin-Amerika viszonylatában is. Érdekes Krausz Tamás felszólalása egy firenzei kongresszuson. Szélesedik az új baloldali értelmiség, bár nem ér messzire a hangja.

Isegawa: Afrikai krónika. Megdöbbentő írás. Az angolok és az indiai kereskedők kiűzése utáni anarchiát, Obote, és Amin uralmát írja meg. A szerző katolikus papi szemináriumban tanult, írásában fel-felbukkan a törzsi társadalom és gondolkodás is az európai műveltség felszíne alatt.

Más. Tasnádi Péter könyve – némi képet kap az ember a magyarországi „alvilágról”. Sajnos ez a szféra elég magasra is elért az elmúlt évtizedben. Tigris Braun, a londoni rendőrfőnök jutott az eszembe a *Koldusoperából*, kedvenc színművemből.

Március

A TV2. felvétele Vályi Péterrel kapcsolatos emlékeimről, akivel hosszú évekig dolgoztunk együtt. A riporternőt főleg a diósgyőri baleset, halála körülményei érdekelték. Ezekről akkori kísézője, egy kormányőr-tiszt elbeszéléséből tudok. Úgy tűnik, fel-felbukkan a hír, hogy szándékosság játszott szerepet, de ezt én nem hiszem. A tévések gyakran a szenzációra mennek és a média egyes munkatársai különösen. Nyerszet is megkeresték a témában, és még vagy 5-6 embert.

*

Más. Az iraki háború következményei kiszámíthatatlanok. 300 millió arab, egymilliárd muzulmán él a világban. Hogyan fognak reagálni? Bush – úgy tűnik – a világ csendőrének posztjára tör. Ellene van a háborúnak Németország, Franciaország, Oroszország, Kína és az arab államok.

*

Közhelyek. Mi jó egy ember életében?

Az ismeretek szerzése, a tanulás, a szerelmek, az életpálya megválasztása és a harc, ami ezzel kapcsolatos, a párválasztás, az utazások, az étkezés szépségei, a barátok, a beszélgetések, az „alkotás”. Persze mindezeknek megvan a negatív oldala, ha az ember nem elég bölcs, vagy ha pechje van. A lét mindenképpen jobb a nemlétnél (ha ép és egészséges az ember). Nem jó az, ha valaki a saját frusztrációit kizárólag a világ, a társadalom és az emberek okozta valaminek tekinti.

Április

Két nap múlva lesz a népszavazás az Európai Unióba lépés ügyében. A szélsőjobb és a zöldek ellenpropagandát fejtenek ki, pedig az erős Európa fontos abban is, hogy megakadályozza a világhatalom egypólusúvá válását. Hollai Imre szerint, aki magas funkciót viselt az Egyesült Nemzetek szervezetében: sok minden át fog rendeződni a világban. Az ENSZ tagállamok száma most háromszorosa annak, mint mikor a szervezet megalakult, és a vezető testületek összetétele nem tükrözi a változásokat.

A TV2-ben lejött a dokumentumfilm Vályi Péterről. Szerepelt Nyers Rezső, Pozsgay Imre, jómagam és a halálos balesetnél jelenvolt emberek. Egy-egy villanásra feltűnt Fehér Lajos, Ajtai Miklós kollégám és mások. A tévések tárgyilagosak voltak, ami manapság nem mindig jellemző a médiára.

Május végén

Társasutazás Szlovéniába. A buszozás hosszú, de a táj a Bohinjl-tónál gyönyörű. Hajózás a tavon és séta a Szavica-deltánál, ahol tóba folyik. Köröskörül az Alpok déli, napos oldala.

Jó volt ismét itthon lenni az éppen ötven éve lakott otthonunkban, bár a

szomszédban doboló diszkó tönkreteszi a környék nyugalalmát.

Az *Élet és Irodalomban* hosszú interjút Kertész Imrével. Furcsa, ferde tükörben nézi az elmúlt évtizedeket.

Június-július

Két nap Baranyában Mihállyal.

Mohácson a régi szülői házban lévő MSZP-szervezet titkárával beszélgettem. 200 párttag van a városban, de jóval több a szimpatizáns – mondta. A Fideszes polgármesterrel jó az együttműködés. Hát bizony ez más város, mint ahol 19 évet éltem. Jártunk a temetőben, megnéztük a családi kriptákat, aztán a Duna-part, majd az öregek otthona, ahol Náni, akivel együtt gyerekeskedtünk, most lakik. Tiszta, rendes hely, bár kissé zajos a sok TV készüléktől.

Másnap Kistapolca. Új lakóház, meglepően sok a modern mezőgazdasági gép, a 200 hektárt a család maga műveli meg. Fényképalbum. Gyula egyik dédapja bőrgyáros volt Mohácson, a másik, anyai ágon református tiszteletes Nagyharsányban.

Szép a baranyai vidék, még mindig itthon érzem itt magam, pedig már hatvan éve, hogy elszakadtam innen. Családom különböző ágai ezen a vidéken éltek. A legrégebbi okmány, ami birtokomban van, tanúsítja, hogy apai nagyanyám családja az 1700-as években Himesháza lakott, egy Mohács közeli faluban, ahol gazdálkodásból és kereskedésből éltek. Dédapámnak kilenc gyermeke volt, a legidősebbik Teréz nagyanyám. A legfiatalabb fiú a faluban maradt, ő gazdálkodott a birtok megmaradt részén, miután az örökösödési ügyek lezajlottak. Diákkoromban több nyarat töltöttem a faluban. A velem egykorú sváb fiúk között számos barátom és osztálytársam volt, én is elég jól beszéltem svábul. Apai nagyapám egy, a Mohács-sziget túlsó oldalán levő községből származott.

Anyám édesapja kereskedő volt Mohácson, az ő üzletét örökölte apám, aki hét év szibériai fogság után tért haza 1922-ben és nősült meg. Sok érzéke nem volt az üzlethez és a 30-as válság idején tönkre is ment. Ettől kezdve a családfenntartó anyám lett, aki a helyi selyemgyárban volt tisztviselő. Anyám az első világháború alatt érettségizett, ez ritkaság volt akkoriban nőknél. Sokat olvasott, előfizetője volt a *Nyugatnak*, több nyelven beszélt. Anyai ágon Pécsről, a baranyai nagyvárosból származott, nagyanyja bábaasszony volt, nagyapja pedig – úgy mondták – a legjobb dominójátékos Pécsen.

Sokszor gondolok a városra, a polgárookra, lateinerekre, kereskedőkre, iparosokra, a szép sokác menyecskékre tarka viseletükben. Sok embert ismertünk. Apám jól beszélt svábul, sokáéul és az ismerősök gyakran fordultak hozzá tanácsért ügyes-bajos dolgaikban a ház előtti padon, ahol üldögélni szokott kabátban, csizmában. A hosszú szibériai hadifogság után igazában nem tudott felmelegedni soha.

Jól tanultam. Kedvenc tantárgyam volt a történelem, a magyar irodalom, a földrajz, a közgazdaságtan. Simon Vendel tanította a történelmet, Liely István az irodalmat és a franciát. Sportoltam is, futballkapus voltam. Gimnáziumi éveim alatt mindig volt egy-két diák, akit instruáltam. Elemi iskolás koromban verset írtam szüleim születésnapjára, később a gimnáziumban prózát.

1941-ben érettségiztem, majd Bajára kerültem „gyakornoknak”, a bőrgyárba. Itt hallottam először József Attila nevét. Itt került kezembe Engels könyve: *A család, állam, magántulajdon eredete*.

Augusztus

Dekonjunktúra a fejlett országokban és ez kihat az egész világra.

Az USA a hadiipar és a kapcsolódó export útján akarja élénkíteni gazdaságát. Németország restriktíóval igyekszik az egyensúlyt javítani, de Schröder kancellár – néha szinte kétségbeesettnek tűnő – próbálkozásai nehezen találnak megértésre. A magyar és a többi közép-európai ország külkereskedelmének nagyobbik része Nyugat-Európával bonyolódik, és nehezen képzelhető el élénkülés a közeli jövőben.

Távol-Keleten Japán évek óta küzd a stagnálással: a vonzáskörébe tartozó délkelet-ázsiai országokba nyújtott hitelek nem mindig térülnek meg. Az újonnan felhúzott vállalatok termékeinek nincs elegendő fizetőképes vevője. Kína szinte az egyetlen válságmentes terület, amit óriási belső piaca, viszonylag alacsony külkereskedelmi függősége tesz lehetővé, és a meggondolt, fokozatos reformok, melyek elkerülhetővé teszik a megrázkódtatásokat.

Az utóbbi évtizedekben a spekulatív tőke a világban óriásira dagadt, néha szinte önálló életet él. Olyan méretű akciókat bonyolít, melyek egész országok gazdaságát döntik súlyos helyzetbe. A szellem kiszabadult a palackból és úgy tűnik, hogy a nagyobb hatalmak alig képesek megbirkózni az elszabadult tőkemozgásokkal, az ezeket mozgató érdekekkel.

Szeptember

A Fidesz a mindennapos támadások taktikáját alkalmazza a kormánnyal szemben. „Nem lesz egy nyugodt percek” – mondta a választás elvesztése után Orbán. Az előtérbe tolt szereplők szinte naponta tálnak új szenzációkat és botrányokat, akár van alapjuk, akár nincs. Érvényesül a régi jezsuita (?) mondás: dobáld meg sárral, a nyoma ott marad. Napirenden a sokmilliárdos bróker-ügy, a pénzügyi szervek állami felügyelőjének zavaros esete, főügyész „pártos” állásfoglalásai.

Az MSZP közgazdasági tagozatán Kovács László tartott tájékoztatót. Nem érthető, hogy miért nem a balközép koalíció az offenzív. Már régen elemezni kellett volna a Fidesz kormányzás négy évét, a rendszerváltás óta eltelt bő évtized tapasztalatait és vázolni a koncepciót a jövő Magyarországról, meg hogy mit lehet tenni a következő években ennek érdekében. Így válna világosabbá az emberek előtt, hogy mi különbözteti meg ezt az oldalt a másiktól. A Fidesz naponta tart sajtókonferenciákat – mondta Kovács –, és ezzel uralják a médiát, a balközép koalíció meg védekezik. Nyers Rezsővel beszélgettünk arról, hogy mit is csinál tulajdonképpen az MSZP központ és az apparátus.

Október

A Kádár-életrajzot olvasom Huszár Tibortól. Rendkívül széles forrástömeget dolgozott fel, amiből kibontakozik Kádár Shakespeare-i drámája.

Az ifjúkori részeken túl igen érdekes 1956, ahol Huszár havi, heti, sőt napi részletességgel tárja fel a tépelődéseket, ellentmondásokat. Ezekről az átlagember annak idején nagyon keveset tudott, el voltunk foglalva szűkebb környezetünk történéseivel

(PM).

Nevem a második kötetben szerepel néhányszor az 1968-as gazdaságirányítási reformmal kapcsolatban. 1972-ben, az „ellenreformáció” korszakában, mikor Kádár kint járt Zavidovoban Brezsnyevnél, szovjet főnök öt nevet közölt vele, akik „elfajzás-ra hajlamosak”: Fock, Nyers, Fehér, Aczél és Tímár. Az említett öt főből négy politikai bizottsági tag volt, csak én nem. Úgy látszik, hogy a kormány Gazdasági Bizottságának elnökét, engem is hasonló elhajló személynek tekintettek.

Így váltottak tehát le bennünket 1973-75 között, vigyázva, hogy „puhára essünk”.

*

Az elmúlt héten járt nálam Roger Gough történész Angliából, aki szintén könyvet ír Kádárról és a korszakról. Volt már többek közt Nyersnél, Lázárnál, Pozsgaynál is. Három óra hosszat beszélgettünk a korszak gazdaságpolitikai kérdéseiről. Könyve állítólag két év múlva jelenik meg, és ígért egy példányt.

Én is írhatnék egy kötetet a korszak gazdaságpolitikájáról, hiszen 1962 végén lettem a kormány tagja, mint pénzügyminiszter, 1967-től a kormány Gazdasági Bizottságának elnöke voltam, utána pedig 1975-ben a Nemzeti Bank következett, ami akkor, a centralizált gazdaságban persze nem ugyanaz volt, mint ma. Ez huszonöt év. Igaz, hogy sok mindent megírtam a *Szürke pénzügyek*-ben és a *Válság, váltás, változások* című kötetben meg egyéb írásaimban is.

Aktivitásom azonban csökkenő.

Szinte hihetetlen számomra, hogy mikbe vágtam a fejszét ifjúkoromban, a háború idején, mikor lakás és munkalehetőség előzetes biztonsága nélkül feljöttem Újpestre dolgozni, beléptem a szakszervezetbe és a Szociáldemokrata Pártba. 1944 áprilisában hívtak be, decemberben pedig Komáromból „távoztam” a vasútépítő munkásszázadtól és illegalitásba mentem. Hol van már az az ifjú ember?

November

Meghívók: Közgazdasági munkaközösség és az egyetem pénzügyi tanszékének 50 éves évfordulója (melynek Antos István halála után egy ideig vezetője voltam). Ritka eset, hogy elmegyek valahova. A közgazdasági tagozat kevés újat ad, az újságok mindent megírnak. A kormány el van merülve a napi problémákban, ahol is álláspontját pragmatikus tényezők határozzák meg, és gyakran alig teszik megkülönböztethetővé az ellenzéki állásponttól.

A sajtót változatlanul a botrányok uralják. A bróker-ügy tízmilliárdja, a főügyész jobboldali érzülete, Hegedűs tiszteletes úr antiszemita kijelentései, amit az ellenzék vezetőjének is illene elítélnie. A németek ebben a kérdésben sokkal következetesebbek, a CDU kizárta egyik képviselőjét, és nyíltan fellépett ellene ilyen ügyben.

December

A közgazdasági tagozatban beszámoló a pártprogram gazdasági elképzeléseiről.

Az elmúlt évtized értékelése ismét elmaradt, pedig lenne mit mondani a privatizáció lebonyolításáról, amin jó néhány milliárd dollárt veszített az ország. Az elosztási viszonyokról volt szó, de az életképtelen törpegazdaságokról, a szövetkezés előnyeiről nem. Nem szólt a beszámoló a beruházások szerkezetéről, arról, hogy kevés a termelő befektetés, sok a vásárlóközpont építés, nem szólva Orbánék presztízs-beruházásairól. Néhány milliárdot sürgetőbb célokra is fel lehetett volna használni.

Medgyessy sok vállalati vezetővel együtt elment Pekingbe és Moszkvába. Éppen ideje, hogy e két országgal fellendüljön a kereskedelem, úgylis sokan megelőztek bennünket már, pedig ott helyzeti előnyökkel rendelkezünk.

*

Az esténkénti televízió-műsorok sivárságában szinte véletlenül két kitűnő műsorra akadtunk. Az egyik: kik voltak a legkiválóbb németek a történelem során (ZDF). Ha jól emlékszem, kétmillió ember szavazata alapján alakult ki a százas névsor, majd az első tíz. Ezt a végső listát Adenauer vezette, a második Luther volt, a harmadik pedig érdekes módon Karl Marx. Ezek után következett Willy Brandt, Bach, Gutenberg, Bismarck, a Scholl testvérek (antifasiszták), Einstein Goethe, az utóbbiak nem egészen ebben a sorrendben. Az egyes embereket tanárok, kutatók értékelték és bírálták. Érdekes lenne egy ilyen műsor Magyarországon.

A másik sorozat angol: *Yes Minister* címmel. A választott vezetők és a mindenható Apparátus viszonyával foglalkozik különböző témákban és szituációkban – kitűnően és kíméletlenül. *Mutatis mutandis*: akár magyar körülmények között is játszódhatna az egész, bár ezt a fanyar brit humort itt nálunk nem biztos, hogy honorálnák. Állítólag Mrs. Thatcher kedvenc sorozata volt.

Lezajlottak az ünnepek. Szenteste a családdal.

2004

Január

Hillary Clinton könyvét olvasom. A 60-as évek új generációjának életérzését jellemezve öt tényezőről ír: a vietnami háborúellenesség, a két Kennedy meggyilkolása, a Luther King-gyilkosság következményei, a nők felszabadítása a pilulával és az új modern zene. Érdekes felsorolás.

Az egészségügyi és társadalombiztosítási reformot nyolc év alatt nem sikerült megvalósítaniuk, bár a kormány által kinevezett bizottság vezetője Hillary Clinton volt.

Február

A létező szocializmus 30-40 éve alaposan átrendezte a magyar társadalmat. Több száz-ezer munkás és parasztfiatal egyetemet, főiskolát végzett. Széles körben elmosódtak a

származási különbségek a középrétegeken belül. Új rétegeződés van kialakulóban: a felső tízezer, a közép tarka színe és a két-hárommillió szegénységi körülmények között élő.

*

A szoc-lib kormány ügyetlenkedik, nemcsak a kommunikációja rossz. A politikai béke, az árkok betemetése érdekében elvtelenül köt nem egy kompromisszumot. Az ellenzék demagóg, a hang durva. Szaporodnak azok a cikkek, melyek egyaránt elítélik a kormányt és ellenzékét, és felhányják, hogy az igazi problémák megoldása érdekében kevés történik. Furcsa perek is zajlanak, ahol nem látni tisztán. Mintha olyan érdekek is lennének mindkét oldalon, melyek az igazság felderítését nem akarják.

*

Az európai „néppártok” értekezletén javaslat született, hogy akik az elmúlt évtizedekben a „kommunista” államvezetést szolgálták, ne tölthessenek be funkciót az Európa Parlamentben. Ez Magyarországon persze mindkét oldalt érintené.

Eszembe jut a második világháború és a Szovjetunió szerepe a fasizmus leverésében. Vajon mi lett volna, ha Hitler győz? Hiszen az atombomba-versenyben ez talán nem is múlt sokon. Mi volt Hitler koncepciója a győzelem esetére? Sok országban persze ott voltak a náci Quislingek Európában, és meglehet másutt is. De hát mi lett volna az Egyesült Államokban? Mi lett volna az arab országokban a muszlim hittől? A Herrenvoik-elmélet hogyan érvényesült volna Közép-Európában, Magyarországon?

Március

Február végén társasutazás keretében egy hetet Egyiptomban, Hurghadán töltöttünk, a Vörös-tenger partján. Jártunk Luxorban, a királlysíroknál, megcsodáltuk a kolosszális méretű Karnakot, a templomvárost. A tengertől Luxorig az út fele sivatag és homokkő-hegy vonulat, a csúcsokon löllésűkkel, ahol a géppisztolyos katonák őrizték az utat és a busz-konvojt. Aztán egyszerre szinte smaragdöld lett minden, ahogy elértük a Nílus övezetét. A kontraszt óriási. A tengerparton nemzetközi cégek szállodáinak százai és luxusvillák, a mezőgazdasági területen agyagból, vályogból épített házak. Befejezetlenek, mert a befejezésig nem kell adót fizetni. A szállodákban szinte kizárólag férfi munkaerők, kb. 200 eurónak megfelelő fizetéssel. A hét gyorsan telt el. Visszafelé egy sor ellenőrzésen mentünk át. A repülőút négy és fél óra. Itthon a télbe érkezünk vissza az egyiptomi nyárból. Hó, jeges fák. Egy heti hátralék az újság-olvasásban. Azt veszem észre, hogy szinte örülök azoknak az oldalaknak, melyeket át lehet lapozni. Túlpolitizált minden, és nem a valóban érdemi ügyekkel foglalkoznak.

Olvasom Hrabaltól a *Házimurikat*. Ő a kedvenc, a huszadik századi Európa egyik legnagyobbja. Sorra jelennek meg az új orosz szerzők Ulickaja, Dovlatov. Hosszú szünet után színházban is voltunk. Spiró *Koccanás* című darabja jól tükrözi a Má-t, akárcsak a *Csirkefej*.

Május

Ünnepségek Európában a tíz új tagország belépése alkalmából az EU-ba. A televízió és az újságok főleg ezzel foglalkoznak.

A magyar gazdaságban van némi haladás, de sok a probléma és a baklövés. Időszerű lenne a kormánypártoknak egy bizottságot felállítani, mint annak idején, a hatvanas években az új irányítási mechanizmust előkészítő volt, vagy tíz alárendelt csoporttal az egyes részterületeket feldolgozandó. Át kellene tekinteni az adórendszert, az egészségügyet, a mezőgazdaság-élelmiszeripar perspektíváját, a közigazgatást és még néhány témát.

Tizenöt év telt el a rendszerváltás óta – egy fél Kádár-korszak. Annak idején (1972-ig) több történet reformok terén, mint mostanában – persze más viszonyok és lehetőségek között.

A feladatok tekintetében az ellentétes felek képviselői úgy tűnik, hogy nem képesek egy nemzeti minimumban megegyezni. E kérdéseket egyesek államháztartási reformként kezelik, és annak nevezik, holott ez nem az, csak a költségvetésben csapódik le az egyes reformok hatása.

Az MSZP közigazgatási tagozatának ülésén a napirenden ismét a gazdaságpolitikai koncepció volt. Mivel az Akadémia képviselői is jelen voltak, az egész beszélgetés abban csúcsosodott ki, hogy a kutatás előirányzataiból elvettek másfél milliárdot.

*

Politikai téren a hangnem minden, csak nem kulturált. Két hét múlva lesznek az EU-választások. A küzdelem a 30-40% bizonytalan szavazatért folyik főleg az elmaradottabb vidékeken, de a városokban is. Kiábrándultság tapasztalható az MSZP-SZDSZ-koalíció iránt, de a Fidesz-vezetők agresszivitása nem tudni milyen hatást vált ki. Ezt is meg lehet unni.

Olvasom Huszár Tibor-Nyers Rezső interjúkötetét. A könyv első fele nagyjából a szociáldemokrata párt háború alatti és utáni történetével foglalkozik. Új részleteket tartalmaz számomra az 1956 előtti és utáni években történtek tárgyalása. Nyersét 1960-ban, Antos István halála után nevezték ki pénzügyminiszterré, és akkortól vált szorossá köztünk a kapcsolat.

Július

Az EU választások a jobboldal előretörését hozták, ami várható volt. Az MSZP álmatag magatartása miatt sok baloldali ember nem ment el szavazni, a Fidesz viszont igen aktív politikát folytatott. A szocialista pártban megélénkültek a törekvések a vezetés megváltoztatására, ami az őszi kongresszuson lehetséges. A párt mindaddig nem tudott egy határozott koncepciót kialakítani, ami jelezné irányát és céljait. Elmerülnek a napi politika kérdéseiben, ahol a választóvonalak a jobb és baloldali politika között az emberek számára sokszor nem világosak. Hillert dicsérik, az egyetemen közkedvelt. Őt bízták meg a program kidolgozásával egy szakértői csoport élén.

Néhány napot a Börzsönyben töltöttünk Nagyirtáspusztán. Üdülőkompexum. A tulajdonos magyar, de hogy ki is ő, azt nem árulták el. Nagy Börzsöny községben a 800

éves gyönyörű kis templomot néztünk meg, ahol egy 6-8 főnyi – talán fiatal teológusokból álló csoport rögtönzött hangversenyt adott régi, szép egyházi énekekből.

*

A Magyarok Világszövetsége konferenciáján, egy olasz professzor előadásában a székely rovásírás és az etruszk (!) írás rokon vonásait boncolgatta. Mostanában ismét divatba jött bizonyos körökben a távoli néprokonok keresése visszamenőleg egészen a sumérokig.

László Gyula professzor könyvét olvastam el ismét, a *Kettős honfoglalást*. Micsoda kavargása a népeknek! Törkök, onogurok, gepidák, szlávok... népcsoport töredékek, melyeket magukkal sodortak az erősebbek, a nagyobbak. Fehér és fekete ugorok. Vajon milyen nyelven beszéltek Árpád környezetében? Harc a legelőkért, népek összeolvadása és szétválása, háborúk, természeti katasztrófák.

*

Vajon ebben a huszonegyedik században lehet-e a spontán folyamatokat a tudat medreibe terelni? A Picasso-festmény jut eszembe a párizsi UNESCO palota falán. Alul az ösztönök birodalma, amiből mintha igyekezne kiemelkedni a Tudat. De elbír-e ez a párezer (tízezer) éves tudat a sok százezer (millió) éves ösztönökkel?

Augusztus

Új Magyar Szociáldemokrácia című vitairat. Néhány észrevételem a Közgazdasági Tagozat részére.

1./ Hiányzik a rendszerkritika és az, hogy a jelenlegi vadkapitalizmus és a volt „létező szocializmus” után mi legyen Magyarországon a hosszabb távú program.

2./ Egy ilyen dokumentumban szükséges az elmúlt másfél évtized értékelése. Elosztási viszonyok alakulása, a privatizáció lebonyolítása, a mezőgazdaság átalakítása, a bürokrácia növekedése stb.

3./ Szinte szó sem esik a mezőgazdaság jövőjéről. A szövetkezés szava talán elő sem fordul a tervezetben.

4./ A „jövőt megtartó fejlődés” részben kifejezésre kellene juttatni a pénzügyi stabilitás szükségességét, amiről a politikusok gyakran elfeledkeznek, és csak utólag döbbennek rá, hogyha baj van az egyensúllyal, ez a fejlődés gátja.

Szeptember

Kormányválság, Medgyessy lemondása, illetve lemondatása.

Medgyessy, a 80-as években részt vett a Nemzeti Bank elnökségi ülésein a PM részéről. Kellemes egyéniség, jól képzett közgazda, jó együttműködő. Az ellenzéki agresszivitással szemben megpróbált demokratikus eszközökkel küzdeni Ez indokolat-

lan kompromisszumokhoz is vezetett. Furcsa volt a munkamegosztás: Kovács, mint az MSZP elnöke bizonyos értelemben felettese volt Medgyessynek, mint külügyminiszter pedig beosztottja. Fordítva talán jobb lett volna: Kovács, miniszterelnök, Medgyessy pedig gazdaságpolitikai helyettes.

Az SZDSZ önálló arculatát bizonyítandó szembefordult Medgyessyvel. Az egészben volt valami át nem gondoltság, ami Kunczéra, az elnökre nem jellemző, de úgy látszik meghajolt a belső ellenzék előtt. A FIDESZ triumfál.

Október

Megtörtént a váltás. Gyurcsány miniszterelnök, Hiller az MSZP vezetője.

Az új kettős új stílust jelent és az induló néhány héten jól szerepeltek. A mozgástér meglehetősen szűk, de maga a tény, hogy nem az ellenzék támadásainak elhárítása a fő téma, hanem a bel- és gazdaságpolitika, jó irányú változás.

Gyurcsány közölte Brüsszelben, hogy a katonai költségvetést nem tudjuk emelni. Fellépett a Járai által vezetett MNB monetáris politikai hibáival szemben. Hangsúlyozták mindketten, Hillerrel, hogy „merjünk baloldaliak lenni”. Az ellenzék mintha kissé csendesebb lenne.

Először voltunk az előző kormány akarata szerint épített Nemzeti Színház épületkolosszusában. *Sárga liliom* előadás – stíluszavar.

November

Lezajlottak az USA-ban a választások, Bush maradt az elnök. A középső államok rá szavaztak, a fejlettebb keleti és a nyugati part Kerryre, de ez nem bizonyult elegendőnek. A „közép” jobban rezonált Bush frázisaira, mint az értelmiségi Kerryre. Ez az iraki háború folytatását is jelenti, soká fog tartani. Kezdetben terroristákról beszéltek, az utóbbi hetekben a sajtó már felkelőkről ír és ellenállókról.

A belpolitikában a kettős állampolgárság-javaslat okoz vihart. Orbán körbejárja a szomszéd országok magyarlakta vidékeit. Természetesen mindenki igazságtalannak tartja Trianont, de a kettős állampolgárság kérdésében nem lehet érzelmi alapon dönteni, itt számolni kell nemcsak gazdasági, hanem bel és külpolitikai következményekkel is.

*

Régi kollegám, Szekér Gyula volt vegyipari miniszter, jól ismeri azt, ami a rendszerváltás után a vállalatoknál lezajlott a privatizációs folyamatban. Elképesztő adatokat mondott arról, hogy a valódi érték töredékéért adtak el a vállalatokat a multiknak.

Vacsora az Akadémia éttermében. Egy asztalhoz kerültünk egy szegedi közgazdász-vállalkozó házaspárral. Adalékok a privatizációról az üvegiparban és a cipőgyártásban.

Szabó István új filmje: *Csodálatos Júlia*. Remek rendezés, operatőri munka és tartalmasabb, mint ahogy a Maugham-írás alapján az ember gondolná.

December

A népszavazáson a leadott szavazatok nem érték el a minimális szintet, ezért érvénytelen az aktus. Ha az „igen” szavazatok többségbe kerültek volna, az nyilván hosszú és értelmetlen konfliktust idéz elő Romániával és Szlovákiával is. A magyar közvélemény érzékelte ezt, valamint a két kérdés zavaros voltát. Természetesen mindenki helyesli az erdélyi, felvidéki, bácskai és kárpát-ukrajnai magyarság messzemenő támogatását gazdaságilag és politikailag. Ezt az Országgyűlésnek és a Kormánynak kell biztosítania az új körülmények, az EU-tagsági viszonyok között. A zavaros kérdésfeltevések alapján Gyurcsánynak, Hillernek, Kunczének nem volt könnyű dolga a vitákban. A demagógiának könnyebb az érzelmekre apellálni. Arról megfeledkeztek a jobboldalon, hogy Fidesz-kormány négy éve alatt másképpen álltak ehhez a témához.

2005

Január

A világ nem vált jobbá az elmúlt évben sem.

Ma a világ lakosságának talán 10%-a annyi jövedelemmel rendelkezik évente, mint a többi 90% együttvéve. Ez táptalaja mindenféle fundamentalizmusnak, populizmusnak és nem sok jel mutat arra, hogy a világ hatalmasai kellő erőfeszítéseket tennének az alapvető problémák enyhítésére.

Mire lesz képes az új nemzedék gondolkodó és haladó csapata?

Február

Mivel hazánkban az utóbbi néhány évben minden lehetőt szétsztozottak a különböző kormányok, a politikai és gazdasági játéktér beszűkült. Talán ezért is fordulnak a múlt feltárása felé, ami a különböző levéltárak anyagainak közzétételében nyilvánul meg. Sok vagon terjedelmű aktáról és dossziéről van szó, ami főleg az 50 feletti korosztályokat érinti, a fiatalok akkor még általános iskolába jártak. Nem hiszem, hogy mindez a lakosság millióit érdekelné, de arra alkalmas, hogy felkavarjon sok mindent és gyanítom, nem csak a baloldalon.

Némi mozgás tapasztalható érdemi kérdésekben is: adózás, mezőgazdasági támogatások (EU), kistérségi ügyek. Vajon a 2006-os választások előtt a kormány belevág-e lényeges intézkedésekbe, amelyek esetleg rontják választási esélyeit? A monetáris problémák, a kamat és árfolyam terén Gyurcsány erőteljesen lépett fel (monetáris tanács bővítése), az egészségügyi rendszerben kis lépésekről van szó.

A negatív jelenségek száma változatlanul nagy. Budapesten a közlekedési helyzet, a környezeti problémák, a prioritások vitathatósága. Szerte az országban a munkanélküliek száma nem csökken. A bürokrácia nő lent és fent egyaránt.

A televíziós csatornák műsorai zömmel rossz irányba terelik a tömegízlést és kultúrát. Reklámra a múlt évben állítólag 150 milliárd forintot költöttek a vállalatok és szervezetek.

*

Láttuk a Luther Márton életéről szóló filmet. Egyéb értékei mellett azt is világossá teszi, hogy az 1500-as évtizedekben Nyugat-Európa és a Pápaság mivel volt elfoglalva, mialatt a török elfoglalta Magyarország harmadát.

Április

Öt nap Bajorországban, Augsburgban, az ország legrégebbi városában, Fuggerek-alapította szociális telep a középkorból. Bertold Brecht utca. A Lech mellékágai átszelik az óvárost. Hajdan a manufaktúra üzemeket szolgálták ki, most pedig hatalmas kajakpályát építettek egyik ágában. Utolsó nap Münchenben, amelynek helyén a középkorban csak egy falu állott, és a sókereskedelem tette aztán nagygyá.

*

Itthon a pénzügyminiszter leváltása. Indoklás: a reformok nem haladnak kellőképpen. Az elmúlt 15 évben 10 pénzügyminisztere volt az országnak. No comment... Draskovics két okát jelölte meg a váltásnak. Egyik: a Nemzeti Bank vezetésének nem együttműködő magatartása, a másik: a reform-koncepciók kidolgozatlansága.

A Nemzeti Bank vezetése évek óta magasan tartja a kamatlábat. Évek óta többet fizetünk a hitelezőknek, mint a többi közép-európai „sorstársunk”, Lengyelország, Szlovákia, Csehország és mások. Ez a többlet még most is lényeges, de 5-6% is volt. A teher, amit az ország és az államháztartás emiatt elvisel, százmilliárdos nagyságrendű. A forint-árfolyam alakulása jelentős kiesést okozott az exportban, és ösztönözte az importot. Közgazdászaink és a kormány ezeket a tényeket szordínóban kezelik és tartózkodnak a számszerű megállapításoktól, becslésektől.

Ami a reformok késlekedését illeti, valóban nagy az elmaradás az elmúlt másfél évtizedben. Miután az Orbán-kormány négy évében és az azt követő idő alatt minden lehetőt szétszítottak, a választásig hátralevő másfél évben jelentősebb változások bevezetése nem várható, de kidolgozni őket égetően szükséges közös nemzeti ügy. Ehhez persze olyan politikára lenne szükség kormány és ellenzék részéről, hogy egy minimumban megegyezzenek. Úgy tűnik, hogy ez csak tőlünk nyugatra lehetséges.

Gyurcsány leváltotta a mezőgazdasági minisztert, aki rokonszenves alakja volt a kormánynak, és a gazdatüntetést sikerrel vezette le. Utóda vállalkozó, aki a párt vezetésében is jelen van.

Úgy tűnik, hogy Gyurcsány ezt a típusú vezetőt részesíti előnyben. Ilyen a gazdasági miniszter Kóka és Veres is, a pénzügyi tárca új vezetője. Vajon rájuk mennyire jellemző a szociális érzékenység?

Május

A II. világháború utáni Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség veterántalálkozója a Vasas Székházban. Meglepően sokan voltunk. Az egyes emberek életútjai nagyon eltértek egymástól.

Irataim rendezése közben újra átolvastam a csomagot, melyet a háború utáni másfél évtizedben írtam a német nemzetiszocializmus történetéről. Megdöbbenő párhuzamok a mai jelenségek és a weimari köztársaság egyes vonásai között. Elkezdtem javítani a szöveget, sokat húztam belőle. Annak idején, a 60-as években – Kardos Györgyöt, a Magvető igazgatóját kivéve – lebeszéltek arról, hogy kiadásra kerüljön és én szót is fogadtam, hiszen akkor már pénzügyi pályám „magaslatain” jártam.

Június

Az MSZP-SZDSZ kormány meghirdette a száz lépés programját, ami az adott helyzetben jó is lehet, hiszen látható, hogy a választásig nagy reformokat nem fognak végrehajtani. A Fidesz erre úgy reagált, hogy inkább *egy nagy* lépést javasol. Gyurcsány lemondását. A legcsekélyebb együttműködésre sem látszik lehetőség a kormánykoalíció és az ellenzék között. A Demokrata Fórum próbálkozik egy konzervatív, európaibb alternatíva kialakításával, egyelőre nem nagy sikerrel. A jobbfelé húzók kiléptek az MDF-ből, és csatlakoztak a Fideszhez.

A köztársasági elnökválasztáson az MSZP jelöltje, Szili Katalin nem jött be, az SZDSZ saját magának ártott a szavazástól való tartózkodással. A befutó Sólyom László, akit a civil szervezetek jelöltek, és a Fidesz támogatott.

Az EU meglehetősen kényes helyzetben. A francia népszavazás elvetette az alkotmánytervezetet, a holland szintén. A középtávú költségvetést nem fogadta el a közgyűlés. Tony Blair nem hajlandó áldozatra a bővítés utáni teendők érdekében. Mindez persze az újonnan csatlakozott országokat, köztük hazánkat erősen érinti, a felzárkózás távolabb kerül. Bush rigai beszédében revízió alá vette a történelmi Rooseveltt-Sztálin-Churchill-egyezményt a kis nemzetek pártfogójának képében. Elutasította a javaslatot a legszegényebb államok pénzügyi megsegítése ügyében, csupán az adósságok törlésére hajlandó, amit ezek az országok úgysem tudnának visszafizetni.

Július

Az USA, bár a világ legerősebb gazdasága, növekvő költségvetési és fizetési mérleg deficitet mutat. A hiányt kötvénykibocsátásokkal fedezik, fejlesztik a hadiipart, növelik a katonai kiadásokat. A legnagyobb USA-kötvényvásárlók: Kína és India. Az EU országai – elsősorban a legerősebb gazdasággal rendelkező Németország – másképpen reagál saját egyensúlyi problémáira: jórészt megszorító intézkedésekkel. A német kancellár előrehozott választást akar. Vagy bizalmat kap reformjaihoz, vagy: hajtsa végre a szükséges változtatásokat a CDU kormány – gondolják. A németországi történések és az EU problémái Bushnak kedveznek. Schröder, Chirac, Putyin Königsbergben tárgyaltak.

Kína ezalatt a világ legmagasabb fejlődési ütemét produkálja. Az USA egyik miniszterének felszólítására, hogy értékeljék fel a júant, az import növelése érdekében, a

kínai kormány minisztere azt üzenete vissza: az amerikaiak a saját ügyeikkel foglalkozzanak.

Robbantás-sorozat Londonban. Több mint ötven halott.

Gyurcsány-Orbán számháború a TV-ben. Már az is eredmény, hogy leültek egy asztalhoz és kezét fogtak egymással. Azonosulni egyikükkel sem lehet, de a szolidabb és több realitás érzékkel bíró oldal a balközép.

Ami a gazdaságpolitikát illeti: sok minden vitatható, amit a koalíció tesz, nem tesz vagy tenni szándékozik. A személyi jövedelemadó terén a fokozott progresszió lenne indokolt, főleg a felső tizedbe tartozóknál. A közületi beruházásoknál még mindig nem tanultak meg rangsorolni, mérlegelni a prioritásokat. Erre jó példa a főváros. Többet kellene törődni a fenntartási, modernizálási ügyekkel, az apparátus csökkentésével, és kevesebb nagy beruházásba fogni.

Egy fiatal újságíró járt nálam. Könyve a Kádár-korszak évtizedeiről készül.

A korszak reformereinek szocialista jövőképeről kérdezett. Elmondtam: nem valamilyen utópiából indultunk ki. Fontos elem volt az elosztási rendszer, az alsó és felső tized közti különbségnek ésszerű keretek közti tartása, nem úgy, ahogy ez a rendszerváltást követően történt. A vezetőket a viselt felelősségnek megfelelően kell javadalmazni.

A tulajdonviszonyokat illetően úgy véltük, hogy a vállalati szférában meghatározott körben meg kell tartani a közületi, állami, önkormányzati tulajdont. Ebben a körben jól megválogatott szakértő felügyelőbizottságok ellenőriznék a vezetést. A vállalati szféra további részét fokozatosan más, tulajdonformákban lehetne működtetni. Így szélesedhet a belföldi középipar, szövetkezeti ipar, kisipar. Meghatározott körben lehetővé kell tenni a külföldi, tőke bekapcsolódását, részvételét, ami fontos a műszaki fejlődés, a piac szélesítése tekintetében. Adminisztratív utasítások helyett a gazdasági szabályozók (verseny, adó, hitel stb.) biztosítanák a piacorientált működést.

Az 1968-ban bevezetett új mechanizmus tervezett második lépcsőjét a pénzügyi hidak, a költségvetési juttatások és elvonások lebontását, az ár- és bérreformot a 70-es évek elején azonban már nem lehetett végrehajtani. Akkor szorították háttérbe a reformereket. A 70-es években a fizetési mérleghiány uralta a terepet, a 80-as évek közepétől az elhibázott élénkítés. A szabályozó és a bankrendszer fejlesztése még adott volna lehetőséget a szociális piacgazdaság ésszerűbb megvalósítására, de eleresztették a gyeplőt. Az elképzelés tehát nem a túlsúlyos liberalizmus volt, hanem a *szabályozott szociális piacgazdaság*.

A többpártrendszer az adott körülmények között nem szerepelt a javaslatokban, de a demokratikus formák szélesítése (például több képviselőjelölt, platformok) igen. Hogy ez új modell volt-e vagy csupán pragmatizmus? Erről nem szóltak az elképzelések – érthető okokból.

Augusztus

Iraki háború. A síita többségnek szorosa a kapcsolatai Iránnal, mely az atomhatalmi küszöbön áll, és a legjobb úton van arra, hogy regionális nagyhatalommá nőjje ki magát, hiszen síiták vannak másutt is a környező országokban. Ha Bush kivonul, ez a tömb erősödik, ha nem vonul ki, az ellenállás erősödik, hiszen fegyver és ember van bőven.

*

Oroszországnak a magas olaj- és gázárakból hatalmas bevételei vannak. Növelik devizatartalékaikat. Az ipari szerkezetjavítás lassan halad, nehezen tudnak megbirkózni saját méreteikkel. A gazdasági modell még annyira sem alakult ki, mint a közép-európai volt szocialista országokban. Az óriásvállalatok mellett a közép és kisvállalkozás – úgy tűnik – kevésbé fejlődik. Putyin pragmatizmusa a gazdaság szerkezetében még nem hozott ilyen eredményeket, a magas olajár-bevétel inkább.

Az olaj és gáztermelés jelentős része a kisebb finnugor népcsoportok területén folyik. Ezek az északi részekén két és félmillió négyzetkilométeren terülnek el. Kár, hogy nincs közös határunk a komi, mari és más rokonokkal.

Szeptember

A politikusok nyári szabadsága véget ért. Orbán a „nemzeti baloldal” szükségességéről beszél. Pozsgay, Szűrös felzárkóztak mögötte. Orbán az állami tulajdon megőrzésének szükségességét hangsúlyozza, ami most már viszonylag szűk kör. Alvezérei a kormánykoalíciónak szinte minden lépését elítélik a különböző fórumokon. Kóka, a gazdasági miniszter a további liberalizálás híve. A szolidaritás, a szegénységi küszöbön élők felzárkóztatása a rangsorban csak hátul szerepel. A jobb és baloldaliság szálai összekuszálódnak, és mindez a jövő évi választási kampány küszöbén. A baloldal és nemzet összefüggésében Fejtő Ferenc is állást foglalt a Népszabadságban.

*

Egy hetet töltöttünk Rogoznicán, egy dalmát halászfaluban. A prospektus szerint, melyet még a nyolcvanas években adtak ki, a község lakossága 800 fő, jelenleg már a tízszerese ennek. A régi falut övező hegyek oldalán sokszáz két-háromszintes üdülő épült, általában tetszetős stílusban. Imponáló a 700 kilométeres sztráda, amit a polgárháború befejezése után építettek, és pedig nem a girbegurba tengerparton, hanem a hegyek között. Kapella, Velebit – ismerősen hangzó nevek még a régmúlt földrajzórák-ról. A régi faluban laktunk egy halászember házában. Bár utószezon volt, sok a vendég, a vitorláshajó, jók az éttermek. Horvátország igen gyorsan fejlődik az idegenforgalomból, és talán abból is, hogy a volt Jugoszlávia költségvetésébe nem kell befizetéseket eszközölnie.

Október

Vitacikk-sorozat a *Népszabadságban*. Tamás Gáspár Miklós a rendszerváltás sikeretelenségeit elemzi. Ostorozza az amerikai kapitalizmus-mintát és annak minden velejáróját. Cikke végén még az a szó is megjelenik: forradalom. Kis János reagálása hasonló terjedelemben védelmébe veszi a globalista társadalmat. Törvényszerűnek tartja mindazt, ami a világban történik. Voltaire és Candide jutott eszembe ismét: ez a világ minden világok legjobbika. A harmadik cikk Krausz Tamásé. Tulajdonképpen a demokratikus szocializmust vázolja, és bő terjedelmet szentel egy fejlettebb önigaz-

gatók eszméjének.

Azt gondolom, hogy a harmadik út gyakori hangoztatása manapság nem más, mint egy emberibb, szélsőségektől mentes szociális és demokratikus variáció, ami nem hasonló a „létezett szocializmus” modelljéhez, de nem fogadja el a jelenlegi globalizmus változatlan végzetszerűségét és szabályozatlanságát sem.

November

Éles viták a nemzetgazdaság állapotáról. Az ellenzék minden alkalmat megragad, hogy minél sötétebb képet fessen. Az államháztartási hiány valódi nagyságát illetően Brüsszelben ők emelték ki a problémát, amit a kormány egyébként írásban is nyilvánosságra hozott.

Surányi előadást tartott a Közgazdasági tagozatban. Beszélt arról, hogy a gazdaságban közvetlen veszélyek nem fenyegetnek, de a tavaszi választásokat követően az új kormánynak hozzá kell kezdenie a nagyobb strukturális kérdések megoldásához. Kritikával és kétkedéssel említett egy sor intézkedést és hibát, amit az elmúlt években a kormányok elkövettek.

*

A magyar ipar alaposan átrendeződött az elmúlt 15 évben. Visszafejlődött a bányászat, kohászat, a nehézipar, a könnyűipar, az élelmiszeripar – utóbbiak nem eléggé indokoltan. Hatalmasat nőtt a számítástechnika, az autóipar, és a lista korántsem teljes. Ugyanakkor a társadalom szerkezete negatívan alakult. Félmillió munkanélküli, két-hárommilliónyi a szegénységi küszöbön, a másik végleten a felső tízezer. A fejlődés üteme lassú, az egyensúly ingatag.

Németországban minimális többséggel ugyan, de győzött a CDU-CSU. Mivel a másik óriással nem bírtak, megalakult a szociáldemokratákkal a nagykoalíció. Nálunk ez lehetetlen. Itt a kapcsolat a két oldal között annyira elmérgesedett, hogy alig állnak egymással szóba. A politikai kultúra a németeknél sokkalta magasabb színvonalú, mint a mi hazaáruló, mindent támadó fiatal honatyáinknál.

December

Pulai Miklós 80 éves. Lengyel László írt róla a *Népszabadságban*, melyben említést tesz az 1968-as gazdaságirányítási reform állami főtisztviselőiről: Ajtay, Kiss Árpád, Tímár és Vályi, „akik nélkül a reform nem jöhetett volna létre”. A mai generáció erről alig tud valamit, holott a viszonylag sima rendszerváltás ennek is köszönhető, eltérően más volt szocialista országtól.

Az első reform bizottságot 1957-ben hozták létre Antossal és a pártonkívüli Varga Istvánnal, azután hosszú szünet következett, majd a 60-as években megindult az új kezdeményezés. Az világos volt, hogy decentralizálni kell, növelni a vállalatok önállóságát, fokozni az anyagi érdekeltséget és felváltani az adminisztratív irányítást, a tervleontást a közgazdasági szabályozással. Ebben segítséget nyújtott a jugoszláv tapasztalatok megismerése, konzultációm Belgrádban 1964-ben Kiró Gligorov pénz-

ügyminiszterrel, a lengyel és csehszlovák közgazdászok tanulmányai.

A Nyers Rezső által felügyelt 12 bizottság két-három éven át szinte emberfeletti munkát végzett, míg a magyar modell 1967-68-ban bevezetésre került. Aztán a „sajnálatos csehszlovákiai események” miatt a tervezett második lépcső elmaradt. A 70-es évek elején nem jöhetett létre az ár- és bérreform, a pénzügyi hidak, a túlzott dotációk és elvonások továbbra is működtek. Helyette szép szavak, stagnálás, az ötven „történelmi” nagyüzem külön kezelése, Komócsin, Gáspár „kiigazítási” követelése.

Mindez eszembe jutott a cikk kapcsán, no meg az is, hogyan szóródott szét a régi reformgárda és mit is csinálnak azok, akik ma a vezető politikai réteget jelentik.

*

Egy ismerőssémmel közel négyórás életút-filmet készítettünk. Olyan dolgok is szóba kerültek, amelyek az eddigi hasonló műfajokban (pl. Mérő Katalinnal) talán kevésbé. Ahogy a filmet utóbb több részletben végignéztam, megelevenedett a múlt. Mohács, a család, az iskolák, a gyár, a háború, az újrakezdés, az ötvenes évek, a négy évtizedes pénzügyi-gazdasági pálya és néhány „általános kérdés” az életről.

A háború befejezése óta eltelt több mint hat évtized. 1945-ben egy szál magamban álltam a világban. A következő évben ismertem meg egy tizenhat éves zuglói lányt, akivel nem egész egy év után házasságot kötöttünk. Ez volt számomra a konszolidáció. Együtt vagyunk már 64 éve.

2006

Január

Kornai János: *A gondolat erejével* című kötete. A háború utáni években pályánk egy ideig párhuzamosan futott: én a Pénzügyminisztériumban, ő a *Népszabadság* gazdaságpolitikai rovatánál dolgozott. 1956 után szakított addigi nézeteivel és a marxizmussal.

A közgazdaságtudomány képviselői között ma is erősen eltérőek a nézetek Marx megítélésében. Kornai azt mondja, Marx téves utakra lépett a magántulajdon és a piaci viszonyok megítélésében. A magántulajdonon és a piaci viszonyokon épülő társadalom a reális – mondja – azaz a tőkés társadalmi rend.

Mi, amikor 1967-68-ban a gazdaságirányítási reformokat bevezettük, a piac szerepének nagyobb érvényesülése, a többszektorú tulajdonviszonyok irányába léptünk. Nem éreztük, hogy ez szemben áll a marxizmus történelemszemléletével, inkább azt gondoltuk, hogy a centralizált állami gazdaságirányítási és tulajdon mechanikusan átvett szovjet modelljéből lépünk arrafelé, ami a folyamatokat a történelmileg indokolt irányba tereli. Nem hiszem, hogy ez hibás lett volna. Inkább hiszem azt, hogy a „klasszikus” liberális recept mechanikus elfogadása hibás.

Marx nem adott előírást a szocialista modellhez. Tény hogy a kisajátítók kisajátításáról ír, de hogy az új tulajdonforma kizárólag az állami tulajdon lehet, ezt, úgy tudom, nem mondja. A tapasztalat mutatja, hogy más formák is létezhetnek: szövetkezetek,

önigazgatás, dolgozói részvény, gazdasági társulás stb.

A másik dolog. A marxizmust nem lehet jellemezni az elosztási viszonyok nélkül. A marxi mű alapgondolata a kizsákmányolás megszüntetése (a szótól is félnek manapság) és az igazságosabb elosztás megvalósítása.

A gazdaságirányítási 1968 évi reformja – fogyatékkosságaival együtt – a történelmi fejlődés vonalából és a modern világ követelményeiből indult ki, és ha hagyják, talán egy jobb, közép-európai modellhez vezetett volna el, mint ami a rendszerváltás után következett: vegyes tulajdonformák, erősödő piaci viszonyok, mérsékelt állami szabályozás, a jövedelemelosztás ésszerű módja, szélsőségektől mentes politikai demokrácia...

Nem így történt.

A váltás megint előlről akart kezdeni mindent az elkapkodott privatizációval, a mezőgazdasági szövetkezetek szétverésével, a keleti kereskedelem leállításával.

*

Kornai írásait persze nemcsak az elhatárolódás jellemzi. Érdeme, hogy először adott alapos analízist a tervutasításos, tervlebontási rendszerről. Ez sok embert elgondolkoztatott itthon és más országokban is és hozzájárult a reformgondolkodáshoz. A hiányról írt könyv és az, amit a puha költségvetési korlátról írt, sok tekintetben találkozott a reformerek akkori gondolataival, bár mi nem az elméleti oldalról közelítettük meg a problémákat, hanem megkíséreltük – és nem is eredménytelenül – enyhíteni vagy megoldani őket az adott nemzetközi és hazai lehetőségek korlátai között. Egy ízben beszélgettünk ezekről a dolgokról Kornaival, ő meglehetősen tartózkodó volt. Ez a 70-es évek elején lehetett. – Mégis mit csinálnál a helyünkben? – kérdeztem. – Talán a beruházásoknál lehetne valamit tenni – mondta.

A rendszerváltással kapcsolatban írottaknál az elkövetett hibák konkrét, gyakorlatias állásfoglalásra késztetik Kornait. A privatizáció módszereit határozottan bírálja. A gradualitást, a fokozatosságot kéri számon és ebben nézeteink közel állnak egymáshoz.

Az első rendszerváltó kormány bukásával ismét a „kiigazítás” évei következnek és Kornai itt részt vesz a Bokros és Surányi neveivel jelzett időszak monetáris tanácsában több éven át.

Távol áll tőlem egy tudóssal elméleti vitát folytatni. Mindez csak egy volt pénzügyi főtitkviselő megállapításait jelenti. Tiszteletre méltó, hogy először vetett papírra konkrét elemzések alapján kritikai nézeteket az uralkodó centralizált rendszerrel szemben. Többször hivatkozik Péter Györggyel, a KSH elnökével való kapcsolatára, konzultációira. Péter tagja volt a Nyers Rezső-vezette „apostolok gyülekezetének”, amely az 1968-as gazdaságirányítási reform legfontosabb kérdéseivel foglalkozott.

Február

Moldova György Kádárról ír könyvet, és nálam is járt, miután Nyerssel, Lázárral, Marjaival, Katona I.-nal és másokkal is beszélt már.

Hosszú, többórás beszélgetést folytattunk Kádár életútjáról, már amennyire én azt ismerem. Közelebből a 60-as években kerültünk kapcsolatba, amikor én 1962 végén a kormány tagja lettem, mint pénzügyminiszter. Ez a nyitás ideje volt már Nyugat-

Európa és a nemzetközi fórumokban való részvétel felé.

Az 50-es években, miután Kádár kiszabadult a börtönből, egy ízben a Kútvölgyi kórház halijában találkoztunk. – Magának nem volt igaza, mikor annakidején a költségvetési tárgyaláson a BM-et túlzott kiadásokkal vádolta – mondta. – Ahol én most pár évet töltöttem, szó sem volt költekezésről. – Egyébként érdeklődésemre, hogyan ítéli meg a helyzetet, ez a cikkcakk-politika éveiben volt, talán 1955-ben, azt válaszolta, hogy a pártvezetésen belüli vitákat ki kellene vinni az emberek, a tagság elé, és nem szűk körben vitatkozni.

A 60-as években néhány esetben részt vett a kormány ülésein, engem pedig a költségvetési ügyek tárgyalásánál meghívtak a Politikai Bizottság ülésére. Később a 60-as évek közepén, mikor a Központi Bizottság tagja lettem, természetesen sokszor hallottam beszélni, hozzászólni a soronlevő témához KB-üléseken és más alkalmakkor is.

Moldova érdeklődésére, hogy mennyire értett a gazdasági témákhoz, elmondtam, hogy ugyan nem volt közgazdasági szaktudása, de intelligenciája hozzásegítette, hogy reáisan és józanul foglaljon állást ilyen kérdésekben is. Az 1968-ban bevezetett gazdaságirányítási reformot az ő támogatása nélkül nem lehetett volna megvalósítani. Tény viszont, hogy a csehszlovák intervenció után, egy-két év múltán leblokkolt a reformok továbbvitele ügyében, és bár szóban hangoztatta ennek szükségességét, valójában az 1972-es Brezsnyev-kritika utáni években, ahogy erről Huszár Tibor ír (Krjucskov emlékiratai alapján) leváltotta Nyerset, Fockot, Fehért, és engem, bár én nem voltam tagja a PB-nek, mint a többiek, de a Kormány Gazdasági Bizottságát vezettem.

Az 1973-tól ismét romló gazdasági egyensúly kérdésében sajnos rossz tanácsokra hallgatott, aminek aztán az eladósodás növekedése lett a következménye. Ez a politikai vezetés számára – legalábbis átmenetileg – simább útnak látszott, mint a további reformok és az egyensúlyt prioritásként kezelő gazdaságirányítási.

Egyébként Moldova Kádárt mint a 20. század legkiemelkedőbb magyar politikusát jellemezte, talán Bethlen István volt képességekre nézve hasonló – morfondírozott.

Arról is kérdezett, hogy a rendelkezésre álló káderek közül ki jöhetett volna számításba utódként? Kádárt rossz káderpolitikusnak tartja – ebben sok az igazság – és az esetleges utódot illetően nagyon nehéz választ adni. Az biztos, hogy a balra húzó Grósz és a vitatható alkatú Németh Miklós nem volt jó utód. Nyers ebben az időben – a 80-as években – talán még szóba jöhetett volna, bár az eltelt évtized alatt veszített dinamizmusából. A legbölcsebb „ellenzéki” az öreg Donáth Ferenc volt. Ha egy olyan politikai bizottság jön létre, amelyikben a reformszárny van többségben, talán másként alakulhattak volna a dolgok, és sikerült volna egy szabályozott szociális piacgazdaságot megvalósítani Magyarországon.

Március

Az ügynök ügyek körül egyre nagyobbak a hullámok. Az *Élet és Irodalom* Szabó Istvánnal foglalkozik, aki 1956 után néhány jelentést írt az államvédelemnek a Szín-művészeti Főiskoláról. Paskai bíboros érseket is kikezdték.

Szabót, az Oscar-díjast tisztelem és nagyra becsülöm. Érthetetlen számomra, hogy éppen a magát baloldalinak valló hetilap miért kavar vitát és botrányt az 50 év előtti, nem jelentősnek tűnő ügyből. A Paskai elleni támadást sem értem. Nyilvánvaló, hogy mint egyházfő az akkori viszonyoknak megfelelően kapcsolata volt az állami szervekkel, az Egyházügyi Hivatallal. Mikor Esterházy Péter könyvét olvastam édes-

apja múltjának „sötét” pontjairól, azt tapasztaltam, hogy jelentéseinek lényeges tartalma nemigen volt.

Az ilyen ügyek főleg arra alkalmasak, hogy a fiatalabb korosztályokba tartozókat, akiknek személyes élményei a 20. század második feléről igen hézagosaak, még inkább félreorientálják az 1956 óta eltelt évtizedek valóságos helyzetét illetően.

Ez gazdasági kérdésekben sem történik másképpen. Arról, hogy a GDP terén 15 évvel a rendszerváltás után alig vagyunk előbbre, mint a 80-as években, nem esik szó. Arról, hogy a munkaerő-foglalkoztatás akkor – hibáit sem feledve – szinte teljes volt, ugyancsak nem esik szó. A metróépítés, az atomerőmű létrehozása, az évi 70 000 lakás építése, a nyugati irodalom kiadása, a magyar mezőgazdaság nemzetközileg elismert eredményei, az olaj és gázipar, a nehézipar, a gyógyszeripar... az eredményekre manapság nem emlékezik senki.

A média, a politikusok progresszív része is fél az elmúlt korszak pozitívumainak említésétől. Pedig: ha a múltat nem látják és kezelik helyesen, az a jelenre és a jövőre is kihat.

*

Botrányok a médiában a 15-i kitüntetések körül. Ki kivel fogott kezét és kivel nem? A sajtó azóta is csámcsog a témán. Miért javasolták őket most, 16 évvel a rendszerváltás után? A folyamatosságot akarták érzékeltetni? Marjai és Fekete eltérő állásponton voltak a 80-as években az alapvető egyensúlyi feladatokat illetően. A vezető gazdaságpolitikusok és közgazdászok –köztük Marjai – az egyensúlyt prioritásnak tekintették, míg egy-két ágazati miniszter saját területének vélt érdekében indult ki. Fekete a hitelfelvételi lehetőségekkel biztatta Havasit. Mosonyi (a dunakanyari beruházás tervezője), néhai Antall József feleségével, sógornőjével üzent Németországból, hogy majd májusban eljön a kitüntetésért.

*

A választási harc teljes erővel dúl. A durva hang a jobboldalról erősödik. Sajnos a gazdaság problémáiról, a pénzügyi mérlegekről, a sürgető feladatokról egyik fél sem beszél, mert ez rontaná a népszerűségüket. Orbán ugyanarra a napra hívott össze gyűlést, a Parlament előtti térre, amely napra előző héten Gyurcsány már meghirdette a gyűlést a Hősök terére. Ismerve jobboldal agresszivitását, nem lehet kizárni, hogy erőszakosságba torkollik mindez. Az MSZP – okosan – utólag módosította a gyűlés időpontját.

Április

Lezajlottak az országgyűlési választások.

– Győztünk – mondta Gyurcsány mosolyogva a TV-ben.

Ilyen fölényes, több mint harminc mandátumos többségre senki sem számított. A Fidesz a politikailag kevésbé tájékozott rétegekre építette választási hadjáratát falun és városban. A populista szövegek azonban nem váltak be. A *Család, Munka, Nemzet* jel-

szavakkal az emberek egyetértenek, a tetszetős köntösbe öltöztetett általános ígéretek azonban nem hatottak meggyőzően. A közvélemény állandó izgalomban tartása egyre kevésbé rokonszenves. Az emberek nyugodt körülmények között akarnak élni.

A Fidesz vezérkara az egyetem elvégzése után azonnal hivatásos politikussá vált, nincs élettapasztalatuk, a gyakorlati munkára nem volt számukra elég idő, megszokták a hivatásszerű politizálást.

A baloldali koalíció választási megnyilvánulásai – bár az általánosságokat ők sem kerülték el – konkrétabbak, nyugodtabbak voltak. Gyurcsány éleseszerű, „európaibb” hangot megütő ember, mint ellenfelei. Blair és Putyin és a többi külföldi partner felismerték, hogy ez a koalíció kedvezőbb megoldás számukra is, mint a populista jobboldal.

Gyurcsány „baloldali polgárnak” definiálta önmagát, és ez őszinte beszéd. Az MSZP egységesnek tűnt. A pártnak az a szárnya, melyet szorosabb szálak fűznek a szocialista gondolatvilághoz, támogatta a miniszterelnök jelöltet. Jól szerepelt Kuncze az SZDSZ élén, és bejutott a parlamentbe egy nyugat-európai stílusú konzervatív párt magva is.

Most a dolog nehezebb része következik. Csökkenteni kell az államháztartás és a fizetési mérleg hiányát. A különböző közgazdász csoportok sorban készítik az intézkedési terveket, melyekben sok a jó gondolat és sok a túlzás is. Remélem az új kormány jól fog szelektálni a teendők között.

Június

A weimari köztársaság és a hitleri birodalom rövid történetéről szóló a kis kötetet – régebbi írásaim alapján – befejeztem. Hogyan tolódik egyre inkább jobbfelé egy liberális rendszer és ad teret szélsőséges irányzatoknak. A tárggyal a háború utáni évtizedben kezdtem el foglalkozni, igen sok anyagot olvastam el, de aztán a pénzügyi pálya félretétette velem mindezt. Néhány évvel ezelőtt újra elővettem az összegyűlt anyagot és lényegesen lerövidítve újraserkesztettem. Írói néven jelenik meg. Úgy gondolom, hogy ez helyes, mert a „hivatásosok” biztosan sok megjegyzést tennének egy ilyen *outsider* íráshoz.

A másik könyv-ügy a *Nemzeti Bank történetének* harmadik kötete, amit Botos János írt meg. Az MNB elnöke a kész köteteket lerakatta és nem egészen ismert okokból nem engedi forgalomba hozni. A kiadó cég perelte az MNB-t, a tárgyalást májusban megtartották, és engem is meghallgattak tanúként. Meglehetősen furcsa az ügy. Nemrég véletlenül találkoztam Járai helyettesével, Szapáryval, aki nem tudott magyarázatot adni. Ő egyébként szintén tagja volt a szerkesztőbizottságnak.

Július

Az európai szociáldemokrácia problémája: egyrészt a szociális kötelezettségek – már a párt nevéből és hagyományaiból is – másrészt a globális és a helyi tőke követelményei és néha fenyegetései.

A hazai média és a lakosság nem jelentéktelen része egyre inkább kéri számon a választási ígéreteket, és azt, hogy a választási hadjáratban a megszorító intézkedésekről, melyek reáljövedelemcsökkentést jelentenek, nemigen esett szó. – Hazudott Gyur-

csány – mondják a jobboldalon – hazudott az MSZP és az SZDSZ ugyancsak. Nyilvánosságra került az öszödi beszéd, melyben Gyurcsány nyers hangon és sokszor nem illő kifejezésekkel beszélt az önáltatásról és a hazugságokról.

Sajnos a kormány nem választja szét az egyensúlyi problémát a valódi reformintézkedésektől (egészségügy, adó, közigazgatás) túl sok frontot nyit egyidőben, tetézve még néhány olyan üggyel, melyeket nem kellett volna felvetni. A liberálisok által támogatott néhány akció (a „melegek” felvonulása, tehénszobrok) még inkább felszít érzelmeket és indulatokat.

*

A tőkés társadalmi-gazdasági rendszer központjában, az USA-ban koncentrálnak túlnyomórészt a finánc-tőke és a globális vállalatok központjai. Fokozódó mértékben telepítik ki a termelő üzemeket a fejlődő országokba. Ennek kétségtelenül vannak ott pozitív vonásai: iparosítás, infrastruktúra, iskolahálózat bővülése stb. Ugyanakkor a kísérőjelenségek: a társadalom polarizálódása, a korrupció, a bűnözés terjedése, a drog, a környezeti ártalmak erősödnek. A másik modell, a „létezett szocializmus” felbomlott. Oroszországban és a többi volt szovjet köztársaságban, Közép-Európában vadkapitalizmus alakult ki, a globalizáció áldásaival és átkaival együtt. Van-e alternatíva?

A szocializmus alap gondolata: az elosztási viszonyok igazságosabbá tétele, a nyomor megszüntetése, a jövedelmek ésszerű keretek között tartása. Tény, hogy ennek megfelelő formáit még sehol sem találták meg. Kísérleteztek már az utópisták is, Marx sohasem adott receptet, Leninnek nem volt ideje rá. (Churchill valakinek, aki a század legnagyobb bajának azt tartotta, hogy Lenin megszületett, azt válaszolta: inkább az, hogy meghalt.) Sztálin a cári Oroszország történelmi hagyatékát próbálta a saját maga által elképzelt „szocialista” kötelékek közé szorítani. A közép-európai államokra rányomta bélyegét a sztálinizmus centralizáltsága, bürokratizmusa, önkénye.

Kína próbálkozik az erős központi hatalom szabályozó szerepét összehangolni a piacgazdaság előnyeivel. Ez valami újfajta „ázsiai felvilágosult abszolutizmus”. Érdekes, ami újabban Latin-Amerikában történik. Egymás után törnek előre a baloldali pártok, baloldali kormányok alakulnak. Az ásványi kincseket állami kezelésbe veszik, és igazságosabb jövedelemelosztást ígérnek Venezuelában, Bolíviában és másutt is.

Oroszország és Közép-Európa sem tudja elfelejteni azt, amit évtizedeken át a szociális igazságról, teljes foglalkoztatottságról mondtak. Mélyen beleivódott ez Putyin korosztályába is. A történelem most kitérőt tesz. Vajon mikor fog kialakulni a piaci folyamatok és az állami szabályozás jobb összehangolása? Lehet, hogy ehhez évtizedekre lesz szükség, de ha a modern emberiség nem tud jobbat kialakítani annál, ami most uralkodik, akkor a történelem szörnyűségei továbbra is érvényesülhetnek.

Augusztus

Átlapoztam az 1989-ben, nyugdíjba menetelem után írt *Szürke pénzügyeket* és az 1998-ban kiadott *Válság, váltás, változások*-at. Bár egyik könyv sem keltett visszhangot a rendszerváltás éveinek légkörében, jól tükrözik egyrészt a Kádár-rendszer évtizedeinek pénzügyi-gazdasági vitáit, az eltérő nézeteket, a kialakult hibás álláspontokat, másrészt a rendszerváltást követően elkövetett súlyos hibákat, melyeknek eredője a mai Magyarország gazdasága. Azok a felszólalások, melyeket a Központi Bizottságban elmondtam

1978-ban és más alkalmakkor (*Szürke pénzügyek*, 1989), és azok az előterjesztések, melyeket több alkalommal Hetényi Istvánnal, illetve a pénzügyminisztériummal tettünk a vezető szervekhez, megállják az idők bírálatát. Ugyanígy a zürichi egyetemen tartott előadásom, melyen a svájci bankok és iparvállalatok vezetői vettek részt.

*

Az országgyűlési választások előtt sem a kormánykoalíció képviselői, sem a Fidesz nem vállalkoztak arra, hogy az újonnan választandó kormány előtt álló súlyos problémákat a kampány során megvitassák. Volt szó ikerdeficitről, mégis adócsökkentésről beszélt mind a két fél. így aztán a választás után a győztesek nyakába szakadt minden.

Nem fog fájni – mondta Gyurcsány a megszorító intézkedésekre utalva, és ezt nem kellett volna mondania. Az őszi beszédéről szól a média.

Minden féligkész elképzelés kiszivárog. Naponta tömők az emberek fejét az EU konvergencia program részleteivel, az egészségügyi reformmal. A kommunikációban a lényeges nem válik el a lényegtelenről. Az emberek idegesek.

A nagy költségvetési deficit okai – a régebbieken túl: a 2000-2004-es időszak kormányainak, majd az új kormánynak a túlköltekezése. Indokolt, de kellő fedezettel nem rendelkező béremelések, adócsökkentések, presztízspénztételek, az útépitések visszaságai, a külföldi kölcsönök után éveken át fizetett magas kamatok. Mindez százmilliárdokra rúg.

Ráadásul a bajokra: az augusztus 20-ai ünnepség szerencsétlen kimenetele, a vihar, öt ember életébe került Budapesten.

Szeptember

Tüntetés a Parlamentnél, összecsapás a televízió székházánál, égő autók, behatolás az épületbe, polgárháborús hangulat a Szabadság téren. A kemény mag – talán párszáz ember – irányít a háttérből, és követik őket a futballpályák huligánjai meg a hozzájuk csapódók. A jobboldali *Hír TV* szerint tízezres tömeg. A rendőrséget felkészületlenül érte a tömeg nagysága, az agresszió a TV bejáratánál. Az összecsapás hajnalig tartott, és másnap folytatódott.

Az eseményekre reagált a köztársasági elnök, a pártok. Bizonyos félelem tapasztalható a jobboldal egy részénél is. A weimari köztársaságra emlékeztetnek az események.

A „kiváltó ok” a még májusban Gyurcsány által elmondott „őszi beszéd” az MSZP vezetőségi ülésén, melyben nem éppen szalonképes kifejezésekkel illette mindazt, amit a politikai elit – bal- és jobboldal – az elmúlt 15 évben végzett: a hazudozást, az önbecsapást, a félelmet a modernizációs reformoktól. Vajon ki terjesztette el az intem és spontán beszédet? Gyurcsány célja kétségtelenül az volt, hogy tudatára ébressze saját pártját: cselekedni kell.

A benyomás az, hogy a beszédet az ellenzék vezetői már hónapok óta ismerték. Orbán egy pillanatra sem nyugodott bele a választási vereségbe, amely már másodszor érte. – „Nem lesz egy nyugodt percek.”

Október

1956 ötvenéves évfordulóját nem sikerült nemzeti ünnepként megrendezni. Tüntetés tüntetést követett, és a Parlament előtti teret két héten át a demonstráció uralta. Valóságos sátortáborot ütöttek fel a tüntetők. Árpádsávos zászlók lobogtak, a színpadi ácsolatokon szinte folyamatosan hangzottak el beszédek a jobboldali skála minden hangján. Egy Satu Ferdinánd nevű ötvenes férfiú – hosszú botra tűzött totemállattal – a tér parancsnokává nevezte ki magát. Nemzeti Bizottság is alakult és különféle szervezetek egymásnak adták át a színpadi emelvényeket.

A legnagyobb ellenzéki párt közel két héten át vonultatta fel szónokait, akik napon-ta tartottak beszédeket a tömegnek, ahol elkeveredett a szélsőséges jobboldal a Fidesz híveivel és az érdeklődőkkel. A politika a parlamenten kívülre került. Mindez betorkollott a 2.3-i ünneplésekbe. A hivatalos megemlékezéseken a Fidesz csak minimális mértékben vett részt, és 23-án az Astoria-kereszteződésben, a város talán legforgalmasabb pontján tartotta nagygyűlését.

A nem túl távoli utcákban összegyűlt szélsőséges elemeket a rendőrség – most már okulva a Szabadság téri kudarcból – eltorlaszolta és igyekezett felosztatni, de egy jelentős részük a nagygyűlés színhelye felé tartott, különböző helyeken összezapott a rendőri sorfalakkal. Vér szerencsére nem folyt, a könnygáz-gránátok és a vízágyúk eredményesek voltak.

A külföldi sajtó és a politikusok nagy többségben a magyar kormány mellett foglaltak állást, a jelenlegi vezetésben látják inkább biztosítékát a reformpolitika folytatásának. A parlamenti szavazáson Gyurcsány bizalmat kapott.

Az úgynevezett megszorító csomag a lakosság életszínvonalában 4-5%-os visszaesést fog okozni a jövő évben.

November

Az 1956. november 4-ei szovjet beavatkozás és az ennek nyomán kialakult fegyveres harcok emlékére szervezett tüntetések és ünnepi aktusok feszültté tették a főváros életét. Az események azonban nem voltak olyan méretűek, ahogy a jobboldal várta. Bár mintegy harminc demonstrációt jelentettek be, ezek „normális” keretek között bonyolódtak és a különböző jelentések szerint a legnagyobb tömeg sem tett ki többet néhány száz főnél. A rendőrségnek sehol sem kellett beavatkoznia.

A sajtó, a televízió és a rádió hírei az elmúlt hetekben erősen „tematizáltak” voltak. A média munkatársai a szenzációkra vadásztak, és a szerkesztők sokszor nem találták meg, nem érezték a helyes arányt az ország többségének hangulata és véleménye és a blikkfangos témák között. A rendőrségről inkább a negatív részleteket közölték. A szélsőséges alakok sok esetben nagy teret kaptak a szereplésre.

A budapesti rendőrfőkapitányt, Gergényit és embereit támadják, ahelyett, hogy a negatív szereplőket és a háttérből mozgatókat lepleznék le. Vizsgálatok folynak a rendőrségi túlkapások miatt, de semmit sem lehet tudni arról, hogy ki volt az, aki doronggal támadt rájuk a TV ostrománál.

Mivel erőszakkal nem sikerült megbuktatni a kormányt, az ellenzék módszert változtatott.

Parlamenti obstrukció: minden Gyurcsány-felszólalásnál kivonulnak, csak a frakcióvezető marad a teremben. Önkormányzati nagygyűlést tartottak 1800 meghívottal, amiből azonban 800-an nem jöttek el.

December

A taktikai „habozás” időszaka az ellenzék részéről. Néhány kérdésben felvetették a népszavazás ügyét. Ezek többségét az Alkotmánybíróság elutasította, mivel a már jóváhagyott költségvetés tételeit nem lehet népszavazásra bocsájtani. A jobboldal az obstrukcióval saját magának állított csapdát. Ha továbbra is ezt folytatják, fennmarad a feszült légkör. Az emberek általában nem szeretik ezt, a nagy többség nyugodtabban szeretne élni. Ha megpróbálnak békésebb hurokat pengetni, ez a jobboldal bázisában presztízsveszteséget jelent.

A december egyébként csendes, ebben szerepet játszanak az ünnepek, a szabadságolások. Az üzletek, a bevásárlóközpontok zsúfolásig telve vannak, a megszorító pénzügyi intézkedések hatása inkább csak a médiában érezhető.

*

Churchill könyvét olvasom újra a második világháború történetéről. Volt egy év Franciaország kapitulációja után, mikor Anglia egyedül vívta a háborút az iszonyatos hitleri hadigépezettel szemben. A szövetség a Szovjetunióval, az ős-ellenfél „kommunizmussal”, fordulópontot jelentett a háborúban. Imponáló, ahogy szövetségeseiről ír, ahogy szervezi a személyes találkozókat Sztálinnal és Roosevelttel. A szinte baráti hangnak az olasz fegyverletételi tárgyalások idején vége szakadt. A szovjet vezetés attól tartott, hogy áteszik a déli, olaszországi hadsereget a keleti frontra. Érdekes, hogy míg Lengyelországról, Csehszlovákiáról, Jugoszláviáról meglehetősen sokat ír, Magyarországról úgyszólván alig esik szó.

A könyv utolsó részében már a vérig sértett Churchill szól, akit még a háború teljes befejezése előtt nem választottak újra hazájában.

2007

Január

Kádárról egyre több könyv jelenik meg. Egy-két évvel ezelőtt Huszár Tiboré, most Moldova Györgyé, Roger Gaugh könyve, az amerikai Gátié és a sor még folytatódik. Moldova már másodszor szerepel ezzel kapcsolatosan a televízióban, legutóbb a magyar származású osztrák újságíró Paul Lendvaival. Ez a vita teljesen kilátástalan volt, szöges ellentétben vannak a két ember nézetei. Moldova kiállása a jelen körülmények között kétségtelenül bátor, hangsúlyozza Kádár érdemeit, de nem hallgatja el pályájának ellentmondásait és buktatóit sem 1956-ban és az azt követő években. Nagy Imre megítélésében több mint vitatható az álláspontja. A kötet egyes részletei anekdotaszerűek.

Február

A szaporodó Kádár-életrajzok olvasása nyomán néhány epizód ötlik fel vele kapcsolatosan.

Valamikor a 60-as évek első felében látogatást tett a Pénzügyminisztériumban. Vele jött a gazdaságpolitikai osztály vezetője, és jelen voltak helyetteseim is. Megkérdeztem, hogy a tárgyalóasztalhoz ülünk-e vagy a kisebb asztalt övező karosszékekbe? – Mindegy – mondta –, a lényeg az, hogy fal legyen a hátam mögött.

Emlékszem, mikor Hruscsov leváltása után külföldről hazatérve a pártvezetők és a kormány tagjai a pályaudvaron várták. A váróteremben rövid beszédet mondott. Ennek lényege az volt, hogy ő változatlanul nagyra értékeli Hruscsov reformtörekvéseit, a váltás a SZU belügye. Ez a nyilatkozat az új szovjet vezetésnek nem tetszett...

A csehszlovák intervenció előtt Dubcseknél tartózkodott Szlovákiában, akit próbált meggyőzni a kompromisszumok szükségességéről. Az intervenciót követő KB-ülésen a történekről és a maga szerepéről úgy számolt be, hogy Komáromban azzal várták: utazzon azonnal Varsóba, ahol a többi tagállam vezetői már tárgyalnak. Odaérve közölték, hogy a többiek – Románia kivételével – már elhatározták a katonai beavatkozást. – Én akkor azt gondoltam – mondta –, hogy a csehszlovák ügy mellé nem kell egy magyar ügy is és beleegyeztem, hogy a mi csapataink is részt vegyenek az intervencióban.

Emlékezetemben maradt néhány más megjegyzése a KB-üléseim. – Itt mindent el lehet mondani, itt semmiféle véleménykorlátozás nincs – hangsúlyozta a 70-es években. Más alkalommal pedig: – Ne mondjuk azt, hogy kommunizmust építünk, hagyjuk ezt meg másnak. Mi egy fejlett szocialista állam létesítését tűzzük magunk elé!

Csaucecsu diktatórikus rendszerével kapcsolatosan egy alkalommal megjegyezte: én nem csak magyar nem szeretnék lenni az ő uralma alatt, de román sem.

Felejthetetlenek számomra Fehér Lajos, a nagy agrárius szavai, melyeket egy ízben keserűen mondott nekem: – Tudod, az világos volt mindig, hogy a PB-ben két szárny van, a reformerek és a balosok. Azt azonban csak egy idő múlva éreztem, hogy mindkettőnek Kádár a vezetője.

Március

A Gyurcsány-kormány igyekszik a pénzügyi egyensúlyt javítani és a szükséges reformokat megvalósítani, de közben sok az átgondolatlan lépés. Az ellenzék mindent kritizál – jót-rosszat egyaránt. A Fidesz vezetőivel lebontják az Országház körüli kordont, segítséget nyújtva a szélsőséges elemeknek, akik egyre nyíltabban hangoztatják nézeteiket. Az sem állítható, hogy a média támogatná a kormányt. A pozitív dolgokkal alig foglalkoznak, a negatív jelenségekkel annál többet.

Az intézkedések közt a legnagyobb vitát az egészségügyi, társadalombiztosítási reform váltja ki. Sorban vezetik be a részintézkedéseket, és nem eléggé látni az összefüggéseket a végcéllal. Az egészségügyi miniszter elszánt embernek tűnik, következetesen viszi elképzeléseit, de a közhangulatot nem tudták a reform mellé állítani, és mások sem segítettek ebben. Jelenleg minden egyes kórházi átszervezést tüntetések kísérik. Március 15-e közeledtével gyakoribbak szélsőséges megnyilvánulások is, és a „mondjon le” általános lózunggá vált. A lakosság zöme nyugalmat szeretne, de a jobb-oldal militánsai hangosabbak, meghatározzák a politikai légkört.

*

B. I., aki a rendszerváltás előtti évtizedben a Nemzeti Bank arbitrázs osztályának vezetője volt, majd Torgyán minisztere lett, hosszú cikket írt a *Népszabadságban* az elmúlt húsz év hibás gazdaságpolitikájáról. Azt állítja, hogy az elmúlt évtizedekben a tudatos inflációs politika irányította a gazdaságot, és minden hibás volt, ami történt talán, kivéve azokat az éveket – 1998-tól 2000-ig, mikor ő miniszter volt.

A valóság azonban más. A politika valóban meghatározza a gazdaságot, de nem az inflációs törekvés ebben az elsődleges az elmúlt időszakban.

A cikk a rendszerváltást követő bő másfél évtizedre összpontosít, és bár nem említi név szerint a Bokros-Surányi-párost, félreérthetetlenül inflációs célkitűzéssel vádolja őket. Az igazság az, hogy az Antall-Boros-kormányok átgondolatlan gazdasági intézkedésekkel, a koncepciótlan privatizációval növelték a deficitet a költségvetésben és a fizetési mérlegben, de nem az inflációs cél vezette őket sem, az „csak” következmény volt.

*

A 15-i nemzeti ünnep kisebb-nagyobb tüntetésekbe torkollott, bár a Fidesz nagygyűlése békésen zajlott le a támadó hangú beszéd ellenére. Gyurcsány a Művészetek Palotájában az „összetartozást” hangsúlyozta. A szélsőségesek egyes csoportjai szemetes-kukákat gyűjtöttek fel, kövel dobálóztak, de a rendőrség feloszlatta őket. Árpádsávos zászló kevesebb volt az októberinél.

Még a hónap elején érdekes interjú jelent meg a *Mozgó Világ* című folyóiratban. Rádai Eszter nevű újságíró beszélgetett Stumpf Istvánnal, aki a Fidesz-kormány kancelláriaminisztere volt. Stumpf azt igyekezett magyarázni, hogy a kormánykoalíció köszönettel tartozik a Fidesznek, mert az, amikor jobbfelé gesztusokat tesz, tulajdonképpen „megszelídíti” a szélsőségeket, maga felé húzza őket. Rádai jól irányította a beszélgetést, és nyilvánvaló volt, hogy amit Stumpf állít, abszurd, és a fordítottja igaz.

Május

Az irodalom „inga-effektusa”.

A háborút követő évtizedekben az inga balra lengett, elért egy pontot, és aztán a hatvanas években lassan visszafelé lendült. A rendszerváltással a leleplező irodalom széles teret nyert. Az új nemzedékek előtt főleg ez a kép jelenik meg.

Fokozott mértékben mutatkozik meg ez a médiában. A terepet egyre inkább azok az írások jellemzik, melyek teljes egészében negatívan állítják be a múltat. A populista hangok hatására a média középső tömbjében is megindul a helyezkedés jobbfelé. A tematizálás, a figyelem féloldalas irányítása egyre jelentősebb. Az állami tv csatornákon is észlelhető ez a tendencia, sőt a híradókban is, egyes bemondók testbeszédében, arcjátékában, mellyel a hírt eltérítik valódi tartalmától.

Június

Az 1987. évi bankreform húszéves évfordulója alkalmából a Bankszövetség konferenciát rendezett.

A Tudományos Akadémia nagytermében négy húszperces beszéd hangzott el. Gyurcsány óvatosan szólt arról, hogy a kereskedelmi bankok több figyelmet kell, hogy szenteljenek a társadalom problémái iránt, hogy talán túl magas a profitráta Nyugat-Európához képest. A hangnemből kicsengtek az erőviszonyok a kormány és a nagyrészt nemzetközi tulajdonú intézetek között.

Magyarországon tőkés társadalmi rend van, világos, hogy a kormánykoalíció és az MSZP ebben a közegben dolgozik, és remélhetően lehetőségeihez képest igyekszik a demokrácia szociális, szolidaritási oldalát is érvényesíteni, bár a jelen periódusban, amikor a gazdasági egyensúly helyreállítása van napirenden, ez alig érezhető. Jelenleg egy kellő lelkiismeretességgel és felelősséggel bíró jobbközép kormány sem folytathatna alapvetően más gazdaságpolitikát.

Gyurcsány után a pénzügyminiszter és a Nemzeti Bank új elnöke, Simor beszélt, majd Surányi következett, aki az időközben eltávozott miniszterelnök felvetéseit – hangfogósan ugyan – de bírálta, mondván, hogy a bankhálózat fejlesztésekhez kell a pénz.

Július

Néhány változás a kormányban és környékén. A rendészeti vonalon is személycserék. A köztársasági elnök bírálja a kormányt és elnökét, nem járult hozzá Horn Gyula állami kitüntetéséhez. Horn életútjában kétségtelenül vannak kifogásolható és vitatható periódusok és magatartások. Kétségtelen azonban az is, hogy a későbbi tevékenysége változott és négyéves kormányzása javarészt pozitív volt. Több nyugati állam részesítette magas kitüntetésben.

A köztársasági elnököt egyoldalú befolyások érik.

A koalíció és az ellenzék közti viszony változatlan. Szomorú, hogy két tehetséges politikus, Orbán és Gyurcsány ennyire szemben áll egymással, és Orbán megnyilatkozásai folyamatosan rontják is a minimális együttműködés lehetőségét, pedig ez lenne az ország érdeke. A választások még messze vannak, és a Fidesz népszavazásokat erőltető témáival csak az ideges hangulatot fokozza. A sorozatban érkező privát népszavazási javaslatokkal az egész intézmény kezd abszurdá válni.

Augusztus

Nyári szélcsend a politikában, amit a nemzeti ünnepen menetrendszerűen megérkező rossz idő és vihar sem zavart meg az idén. Pótolta a belpolitikai csendet pár nappal később a Magyar Gárda fekete egyenruhás árpádsávós avató ünnepsége a Várban, amelyet az Antall-kormány volt honvédelmi minisztere, Für Lajos dirigált. A kép kísértetiesen emlékeztetett a weimari köztársaságra és az SA-ra, bár egyenruhájuk felerészben a népi táncosok öltözképe is „hajazott”. Jelentős a bírálat és tiltakozás nemcsak belföldön, de a legjelentősebb nyugati lapokban is.

A kormány népszerűsége semmit sem javult. A gazdasági egyensúlyt erősítő intézkedések keverednek nem elsőrendűen fontos ügyekkel. Az új kormányzati negyed tervezése – érthetően –nem járt pozitív fogadtatással a lakosság körében. Az adott gazdasági helyzetben súlyos baklövés a kérdés felvetése is. Az egészségügyi reform terén a kapkodás némileg csökkent, de a koncepció nem világos.

Az új generáció még nem tanulta meg a vezetés művészetét (nem mintha a régi ezt megfelelően gyakorolta volna). A reformkonceptiók nem kellően kidolgozottak, költségkihatásaik sem és a lakosság különböző rétegeinek érintettsége is csak menetközben derül ki. Nem rangsorolnak a feladatokban. A rendszerváltás óta eltelt tizenhét évben elhatározott, részben megvalósult fejlesztések – tekintettel a pénzügyi hatásokra – egyáltalán nem biztos, hogy optimális rangsorban és ütemben alakulnak (vadászrepülőgépek, az új Nemzeti Színház, az útépitések vitatható szakaszai és kivitelezése, a kormányzati negyed, egyes önkormányzati presztízsberuházások, a metró új vonala stb.).

A kommunikáció pedig csapnivaló – tisztelet néhány kivételnek. A szolid újságírás és hírközlés messze van a témák érdemi, valóságos súlyától.

Ibn Fadlan könyvét olvasom, akit körülbelül ezer évvel ezelőtt Bagdadból egy delegációval a volgai bolgár fejedelemhez küldtek azzal a céllal, hogy kiderítse a kalifátus alternatív kereskedelmi útvonalát Bizánc felé: hogyan lehet biztosítani azt a közbeékelte kazár-ország megkerülésével, mert ezek túl nagy vámot szedtek a tranzitált árukból.

A küldöttség Bagdadból északra indult a sztyeppéi népek földjein keresztül s így kerültek érintkezésbe a következőket töröknek nevezett ugor-magyar törzsekkel is, akiknek életmódjáról, szokásairól sajnos kevés jót ír a szerző. Végül is északnyugatra fordulva elérték a volgai bolgár fejedelmi székhelyet, ahol a tárgyalások lefolytak. A hosszú út után hazatérve Ibn Fadlan megírta úti jelentését a kalifának (ez valószínűleg elveszett, mondja a magyar kommentár), de fennmaradt a művelt bagdadi értelmiségnek írott kivonat, ami számos, érdekes információt ad a 21. századi olvasónak.

Szeptember

Megkezdődött az őszi politikai szezon. Parlamenti ülés, Sólyom elnök úr az igazságosztó szerepében. Beszéde után távozott az ülésteremből, majd kivonult a jobbközép is.

Nyugat-Európa a koalíciós kormánynak szorít. Sárközy francia elnök látogatásából ez világosan kiderült, de Merkel kancellárasszony megnyilvánulásaiából is.

Helmuth Schmidtet ünnepelték valamilyen évforduló alkalmából. Véletlenül egyik német TV csatornán elfogtuk egyórás beszédét, egy bölcs öreg ember gondolatait a világról. Kár, hogy a magyar televízió nem adja le, volna mit tanulni belőle.

Itt viszont ezzel ellenkező gondolatok domináltak a tavalyi „öszödi beszéd” megkreált évfordulóján.

Október

Az 56-os évforduló megünneplése is békétlenre alakult. Bár a múlt évihez képest a jobboldali tüntetések jóval szerényebbre sikerültek, de azért volt némi gyújtogatás, autók felfordítása, sőt néhány Molotov-koktél is. A rendőrség helytállt, bár elég sokan kritizálták őket: a köztársasági elnök, a Fidesz szónoka és mások.

Sajnos a jobboldal izgalomkeltő akciói nem kedveznek annak, hogy a kormány az ország, a gazdaság ügyeire összpontosítson. Erejét lekötí az állandó védekezés, a mindkét oldalt érintő korrupciós ügyek, a belharcok. A pénzügyi egyensúly javul ugyan, de a javulás a legszegényebb rétegek életében nem érzékelhető, a megszorító intézkedések inkább.

November

Nyers Rezső volt nálunk látogatóban. Többek közt arról beszélgettünk, hogy a rendszerváltás óta eltelt közel húsz év kormányzása alatt furcsa szereposztás alakult ki a jobb- és baloldal között.

Az Antall-Boros-kormány alapelve a politikában és a gazdaságban a visszafordíthatatlanság biztosítása volt, szinte tekintet nélkül az intézkedések pénzügyi oldalára. Utána a szocialista többségű új kormányra hárult a feladat 1994-től, hogy az államcsődöt meggátló, megszorító intézkedéseket vezessen be (Békési-Bokros). A nép azonban a kormánytól azt várta, hogy pozitív intézkedéseket hozzon az életszínvonal emelésére. A Horn-kormány, amelyik okkal alapvetőnek tekintette a gazdaság egyensúlyának helyreállítását, elvesztette az 1998-as választást.

Jött ismét a jobbközép, amelyik megörökölte a stabilizált államháztartást és fizetési mérleget. Elvárható volt, hogy a szükséges nagyobb reformintézkedésekhez hozzákezdjenek. Tettek néhány látványos intézkedést (Országimázs, Terror-háza, Grippen-légiflotta-beszerzés, Széchenyi-terv, lakástámogatás, stb.). Mindez sokba került. A legfontosabb strukturális kérdésekhez azonban nem nyúltak (társadalombiztosítás, egészségügy, adóreform, a mezőgazdaság problémái). A ciklus utolsó évében az ígéret-lavina a szélesebb rétegek felé újabb ígéreteket és deficiteket generált.

Az államháztartás és a nemzetközi fizetési mérleg növekvő deficitjét a 2002-ben megválasztott szoc-lib kormánynak kellett ismét csökkentenie, és emellett végrehajtani a strukturális reformokat, melyekkel a jobbközép kormány nem foglalkozott. Megint a jobboldal „adott” (legalábbis látványt) és a baloldalra hárult a megszorító szerep. Ez nem tett jót a balközép népszerűségének. Az új választást 2006-ban megnyerték ugyan, de az egyensúly helyreállítását célzó intézkedések, a kellően ki nem vitatott egészségügyi, társadalombiztosítási reform (közel másfél évtized kevés volt az előkészítésre), néhány hibás intézkedés a közhangulatot megváltoztatta. Ha most lennének választások, furcsa lenne az eredmény.

*

A gazdaság valóságos helyzete azonban nem olyan borús, ahogy azt az ellenzék beállítja. Az ipar szerkezete javult. Leépültek a versenyképtelen ágazatok és vállalatok. Nőtt a számítástechnika, a távközlés, az autóipar, a gyógyszer és vegyipar, az olaj és gázipar. Remélhetően a magyar tulajdonú kis- és középüzemek lendületet kapnak az EU-forrásokból is.

A mezőgazdaságban azonban a szövetkezeti rendszer szétesése után a 600 000 törpegazdaság termelése lényegében az önellátásra és a kispiacokra zsugorodott. Hiányzik az integráló erő (például a volt bábolnai és nádudvari rendszergazdák), amelyek ezeknek a nagypiaci termelésbe történő bevonását megvalósítják. A „létező szocializmusban” a háztáji és a kisgazdaságok ellátása vetőmaggal, műtrágyával,

növényvédőszerrel, a keletkezett áruk felvásárlása szervezeten biztosítva volt, és a termelés nem lebecsülhető tételekkel növelte a belföldi és export árualapot. Ez most hiányzik.

Az utóbbi néhány évben növekvő súlyt kaptak a külgazdaságban a keleti piacok, Oroszország, Kína és mások. Remélhetőleg a jövőben a kisebb cégek és az élelmiszer-gazdaság is élnek e lehetőségekkel. Nagy kérdés, hogy a külföldi tőke részvétele a fejlesztésekben hogyan fog alakulni. Az ország éles politikai megosztottsága nem kedvez a tőkebeáramlásnak.

December

Gyurcsány megítélése romlott az elmúlt évben. Sokat szerepel, néha túlságosan is sokat. Tanult az őszi fiaskóból és meggondoltabban fejezi ki magát.

Nem világos, hogy a koalíció elmúlt öt-hat évében elkövetett hibáiban Gyurcsány mennyiben részes, hogy mennyiben hatottak ezekre az MSZP-n belüli erőviszonyok és torzsalkodások, és milyen mértékben a szabaddemokratákkal fennálló koalíció megőrzésére történő kompromisszumok. Kuncze távozása az SZDSZ vezetéséből nem könnyíti meg a helyzetet.

Felmerül az is, hogy mennyiben képes Gyurcsány a hagyományos szocialista célokat érvényesíteni a jövőben, mennyiben köti meg őt a koalíció két pártjában levő erők és érdekek nyomása. Mit jelent az MSZP három betűjében manapság és a közeljövőben az SZ?

Sok a zátony a sziklák között.

III. RÉSZ VÁLSÁGOS IDŐK

2008

Január

Elmúltak az ünnepek. Családi körben ebédek, vacsorák, beszélgetések, olvasmányok.

Günter Grass műve, a *Hal*, harminc éve jelent meg az NSZK-ban, valahogy akkor

kimaradt olvasmányaimból. Szülővárosa, Danzig, a Visztula-delta vidék, a kasubok népének története, de fél-Európa „mesés” története is. Poroszok, lengyelek, gótok svédek igázták le a kasubokat, akik más-más korszakban, más női- és férfialakokban mindezt átérték, és új alakokban feltűntek megint. Hatszázezer példányban jelent meg a mű az első évben.

Az ír McCourt-tól a *Tanárembert* olvastam, Ulickájától a *Surikot* és az *Ezredvég* latin-amerikai számát.

Vincével beszélgetés a történelemről és a mai világról. Hogy is volt 1943-ban, amikor én voltam húszéves? Hittem-e hogy túléltem a háborút? Persze, hogy hittem. Azt azonban nem, hogy a fasizmus ilyen öldöklésre képes. A politikai paletta árnyalatairól is esett szó. Mi mindent értettek és értenek a szocializmus szó alatt a történelem folyamán.

*

Az USA gazdasága súlyos válság előjeleit mutatja. A nagy jelzáloghitelező pénzintézetek több tízmilliárd dolláros veszteségeket könyveltek el az elmúlt évben. A kereskedelmi mérleg mínusza egyre nagyobb, az államháztartás is deficitese. A katonai jellegű kiadások a választások után talán csökkennek, ami a deficiteket csökkentheti. A fejlett országok közgazdászai, pénzügyi vezetői az elmúlt évtizedekben is gyakorolták a válságok bizonyos mértékű kezelését, bár ezek „régios” jellegű krízisek voltak. A Nyugat-és Közép-Európában kialakult nagy integráció, az Európai Unió, az USA-hoz hasonló jelenségeket mutat. Ilyen a helyzet a Távol-Keleten, Japán vonzási régiójában. Lehetséges, hogy egy USA-válság nem „gyűrűzik be” azonos erővel az EU és a Távol-Kelet integrációiba. A dollár sem az egyetlen világvaluta, mint volt az 1930-as krízis idején.

Ezekről a kérdésekről vitatkoztak a nagyok a Davosi Konferencián is, de sokra nem jutottak. Az alapvető kérdés a tőkés társadalom „relatív túltermelési” problémája, a felhasználás, a vásárlóerő eloszlásának helyzete. Ennek valamelyest egyes felszólalók is hangot adtak (Bill Gates, Soros és mások).

Február

A 20. század második felében egyre erősebben mutatkoztak egy új történelmi korszak vonásai.

A fejlett országok vállalatainak, pénzintézeteinek csápjai, nyúlványai mind távolabbra érnek, és nem csak a volt gyarmati országokban. A multinacionális cégek és bankok tevékenysége világméretűvé vált. Különösen látható lett ez a „létező szocializmus” országainak rendszerváltása után. A globális tendenciák több origóból alakultak ki: az USA-ból, az Európai Unióból és a távol-keleti régióból. Az új korszak jellemzői közé tartozik az emberi tevékenység kiterjesztése Földünkön kívül: a rakétatechnika, az űrrepülés. A termelés, a technika, a pénz, az információáramlás globálissá válása a társadalom és az ember életét is megváltoztatta. A hétfégi ház és a kert művelése mellett az utazás, a tömeges turizmus lett jellemző.

*

A Paksi Atomerőmű első blokkja üzembe helyezésének évfordulója. A jelenlegi vezetők meghívtak ötünket ez alkalomból egy ebédre a Kút utcai vendégházba. Ott volt Lázár, Marjai, Szekér, Simon és jómagam. Vetítettképes ismertetőt tartottak a vállalatról, amelyik a legolcsóbb áramot adja az országban. A meghívás gesztus volt, ami manapság nem szokásos.

Március

„Ügydöntő” népszavazás az egészségügy néhány, nem alapvető kérdéséről. Amint az borítékolható volt, a jobboldal győzött. Az emberek nem szeretik, ha többet kell fizetniük egyes szolgáltatásokért, mint eddig. Az alapvető probléma azonban az volt, hogy a rendszerváltás óta eltelt közel húsz év kormányai az egészségügyi reform kérdésében szinte semmit sem tettek.

Nyilvánvaló, hogy a munkát végzők arányának csökkenése, a nyugdíjasok számának növekedése olyan mértékű deficitet eredményezett a társadalombiztosítás költségvetésében, amit az államháztartás nem győz dotációval. Ez Európa sok országában és az USA-ban is ismert jelenség. Ehhez járult az egészségügyi szervezet elavultsága, az orvosok és a személyzet bérének megoldatlansága, a hálapénz rendszer, a kórházi szervezet korszerűsítésének elmaradása, a tulajdonviszonyok perspektívájának tisztázatlansága stb., stb.

Az ésszerű az lett volna, hogy a parlamenti pártok már rég megállapodjanak egy „nemzeti minimumban”, hiszen ezek a problémák átívelnek egy-egy választási cikluson. Ehelyett az ügy politikai, hatalmi játékká vált. Nem a vizitdíj és a kórházi napidíj a reform fő kérdése, hanem az említettek. Ezt sem a politikusok, sem a média nem magyarázta meg az embereknek.

Kétségtelen, hogy a rendszerváltás nehéz örökséggel indult, de az eltelt közel húsz év az elkapkodott és elhibázott döntések sorával dicsekedhet. Más, okosabb államvezetés tőlünk nyugatra képes a két oldal némi egymást megértésére, együttműködésére, mi több, néha koalícióra is. Nálunk a harc a hatalomért elvonja az erőt a kormányzástól.

Április

Gyurcsány tisztáldozatot hozott, leváltotta az egészségügyi minisztert. A liberálisok – akiknek úgyis száz belső baja van – felmondták a koalíciót. A jobboldal visszafogottan triumfál. Úgy tűnik, hogy félnek az előrehozott választásoktól, mert akkor szembe-sülnek azzal, hogy nekik kell megoldani – a jórészt általuk is gerjesztett – felgyült problémákat. Persze ezekben a szoc-lib kormány hibázásainak is jelentős a szerepe.

A gazdasági helyzet nem olyan tragikus, ahogy ezt beállatják. Az ipar növekedése a múlt évben 6-7% volt, ami nem lebecsülendő. A GDP alacsony növekedését részben a rossz mezőgazdasági termés okozta (mínusz 15% körül az előző évhez viszonyítva) és az építőipari termelés visszaesése, ami szinte világjelenség, és összefügg a nemzetközi ingatlanhitelezési problémákkal. Persze mindez nem vigasz. Az egyensúlyt javítandó megszorító intézkedések következtében az előző évben, széles rétegek életszínvonala csökkent.

*

Esterházy új színdarabja: *Rubens és a nem euklideszi asszonyok*. Zsúfolt nézőtér, főleg a középső korosztályok értelmisége és hozzátartozói. A darab úgy tűnik: kísérlet az új történelmi korszak drámájának műfajában. Van némi aggályom, hogy a televízió, a számítógép korszakában lehet-e a színházban, valami minőségileg mást, újat adni például Brechtrel szemben? A rendezés, a színészek játéka, a Rubens díszletek jók. A szerző tiszteletreméltó európai.

Május

A kormánykoalíció felbomlását követően a látszólagos csend mögött politikai átrendezés folyik. Az MSZP-ben új programok készülnek, a liberálisok próbálják rendezni soraikat, a jobboldal figyel és készülődik arra, hogy előbb utóbb átvegye a kormányt.

A lehetőségeket mérlegelve a jelenlegi kisebbségi kormánynak az egyensúlyi helyzet javítása mellett három kérdéscsoportra kellene összpontosítania tevékenységét.

1./ A mezőgazdasági ágazat. A világ élelmiszerszükségletei növekednek. A magyar agrárium tartalékai jelentősek. Meg kellene oldani a félmillió törpegazdaság integrálását a vetőmag-, műtrágya- és növényvédőszer-ellátás terén, a szövetkezeti felvásárlást és árusítást, a vertikumokban rejlő lehetőségek megvalósítását. Ennek jelentős hatása lenne az elmaradottabb területeken a foglalkoztatásra, a munkanélküliség csökkentésére, a jövedelmek növelésére. Ide tartozik az is, hogy közel egymillió hektár tulajdonviszonyai tisztázatlanok.

2./ Egy nagyon meggondolt és átvitatott adóreform előkészítése és fokozatos megvalósítása. A tisztánlátás növelése és a burkolt jövedelem-kivonás csökkentése minden tulajdonosi szektorban és foglalkozási ágban. A kis- és középipar lehetőségei.

3./ A közületi kiadások szelektív csökkentése. Az ismert irracionalitások felszámolása az igazgatásban, az önkormányzatoknál. Pártfinanszírozás rendezése. Korrupció elleni fellépés. A kormánynak offenzívén kellene dolgoznia, és nem átengedni a kezdeményezést az ellenzék általánosságokban mozgó „programjainak”.

Június

Külföldi vendéget vártunk Ferihegyen. Benyomásaink: a gépkocsiforgalom óriási. Az út mentén a leépült – főleg volt könnyűipari – üzemek látványa nem hat valami lelkesítően az érkezőre. Rám sem.

A Nyugati pályaudvar rendetlensége fokozza ezt a hatást, és nem túl kedvező képet nyújt a magyar vasutakról. A pályaudvar és a bevásárlóközpont közötti hatalmas alagút tele árusokkal, ami némi balkáni hatást kelt. – Mi az oka annak, hogy Szlovákia jobb eredményeket ért el, mint Magyarország? – kérdik. – Magyarázom az elmúlt évtizedek eltérő fejlődését, és azt, hogy az előző szlovák kormány néhány olyan reformot hajtott végre, ami nálunk nem ment. Igaz, hogy Dzurinda miniszterelnök bele is bukott, de rendezett viszonyokat hagyott az utódra, aki a jobbszéllel is összefogott.

*

Az ellenzék szívósan hangoztatja: Magyarországon, gazdasági és szociális válság van, amit a kormány nem tudott és nem tud kezelni. Ezt sugározza a média – sokszor talán akarata ellenére is – a negatív hírek, a védekező megnyilvánulások túlnyomó arányával.

A szociális problémák valóban súlyosak, különösen az ország egyes vidékein.

A válság hangulatban jelentős a szerepe annak, hogy a kormány hármasszorításban működik. Közrejátszanak az MSZP belső problémái, a liberálisokkal való kompromisszum-kényszer és a nem-konstruktív ellenzék. Mindez lefékezi a kormányzást, amelynek kommunikációja is rossz. Meg sem említik a gazdasági problémák okai között azt a hibasorozatot, amit a rendszerváltás utáni és később a Fidesz-kormány elkövetett. A mezőgazdaságban a volt nagyüzemek épületeinek, ültetvényeinek pusztulása, a munkalehetőségek csökkenése folytatódott. A társadalombiztosítás és egészségügy sürgető reformjához hozzá sem nyúltak. A lakástámogatási rendszer nem a nagyon is rászoruló lakáshoz jutását segítette, viszont súlyosan terhelte a büdztét. A 2002-es választások közeledtével egy fedezettel nem bíró béremelést indukáltak.

A szoc-lib kormány az első években növelte a juttatásokat, nőtt a deficit az államháztartásban. Amikor Medgyessyt Gyurcsány váltotta fel, és elmondta híres-hírhedt öszödi beszédét, amelyben a valós tényeket tárta fel és a fő problémákkal való szembenézésre sarkallt, az ellenzék mindebből csak a hazugság szót ragadta ki és visszajára fordította az egész beszéd lényegét.

Július

A belpolitikai indulatok némiképp csökkennek. Ebben közrejátszik a nyári szezon, de lényeges az, hogy az elmúlt időszakban az emberek nagy része elundorodott a politikától. Ez persze nem jelent teljes szélcsendet. Itt-ott megeresztenek egy-egy élesebb cikket Orbán erdélyi útjának céljáról, az autokrata törekvésekről, a Gyurcsány-kormány gyenge eredményeiről, a meggondolatlan kijelentésekről. Érdekes módon gyakrabban kerül említésre a Horn-kormány időszaka. Az időseknek adott nyugdíjkedvezmények és ingyenes közjármű-igénybevétel, a fiatalok kötelező katonai szolgálatának megszüntetése, a gazdaság egyensúlyi helyzetének javulása, a külkapcsolatok erősödése stb.

Az elmúlt időkkal kapcsolatban a tévében egy dokumentumfilmsorozatot vetítettek –persze lehetetlen időpontban – *Olaj, olaj, olaj...* címmel. Végigkíséri a magyar olaj-, földgáz- és vegyipar történetét a kezdetektől a rendszerválásig. Imponáló sorozat, mely a korabeli szereplők, szakemberek kommentálásával mutatja be, hogy milyen fejlődés volt az „átkos” évtizedekben. Szekér Gy-nak, aki felhívta figyelmemet a sorozatra, mondtam, hogy érdemes lenne a Műegyetemen a jövő mérnökeinek levetíteni ezt a dokumentumot.

*

A sajtót már hosszú hetek óta uralja az orosz-grúz konfliktus. A Bush-kormányzat, melynek zsigeri ellenszenv diktálja, hogy Oroszországot támaszpontokkal vegye körül, Grúziát katonai bázissá építette ki. A grúz elnök – talán felhasználva az alkalmat, hogy

a világ figyelve a pekingi olimpiára összpontosult –, a két elszakadt tartományt, Abháziét és Dél-Osziétát annektálni igyekezett. Az oroszok túlnyomó ellencsapással válaszoltak. A konfliktusra az EU rendkívül óvatosan reagált, hiszen alapvető érdekei szólnak az oroszokkal való együttműködés mellett, és eszük ágában sincs élezni a viszályt, inkább enyhe verbális intelmek hangzanak el.

Augusztus

Greenspan könyve: *A zűrzavar kora*.

Tizennyolc évig volt az USA jegybankjának elnöke, talán hosszabb ideig, mint bárki más. Elődjével, Paul Volkerrel, többször is tárgyaltam New Yorkban, Bázelen és néhány napig vendégem volt Budapesten is.

Greenspan évtizedeken át egy nagy tanácsadó cég vezetője volt, számos multinacionális vállalat igazgatósági tagja, az USA elnökeinek egyik tanácsadója, óriási tapasztalatok birtokában levő közgazdász. Feltétlen híve a liberális piacgazdaságnak, sokszor idézi Adam Smith-t – a „láthatatlan kéz” rendező szerepét.

A globalizáció és a reguláció, a szabályozások vonatkozásában természetesen a minimális beavatkozás híve. Az Egyesült Államok szempontjából ez érthető, az USA multinacionális vállalatai terjeszkedésének az felel meg, ha a „befogadó” országok liberalizmusa nem gördít akadályt, nem állít semmiféle kritériumot, feladatot a foglalkoztatás, a környezetvédelem, a profitfelhasználás vonatkozásában a terjeszkedő elé.

A nemzetközi szervezetek (IMF – Világbank – az ENSZ és szervei) feladatait a globalizáció befogadói oldaláról Greenspan alig érinti, az egyes kormányok szabályozási feladatait sem, pedig a globalizáció feltartóztathatatlan áramlata szükségessé teszi ezt. Mi itt Közép-Európában talán jobban tudjuk ezt, mint másutt.

Kiemelt fejezeteket szentel egyes országoknak és országcsoportoknak jelenlegi és jövőbeni szerepüket illetően. Különösen nagy súlyt tulajdonít a kínai gazdaságnak, melyet három évtizedes perspektívában az USA fő riválisának tart. Érdekes, hogy India jelentős, de általa mérsékeltnak tartott eredményeit, a hajdani gyarmattartó ország, Nagy Britannia fábiánus elveinek átvételében látja, és az alapító Nehrut hibáztatja a szocialista elemekért.

A jövő évtizedeket illetően bizonyos mértékben tart Oroszország „hegyes könyökétől” főleg nyersanyag gazdagsága és az utóbbi években elért eredményei miatt. Bírálja viszont a holland betegségnek elkeresztelt jelenségért: hogy a nyersanyag boom mellett a többi iparág, a kis- és középipar fejlődése alig érvényesül.

Az Európai Unióról, mint potenciális riválisról keveset ír. Hosszan foglalkozik a főként latin-amerikainak tulajdonított populista gazdaságpolitikai felfogással. Az arab országokról a jövő energia problémáinak fejezetében ír. A legszegényebb kontinens, Afrika, kevés figyelmet kap.

*

Greenspan sok helyütt szól a GDP felhasználási oldaláról. A kínai, indiai és hasonló olcsó munkaerő beáramlásával a fejlettebb piacokra, az általános bérszínvonal stagnálását vetíti előre. Ez szerintem nem érinti a magasan kvalifikált rétegeket és természetesen a felsőbb vezetők körét sem, viszont az inflációs ráták mérséklése irányában hat

az olcsó tömegmunkaerő.

Nem sok jót tartalmaznak előrejelzései a nyugdíjak terén. A korfa változása, az idősök számának növekedése, a munkában állók csökkenő aránya (új technikák) felborítják a nyugdíjkasszák egyensúlyát a következő évtizedekben – mondja.

Az oktatási kiadásokkal szinte kizárólag a vállalatok, intézmények szempontjából foglalkozik, az általános műveltség kérdéseivel szinte egyáltalán nem. Saját kulturális érdeklődéséről alig tudni valamit a hatalmas kötetből – kivéve az ifjúkorról írottakat.

Az USA irdatlan nagyságú katonai kiadásairól, ezek hatásáról nemigen esik szó.

A könyv olvastán felmerül a kérdés: egy ilyen nagy tudású, széles látókörű ember-nél a gazdaság társadalmi-politikai vonatkozásai miért nem jelentkeznek erőteljesebben? Az USA-centrikusság a „nemzeti önzés” nem engedi, hogy szélesebb következtetéseket vonjon le az elosztási viszonyokról, az elmaradt országok és népcsoportok helyzetéről, a fegyverkezési kiadásokról, a profitfelhasználás szerkezetéről, az infrastruktúrákról és a nagy nemzetközi szervezetek ismét és újra felmerülő szerepéről a globális problémák kezelésében.

Szeptember

Az *Eszmélet* című folyóirat több cikkben foglalkozik a világgazdaság kérdéseivel. A szerzők nagy része nyugat-európai egyetemi tanár, kutató, angolok, franciák, olaszok. A tanulmányok gazdag forrás és adatanyaggal dolgoznak, álláspontjuk többnyire modern baloldali álláspont. Bár ezek a cikkek Greenspan könyvére direkt nem utalnak, következtetéseik a legfőbb kérdésekben persze eltérnek az amerikaiétól. A tárgykör ezeknél is a szabadpiac, a szabályozások lehetőségei és szükségessége körül forog, és arra vall, hogy a nyugati értelmiségben erősödik az az álláspont, ami a 21. század kihívásainak jobban megfelel, mint a neoliberális recept.

Egyik tanulmány az IMF szerepét boncolja és bírálja azt. Az utóbbi húsz évben a sajtóból tudom nyomon követni a Nemzetközi Monetáris Alap tevékenységét. Az idők során ez a szerep változik. Hogy e változások mennyiben felelnek meg korunk követelményeinek, ez bizony erősen vitatható.

Belépésünk idején, a 80-as évek elején, taggá válásunk segített elkerülni a fizetésképtelenséget, a gyors gazdasági visszaesést a termelés, a felhasználás, a fogyasztás terén, ami a körülöttünk levő KGST-tagoknak többnyire nem sikerült. Ugyanakkor emlékszem arra is, hogy az IMF szakértői stábjának sűrű itteni látogatásai során milyen keserves volt megértetni velük, hogy az egyensúlyi törekvések mellett a társadalmi problémákat is figyelembe kell venni, hogy a *társadalom kiegyensúlyozottsága* legalábbis olyan fontos, mint a pénzügyi mérlegeké. Az IMF későbbi vezetője, a francia de Larosiere – akivel igen őszinte kapcsolatot tudtam kiépíteni – volt az, aki sokkal inkább megértette szempontjainkat, mint a sokszor rendkívül merev és egyoldalú szakértői küldöttek.

Az *Eszmélet*-cikk joggal sorolja fel az IMF jelenlegi, globalizmus korabeli fogya-tékosságait. Úgy vélem, hogy Közép-és Kelet-Európa „átmeneti gazdaságait”, azoknak specifikus problémáit (széleskörű privatizáció stb.) nem tudták megfelelő súllyal kezelni, igaz, hogy az átmenet kormányai sem. Célszerű lenne egy utólagos leltár és értékelés az Alap ajánlásainak pozitív és negatív oldaláról. Ma, a globalizmus általánossá válása idején felül kell vizsgálni az Alap célkitűzéseit, a döntést hozó testületek összetételét is.

*

Az őszi politikai szezon megkezdődött. Gyurcsány hat oldalon foglalta össze programját, azt, hogy a hátralevő másfél évben hogyan akarja kihozni az országot a hullámvölgyből, amibe a harcias ellenzék, saját szövetségesei és hibái vitték.

A kormányfő programja nem mentes az elméleti gondolatmenetektől sem. A brit és a skandináv modellről elmélkedik, amelyek persze más körülmények között jöttek létre. A hat újságoldalnyi írás túlságosan sok témát ölel fel.

Az országban az utóbbi húsz évben a fogyasztás, a bérek növekedése a „magasak” között szerepel az EU-ban. A viszonylag magas bérnövekedés azonban főleg Budapesten és az öt-hat nagyváros körzetében igaz. Jelentősek a leszakadt területek északkeleten és másutt is, például a Tisza mentén. Ez a leszakadás szorosan összefügg a mezőgazdaság helyzetével. Ha egy ilyen programban az elmaradt területek felhozása, a félmilliónál több kiskgazdaság problémája, a regionális szervezet erősítése egyes kistérségek fejlesztése érdekében és az önkormányzati apparátusok csökkentése adná meg a cselekvési terv jellegét, bizonyára nagyobb érdeklődést váltana ki, mint a modellek tárgyalása, amiről másutt kellene beszélni.

Október

A nemzetközi porondot uralja az USA-ban elemi erővel kitört súlyos pénzügyi válság. A nagy beruházási bankok csődje a kormányt és a Fed-et arra kényszeríti, hogy tőkeinjekciókkal, 700 milliárd dollárral próbálják stabilizálni a pénzpiacot, nehogy olyan krízis alakuljon ki, mint 1929-30-ban volt. A piac önmaga nem képes megoldani a helyzetet, és előtérbe kerültek a pénzintézetek szabályozásának kérdései, a bank- és biztosításfelügyelet megerősítése, a reguláció, amit Greenspan olyannyira elítél – általában.

Mindez az USA elnökválasztási kampányának közepén folyik. Mindkét jelölt, McCain és Obama letette a voksot a szabályozások erősítése, a reguláció mellett. Európa vezető körei is a krízisre figyelnek, bár ennek hullámai egyelőre tompítva gyűrűztek át az óceánon, de földrészünk és a világ nem marad érintetlen mindattól, ami az USA-ban, világ legerősebb gazdaságában történik.

A tőkeinjekciók az állam fokozott részvételét igénylik a pénzintézetek vezetésében. Az USA egyes politikusai államosításról beszélnek, olyasmi is elhangzott, hogy „csúszás a szocializmus felé”. Persze nem erről van szó, de a korlátlan piaci liberalizmus kora valószínűleg a múlté – ez meglehetősen általános vélemény. Greenspan önkritikát gyakorol.

A krízis hatásainak fékezése az amerikai elnökválasztásnak központi kérdésévé vált.

A válság természetesen hazánkat is érinti. Az emberek megtakarításait féltik, a kormány aktív, úgy tűnik, hogy lépést tart az eseményekkel, de hát a sok függ a világ-helyzet alakulásától. Gyurcsány a pártok vezetőit, az állami és gazdasági vezetőket, a társadalmi szervek képviselőit tanácskozássra hívta össze.

*

A válságelemzések általában kétfélék.

Egy részük a krízis lefolyását írja le, az USA nagy befektetési intézeteinek felelőtlenségét a több éven át nyújtott – nem kellő fedezettel bíró – tömeges lakás- és egyéb hitelek hatásait a bankrendszerre, a tőzsdére, az egész gazdaságra. Mások az utóbbi húsz év banktechnikáinak alakulását elemzik. Ezek szinte lehetetlenné tették a tisztánlátást, az áttekinthetőséget (némi éllel: a glasnosztjot) a pénzintézetek helyzetét illetően.

A legkevesebbet a válság legmélyebb okairól írnak: a globális kapitalizmus alapvető problémájáról, arról, hogy a termelés és az elosztás illetve felhasználás kiegyensúlyozottsága, területi arányai torzák, áttekinthetetlenek, akárcsak a pénzügyi rendszer.

A korlátlan szabad piac modern apologétái évtizedek óta hangoztatják, hogy a piac önmaga elrendez mindent, „*the market knows the best*”. A hitelezés alig ismert határokat. A termelési kapacitások nőttek, a lakosság és a közületek egyre inkább eladósodtak az USA-ban és egy sor más államban is. Egyre világosabbá válik, hogy szükség van állami beavatkozásra a kellő mértékben, hogy szükség van a nemzetközi szervek koordináló és felügyeleti tevékenységére, szervezeti reformjára, hogy *a termelés és a felhasználás nagy köreinek összhangja, arányainak alakulása a kellő pénzügyi felügyelet biztosítása* nemcsak a gazdaság főszereplőinek, de az egész emberiségnek érdeke.

*

A mai súlyos helyzetben megkülönböztetett figyelem fordul néhány olyan ország felé, amelyek nagy devizatartalékokkal rendelkeznek, közöttük elsősorban a Kínai Népköztársaság irányába. Kína tartalékai a kétezer milliárd dollár körül járnak. Ennek egy részét USA államkötvényekbe fektették, jelentős hányadát Nyugaton, Afrikában és másutt vállalatok vásárlására fordították. Az otthoni fejlesztéseket némileg visszafogják, a gazdaság túlfűtöttségéről beszélnek. A GDP növekedés közel tíz százalék. A kínai vezetés –úgy tűnik – attól tart, hogy ez a magas fejlődési ütem nem várt problémákat okozhat, inflációt, export-elhelyezési nehézségeket.

Ha a tartalékból többet használnak fel otthon az ország elmaradt területeinek fejlesztésére, a fogyasztási iparágakat és a mezőgazdaságot jobban fejlesztik, akkor a növekedő jövedelmek és a többlet árualapok összhangba hozása bizonyára csökkenti az inflációs veszélyt. A kínai vegyes típusú gazdaságirányítási rendszer lehetőséget ad kellő arányok alakítására a kontinensnyi országban, ahol erős a központi szabályozás, és szélesedik a piac. Persze a 10% körüli növekedési ütem érthetően nagy óvatosságot és fokozatosságot igényel.

November

Egy kis visszapillantás.

Hazánkban a hatvanas évekig az adminisztratív, központilag szigorúan irányított rend érvényesült. A terveket minisztériumokra, iparágakra, vállalatokra bontották. A „tervalku” érvényesült a szabályozások helyett. A hatvanas években kidolgozott irányítási reform, az „új mechanizmus” volt az első kezdeményezés a KGST országai közül, amelyik megszüntette az adminisztratív tervlebontást és adó, hitel, ár és bérszabályozásokkal igyekezett a gazdaságot a makró elképzeléseknek megfelelő irányba terelni, növekvő teret engedve a piaci viszonyoknak. A történetet ismerjük: a politikai tényezők

és körülmények behatárolták a lehetőségeket és a kibontakozást. Távol áll tőlem, hogy Magyarország szerepét felnagyítsam, de kétségtelen, hogy itt egy folyamat indult meg a szabályozott piaci gazdálkodás felé.

Most a válság miatt a legfejlettebb országokból indult meg a változtatási szándék: a piaci gazdaság regulációja vonatkozásában. A lehetőségek skálája széles. *Hol van az optimuma a szabályozás és a piac kombinációjának?* A nemzeti- és a csoportérdek és a közös érdekek szembenállása miatt a világ képes-e egy jobb rendet kialakítani? A szociális érdekek milyen mértékben érvényesíthetők?

December

Miután Obamát választották elnökké az USA-ban, jelentős változások várhatók, ha nem is viharos sebességgel. Remélhető, amikor a jövő év elején átveszi az elnökséget, lépéseket tesz az iraki háború befejezése, a katonai kiadások csökkentése irányában és a pénzügyi rendszer szabályozásának érdekében.

Jelenleg a válságmenedzselés uralja a kormányok tevékenységét mindenütt, így Magyarországon is. Úgy tűnik, hogy az IMF készenléti hitele után a kormány ezt kielégítően végzi. Sajnos az országot a világgazdasági krízis közben az elmúlt két évtizedben saját pártjai által gerjesztett problémák is gyötrik: a mezőgazdaság alacsony színvonala, az olcsón privatizált közvagyonnal összefüggő fizetési mérleg problémák, a keleti piacok feladása hosszú éveken át. Egy kis példa: a tízezer vagonos – főleg Oroszország felé irányuló – almaexport töredéke a 80-as évekének.

*

A véletlen folytán egy ismerős családi gazdaság tulajdonosa mesélte a napokban, hogy Baranyában abólyi gazdaság hónapok óta nem fizeti ki azokat, akiktől a terményeket átvette, a kukorica, a szója árát. Nincs, akinél panaszt tehetnének a gazdák – mondja. Ha ez így megy az ország egyik legerősebb gazdaságánál, miért csodálkoznak a „körbetartozásokon” az építőiparban, a kis- és középvállalatoknál? Az átlagos fizetési idő hat hónap, ezalatt kamatmentesen finanszírozzák vállalkozásaikat a nagyok, és a sor végén állók csak várnak a pénzükre.

*

Megjelent Csernok Attila, *A komáromi pontonhídon* című könyve.

Több mint tíz évig volt munkatársam, előbb a kormány gazdasági bizottságában, majd a Nemzeti Bankban. Sohasem olvastam el a „káderanyagát”, nem volt szokásom azoknál, akiket személyesen ismertem. Meglepett családjának múltja. Református prédikátorok, magyarok, tótok, cipszerek, katonatisztek, polgárok. Élesen bírálja a történelmi uralkodó osztályt, akár a török hódítás előzményeiről és következményeiről, akár az 1700-as évekről, az 1848-as szabadságharc időszakáról, akár az 1918-19-es forradalmak idejéről, vagy a Horthy-korszakról van szó. Kádárt – negatívumaival együtt – a 20. század nagy magyar politikusának tartja. Csernok e kérdésekben nagy szenvedéllyel foglal állást, ha néha túlzásokba is esik.

A szentendrei szigetcsúcson. Napsütés, gyönyörű téli táj.

Magyarország legszebb hegysorozosa. Beszélgetés-foszlányok. – Globális válság?... Az üzletek és a bevásárlóközpontok zsúfoltak...

A húsz év előttihez képest rengetegen utaznak külföldre. A személygépkocsik száma hárommillió... A korrupció, az állami meg az önkormányzati beszerzéseknél... A kormány és az ellenzék egymást tépkedi, és közben folyik, ami folyik...

Az emberek elundorodtak a politikától. Az „állóképet”, a napi eseményeket figyelik – ez érthető – és hiába mondják, hogy ami itt most látható, az az elmúlt húsz év terméke (no meg az öröksége), hajlamosak mindent, ami rossz a jelenlegi vezetők számájára írni. Pedig a dolgokat csak úgy lehet megérteni, ha figyelembe vesszük az elmúlt két évtizedet, a különböző színű négy-öt kormány tevékenységét, az elkövetett és elnézett több mint bűnöket, hibákat.

2009

Január

Meglehetősen sokat nézzük az Astra műhold német tv csatornáit. Az állami és tartományi adók színvonala jóval fölötte áll a mieinknél. Sok a dokumentumfilm. A harmincéves háború vallási töltetű harcai, a Habsburgok a lutheránus fejedelmek ellen. Közben a török megszállva tartotta Magyarországot, de ezzel nem volt ereje, ideje foglalkozni az uralkodóháznak és a pápának sem.

Érdekes a Sharon életéről készült film, melynek különös aktualitást ad a Gázai övezetben folyó háború. Gázából Sharon miniszterelnöksége idején vonultak ki az izraeliek, de a kívánt enyhülés elmaradt, a terület a szélsőségesek irányítása alá került. A filmben megszólalt Joschka Fischer volt német külügyminiszter és számos más nyugati politikus is.

Felmerül a kérdés, hogy a magyar televízió vezetői nem nézik a német és más külföldi csatornákat? Tanulhatnának belőlük, át is vehetnénk sok mindent.

Friderikusz könyve a piac egyik érdekessége. Legutóbbi TV-sorozata kitűnő, és a mi agyonpolitizált országunkban üdítően hatott.

Szomorú esemény Hetényi István halála. Hosszú évtizedeken át dolgoztunk együtt. Ő a Tervhivatal szürke eminenciásaként, végül, mint pénzügyminiszter. Kiváló közgazdász volt, egyike a legjobbaknak és művelt ember. A magyar-NDK gazdasági vegyesbizottságban helyettesem volt. Később a bankreform során volt szoros a kapcsolatunk.

Február

Az USA új elnökét milliós tömeg jelenlétében iktatták hivatalába. A várakozások felfokozottak, túlzottak. Az USA válságának és a világkrízisnek megfékezése rövid távon lehetetlen. A nemzetközi politikában megoldatlan éles problémák: Irán, Izrael és Gáza, Afganisztán nemcsak a fejlett államoknak jelentenek súlyos gondokat.

A világsajtóban naponta jelennek meg nagy elemzések és javaslatok

Helmuth Schmidt, a bölcs, öreg német pontokba foglalta össze a teendőket a világ pénzügyeinek területén. Nemzetközi bankfelügyelet létesítése, tőkerendezés, a mérlegeken kívüli műveletek betiltása, a kétes alapú pénzügyi „termékek” kereskedésének megtiltása, az adóparadicsomok korlátozása. Felveti, hogy ezekben az ügyekben az Európai Unió járhatna elől, kevésbé bízik az USA ilyen irányú aktivitásában. – Hosszú menetelés lesz – mondja.

Cikksorozatban Soros György, a tőzsdeguru ír arról, hogy mi az, ami várható a következő években, évtizedben. Egyenlőbb jövedelem-eloszlás nemzetközi téren és az egyes országokban, a szociális szolgáltatások és az oktatás javulása, az energiapolitika intenzívebbé válása, a katonai kiadások csökkenése. A fejlődő országokban gyorsuló növekedést vár az olcsó munkaerő alapján. Oroszországról és vezetéséről nem éppen baráti szavakkal ír. Kína gazdasági szerepét a jövő világban igen nagyra tartja. A válságért elsősorban az USA-t és Angliát teszi felelőssé.

*

A kormány igyekszik lépést tartani a válságkezelő intézkedésekkel, melyek Európát jellemzik. Gyurcsány újabb programmal állt elő. A tervezett lépések gazdaságélénkítő, munkahelymegtartó jellegűek: adók átcsoportosítása, az EU-pénzekkel összefüggő fejlesztések intenzívebbé tétele, az igazgatási kiadások csökkentése. A legerősebb ellenzéki párt továbbra sem hajlandó a minimális együttműködésre sem, saját programját, – mely vagy van, vagy nincs –, nem közli. Egyre több kritika éri a bankrendszert. A jegybanki kamat még mindig magas. A forint árfolyama erősen romlott, az euro 300 Ft körül mozog.

A fizetési mérleg és a költségvetés egyenlege némi javuló tendenciát mutat, az inflációs ráta ugyancsak, nem utolsósorban az alacsony olajárak miatt. A termelés azonban csökken, az elbocsátások – melyeket a sajtó kirúgásnak nevez – nőnek. Az adósságterhek változatlanul nyomasztóak.

*

A cigányproblémának nevezett ügy egyre nagyobb teret kap a médiában. Ez elsősorban a munkanélküliség, a foglalkoztatás kérdése. A Kádár-korszakban az úgynevezett átlagbér-szabályozás valamelyest megoldást jelentett. A vállalatoknak érdekében állt alacsony bérűek foglalkoztatása, mert ez tette lehetővé a képzettebb kategóriákban a magasabb béreket. Ma ez természetesen így nem alkalmazható, de az elmúlt húsz év kormányai nem tettek kellő erőfeszítéseket, hogy megoldást találjanak.

A másik véglet a szélsőségesen magas és az eltitkolt jövedelmek. A közhangulatban uralkodik az, hogy a megszorító intézkedések csak a szegényebb rétegeket sújtják, és nem korlátozzák a gazdagok jövedelmét.

*

Egy évforduló alkalmából hosszabb sétát tettünk Zuglóban. Itt éltem 1946-tól 53-ig. A Hungária körút képe alaposan megváltozott. Régen a környéket meghatározta a Kerepesi út kereszteződésénél lévő piac, a postatelep a zöld kocsikkal, lovakkal, az úton végigdüörgő söröshordós társzekerek, a kovácműhely, a Telefongyár, a Víztorony.

Most csak a Százados-úti művésztelep a régi. A piacot modern háztömbökkel építették be, a postatelepet szintén, a Hungária út foghíjas telkein irodaházak, bankfiókok, új hivatali épületek emelkednek és töméntelen az autó a kiszélesített úttesten. A Hermina úton viszont a régi Ifjúsági-ház, és az Erzsébet nőiskola hatalmas tömbje változatlan...

Március

A világgazdasági válság, az országos politikai válság uralja a médiát.

Javaslatok a kilábalásra, a Reformszövetség terve, Bokros-terv, Gyurcsány javaslatai. A legnagyobb ellenzéki párt előrehozott választásokat követel, akkor fog előjönni válságkezelő programjával, mely elsősorban a növekedésre épül, és a kedvezőbb hitel- és kamatfeltételekre, mondják.

A G-20-ak, a fejlett országok és társaik jelentős döntéseket hoztak, amelyek irányukban egyeznek a Helmuth Schmidt által összefoglaltakkal. IMF tőkeemelés, injekciók, a pénzintézetek és rokonszervezetek nemzetközi felügyelete, az adóparadicsomok megregulázása stb. Úgy tűnik, ellentétben a 29-30-as válsággal, a nagyhatalmak igyekeznek valamelyest összefogni a krízisből való kilábalás érdekében.

*

Itthon – ezt már Gyurcsány lemondása és Bajnai jelölését követően írom – újabb kísérlet arra, hogy a kormány válságkezelő programja megvalósuljon.

Gyurcsány bukásának okai: az ellenzék gátló, megengedhetetlen eszközöket is felhasználó, negatív hozzáállása a reformokhoz, a liberálisok követelményei és taktikázása, a rosszul előkészített egészségügyi reform, a szocialista párt belső nézeteltérései, Gyurcsány naivitása több kérdésben és – a világgazdasági válság. Kár, hogy az elmúlt évek során nem tudott olyan eredményt felmutatni, ami megszilárdította volna a magyar demokrácia gazdasági és politikai alapjait. Nem rajta múltott elsősorban.

Április-május

A tavasz hirtelen köszöntött be. A kert gyorsan váltott át szürkéből zöldre. Elvirágoztak a gyümölcsfák. Sövényvágás, ásás, ültetések.

Emellett a bürokrácia követelményeit is ki kell, hogy elégítse az ember. Meg kell fejteni a közületi számlák rejtélyeit, a gázszámlákat, melyek mérnöki ismereteket feltételeznek, a villanyszámlákat, a bank néha talányos üzeneteit a „lehetőségekről”.

Bürokrácia mindig is volt kis hazánkban, de ami az elmúlt két évtizedben kiépült,

az minden fantáziát felülmúl. Hiába akarják csökkenteni az apparátusokat, a rendeletek és előírások óriási feladattömeget rónak a hivatalokra. Itt kezdődik a dolog.

A személyi jövedelemadó útmutatója több mint ötven oldal. Érthető örömet okozott számomra a közlés, hogy egyszerűsített bevallásra van lehetőség és ezt megfelelő formában kértem is. Megdöbbenéssel vettem tudomásul – több mint két hónap elteltével –, hogy nem élhetek az egyszerűsített sémával, jóllehet, az „útmutató” ezt kétségtelenül lehetővé tette volna. Végül is az igazoló papírokkal felvértelve a kissé távoleső APEH ügyfélszolgálatra kellett kiutaznom, ahol együttérzéssel elintézték az ügyet, elismerve, hogy a tájékoztató hibás és félreérthető.

*

Az új kormányfő, Bajnai, igyekszik haladást elérni a gazdasági problémák rendbetételével. Nehéz dolga van, amit nem könnyít meg az ellenzék, a média, no meg egyes szakszervezeti vezetők, akik alig 600 résztvevővel képesek egy napig akadályozni a vasúti közlekedést éppen, amikor az érettségi vizsgák esedékesek és sok diák utazni kényszerül.

Erre mondta volt szegény József Attila: az ám, hazám...

*

Mi a jobb és mi a baloldal manapság? Érvényes-e a 21. század elején ez a kategorizálás? Mi a haladó és mi a visszahúzó erő?

A haladás kritériumait talán a következőkben lehet összegezni a belső ügyekben.

1./ A jövedelem-eloszlás szélsőségeinek fokozatos, de erőteljes csökkentése, az alsó rétegek felhozása, a gazdagok jövedelmeinek megregulázása. A munkanélküliség csökkentése, mint fő feladat.

2./ A politikai demokrácia biztosítása, de nem a liberalizmus túltengése irányában, ugyanakkor fellépés az autokrata törekvések ellen.

3./ A gazdaságban a többszektorúság biztosítása. A piaci önszabályozó mechanizmusok és az állami szabályozás kellő összehangolása a társadalmi célok érdekében. Kemény fellépés a korrupció ellen.

4./ Széleskörű egészségügyi reform. A valódi kultúra terjedésének elősegítése.

5./ Erőteljes fellépés mindenféle kirekesztés és rasszizmus ellen. Közbiztonság.

Úgy vélem: ezeket lehet a haladás és a baloldaliság alapértékeinek tekinteni. Azon el lehet gondolkodni, hogy ezek az értékek mennyire vannak jelen manapság Magyarországon két „nagy” pártjában, lehámozva a válság rendkívüli intézkedéseinek vonásait.

Június

Két életút.

Orbán a hírneves Bibó-kollégiumban kezdte politikai pályáját. Sokan hitték azt, hogy a Fiala Demokraták Szövetsége tulajdonképpen a liberálisok ifjúsági szervezete. Orbán a csoport karizmatikus embere, jó csapatépítő. A rendszerváltás utáni években –

látva az MDF vezette koalíció gyengülését – csapatával fokozatosan benyomult a jobbközépre, majd a 90-es évek közepén ennek meghatározó erejévé vált. Kormányra került 98-ban szövetségben a Kiszgazdapárttal. Négy év alatt azonban nem tudta a lakosságot meggyőzni arról, hogy rendbeteszik az ország gazdaságát, végrehajtják a szükséges reformokat. Hiába ígértek a 2002-es választás előtt fűt-fát, hiába licitáltak egymásra Medgyessyvel, a választás ismét a balközép javára dőlt el. Orbán vezető szerepét azonban ez nem érintette a jobbközépen.

Gyurcsány a rendszerváltáskor a KISZ-nek volt egyik vezetője. Elve az alkalommal részt vett a privatizációban, ez tehertételnek bizonyult politikai pályáján. 2002-ben a Medgyessy-kormány sportminisztere, két évvel később a Kormány elnöke.

A gazdaságot súlyos kettős deficit terhelte: államháztartási és külső pénzügyi. A 2006-os választási hadjáratban azonban egyik fél sem vállalta fel kellő súllyal ezt a témát. Az őszi beszédben Gyurcsány megpróbálta mozgósítani az MSZP-t az egyensúly érdekében teendőkre és a reformokra, néhol furcsa hangnemben. Az egyensúly terén némi eredmény mutatkozott, a reformok: az egészségügyi, a közigazgatási és az adóreform azonban nem haladt. A világválság tovább súlyosbította a helyzetét. A megszorító intézkedések a baloldal szavazóbázisát sújtották, védekezésbe szorult. Az állandó támadások, tüntetések, a politikai háttér bizonytalansága, a sikertelenségek sora lemondásához vezetett.

*

Az Európai Unió képviselők választása a jobboldal elsőprő győzelmét hozza. Igaz, hogy a szavazásra jogosultaknak csupán 30-40%-a ment el az urnákhoz, azonban a Fidesz 56%-ot, az MSZP alig 20-at kapott, viszont közel ennyit a szélső jobboldal, amelyik minden problémára megadja a maga primitív receptjét, és sokan el is hiszik, amit mond. Ilyen gyors, felívelő pályára senki sem számított.

Július

Bajnai, aki egy évre vállalta a kormányzást, mérsékelt reformokat hajt végre. Az adóreformot és a szociális intézkedéseket az Országgyűlés elfogadta. Ezek valamit javítanak a helyzeten, de a munkanélküliség, a foglalkoztatás továbbra is a társadalom legégetőbb problémája marad. Ezen nem változtat az sem, hogy másutt is hasonló a helyzet környékünkön, Európában. A világkrízis még nem érte el a mélypontot, de ez a magyar belpolitikában és a közéletben alig kap hangot.

A szélsőjobb aktivitása nem csökken. Bár a bíróság feloszlatta a Magyar Gárdát, de nem szűntek meg és tevékenységükkel – úgy tűnik – tesztelik a rendőrséget: mennyire mer fellépni velük szemben. A helyzet egyre jobban emlékeztet a weimari köztársaságra. A szocialista és a liberális párt saját belső válságával küzd, a jobboldal vezető pártja most nem sürgeti a választásokat, nem határolódik el a szélsőjobbtól és folytatja a mindent ellenző politikáját, jöllehet a megtett kormányintézkedések megkímélik őket a későbbi népszerűtlen feladatok egy részétől.

Balsors, akit régen tép... – mondja a Himnusz költője. Nos, a balsorsból bőven kijutott Magyarországnak a 20. században is. Az emberveszteségek szörnyűek voltak. A századelőn másfélmillió emberünk tántorgott ki Amerikába. Az első világháború halottjai megszámlálhatatlanok. A forradalmak utáni emigráció... Trianon következmé-

nyei... A második világháborúban a Don-kanyar több száz ezer áldozata... A zsidótörvények és Auschwitz... A háború utáni emigráció. 1956-ot követően közel kétszáz ezer ember hagyta el az országot.

Hány tehetséges és vállalkozó szellemű honfitársunk tűnt el, esett el?!

*

Orbán a szokásos évi erdélyi, tusnádi beszédében azt mondja: kiürült a baloldal. Ami pozitív volt a programjában, azt a jobbközép átvette. Már csak a pontot kell rátenni az i-betűre – ezek szerint. Basescuval, a román elnökkel beszélt egy emelvényen-ez persze nem baj.

Vajon melyik énje fog érvényesülni, amikor hatalomra jut? Az-e, amit a Bibó-kolégiumban tanult a demokráciáról, vagy az autokratikus? Vajon mit fog tenni kormánya a gazdaságban? Most az állam szerepének erősítéséről beszél, de ennek tartalmi részéről nem. A szükséges reformok megvalósítására vállalkozik-e? És a jobboldali szélsőségekkel szemben fel fog-e lépni? Avagy lépünk-e egyet hátra a történelemben?

Augusztus

A „cigány-ügy”.

Titokzatos fekete terepjáróról néhány helységben lövik a faluvégi házak lakóit. A gyilkosságsorozat már hat-nyolc áldozatnál tart és a tettesek nincsenek meg. Húsz év kormányai alatt csak romlott a helyzete a magyar romáknak. A szélsőjobb a maga eszközeivel akarja megfélemlíteni a faluvég lakóit, pedig a megoldás egész máshol van: a foglalkoztatás és az életszínvonal növelésében, a mezőgazdaság és a vidék iparának erősítésében. Nem kellett volna szétverni a szövetkezeteket, a melléközemágakat. És persze nem ilyen bársonyos kézzel kell bánni a rasszistákkal, akiknek szervezettsége nő.

Szeptember

A közhangulatot, a médiát uralják a korrupciós ügyek. A fővárosi közlekedési vállalat humánpolitikai vezetője (azelőtt személyzetis) százmillió forintot vett fel végkielégítésként. Az utólagos vizsgálatok szerint három év alatt három milliárd forint folyt ki a vállalatnál ilyen célokra és ugyancsak nagy összegek szakértői díjakra is. A főpolgármester és helyettese erről mit sem tudott, a pártközi felügyelőbizottság sem. A közvélemény felháborodott. A korrupció persze már régóta nagy méreteket öltött. Antall József annakidején beperelte Lengyel Lászlót, aki akkor cikket mert erről írni.

Sajnos a széleskörű és minden pártot érintő ügyek miatti jogos felháborodás elfedi, háttérbe szorítja a Bajnai-kormány intézkedéseit, amelyek hoznak bizonyos eredményeket, de hát a válság változatlanul dúl világszerte és nem tudni, túl vagyunk-e a nehezen. Sokan – és nemcsak a jobboldalon – kétségbe vonják, hogy egyáltalán van-e világválság. Hajlandóak a gazdasági bajokat a széleskörű korrupciónak, bankok mohóságának tulajdonítani, de hát itt azért mégis az egész tőkés, globalista rendszer alapvető problémájáról van szó.

A közhangulat mindenesetre mélyponton van, és ezen az sem változtat, hogy különböző nemzetközi szervezetek javulónak ítélik meg a magyar gazdaságot.

*

Egyik volt kollegámmal szóba kerültek Csernok Attila könyvének azon részei, melyek Grósz Károlyról szólnak. Felidéződött egy emlékem vele kapcsolatosan. Őt „balos” nézetűnek ítéltük a hatvanas-hetvenes években. A pártközpont egyik osztályvezetői állásából Kádár leváltotta és Borsodba küldték megyei titkárnak. A világ és országunk változásai nyomán az ő nézetei is változtak, tudomásul vette a reformokat és a megyében levő vállalati és banki vezetők együtt tudtak működni vele. A hetvenes években hívott, hogy jöjjenek le egy beszélgetésre és látogassunk meg néhány nagyüzemet. Egyik munkatársammal leutaztunk, és hosszú, többórás beszélgetést folytattunk. Bizonygatta, hogy ő híve az új gazdaságirányítási rendszernek, de mi – azaz a reformerek – annak idején hibát követtünk el azzal, hogy előzetesen nem tárgyaltunk szovjet partnereinkkel, mert a szovjet-magyar viszony romlásának ez volt egyik fő oka. Azt válaszoltam, hogy ha mi erről az akkori partnerekkel tárgyalni kezdünk, az egész reformból semmi sem lett volna.

Október

Lassan már minden a fél év múlva esedékes választásokról szól. Az ellenzék fő tézise: a balközép kormány nyolc év alatt semmit sem csinált, az ország presztízse a mélypontra süllyedt. – A fő felelősség Gyurcsányt terheli – mondják. Hogy is folyt le ez az időszak?

2002-ben az MSZP megnyerte a jobbközép kormány négy évének intézkedéseiből kiábrándult emberek szavazataival a választásokat. A hadjárat során kevés szó esett az ország súlyos gazdasági problémáiról, melyet a választási ígérek valóra váltása csak fokozott. Az ésszerű az lett volna, ha a vezető politikai erők tevékenysége az egyensúlyi helyzet javítására, a szükséges reformok megvalósítására irányul. Nem ez történt. A kettős állampolgárságról tartandó népszavazás növelte a feszültségeket. Mindez a liberálisok nyomásával együtt 2004-ben Medgyessy leváltásához és Gyurcsány kormányfői kinevezéséhez vezetett. A nép azt remélte, hogy egy nyugodtabb periódus következik, mikor is a vezető politikai erők az ország valós problémáival fognak foglalkozni. Ehelyett azonban az állandó támadás és a védekezés évei jöttek, és mindez végül is tüntetés-sorozattal és a TV-épületgyújtogatással érte el a csúcspontot 2006 őszén.

Gyurcsány kormányának nem sikerült a reformelképzeléseket előbbre vinni. Az egészségügyi reform elbukott, nem volt jól előkészítve. A konstruktív ellenzék hiánya, a szövetséges liberálisok magatartása, az MSZP belső ellentétei ezt az eredményt hozták. Közben a szélsőjobboldal látványosan megerősödött. Az egyenruhás gárdisták félelmet keltő masírozásával szembeni fellépés késett. A háttér pedig egyre fenyegetőbben árnyékolta be a sokak által tudomásul sem vett nemzetközi gazdasági válság.

November

Az előző hónap végén meghalt hajdani helyettesem, Fekete János. Tehetséges ember volt. Mikor én 1975-ben a bankba kerültem, ő már több évtizede dolgozott a deviza-területen. Az IMF-be történt belépésünkör őt javasoltam a felső vezetésnek, mint képviselőt. A 80-as évek első felében, mikor a pénzügyi-gazdasági egyensúly biztosítása elsőrendű állami érdek volt, viták bontakoztak ki. A kormányzat vezető gazdasági emberei – Marjai és mások – velem együtt az egyensúly erősítését, a további eladósodás megakadályozását tartottuk elsődleges feladatnak. Ez *szelektív restriktív* gazdaságpolitikát igényelt volna, amit a párt vezetése nem tartott elfogadhatónak. Helyette az élénkítés, és további hitelek felvétele mellett foglaltak állást, s ebben biztatást kaptak... A külföldi adósságállomány a 80-as évek közepétől ismét nőtt.

*

Az utóbbi hónapokban nagy helyezkedés folyik, készülődés az eljövendő választások utáni kormányváltásra. Ez nyomon követhető a politikusok állásfoglalásában, a sajtóban, általában a médiában. „Nem készültek olyan történelmi munkák, melyek megkísérelnék elemezni, hogy a megvalósulttal szemben milyen gazdaságfejlesztési alternatívája volt Magyarországnak a szovjet zóna kis tagjaként” – írják a *Népszabadságban*. A *Magyar Narancs* című hetilap előlegezett bizalmatlansággal fordul Bajnai EU-s jelöltje felé, aki a baloldali *Eszmélet* című folyóirat egyik szerkesztője volt régebben. És így tovább...

Úgy tűnik, a Fidesz kissé visszafogottabban nyilatkozik. Más dolog ellenzékben lenni és más dolog készülni a kormányzásra.

*

Portugália utazásunk.

Unokám fél éves Erasmus-ösztöndíjat nyert el a Lisszaboni Egyetem biológiai karára. Szüleivel őt látogattuk meg. Kellően gyógyszerelve jól viseltem el a négyórás repülőt, szállásunk is jónak bizonyult.

Portugáliában még nem jártam. Tudtam, hogy az egy főre eső GDP kb. a magyarral egyenlő. Mégis: Lisszabon ápoltabb városnak tűnt, mint hazám fővárosa. A jó benyomás később más dolgokban is érvényesült.

Azt hiszem, hogy Portugália a legjobb időpontban lépett be az EU-ba, mikor a szervezet tele volt pénzzel, és súlyt helyezett az újonnan belépők felzárkóztatására. Az autópályák és elágazásaik irigylésre méltóak. Az évtizede rendezett világkiállítás létesítményei, az Oceániárium, majd északi utunk alkalmából a szépen rendben tartott műemlékek, Obidos városa, a portói zenepalota élményt jelentettek. A rövid hajóút a Douro folyón feltárta a sok évszázados város képét, a halászcsaládok keskeny, de 3-4 emeletes házaival. Maga Porto nem olyan ápolat, mint a főváros. Szállodai szobánk ablakából a slum régi, kopott, zezugos házait is látni lehetett.

Szép a tengerpart és hajdan a gyarmatokból is jött az áru és a gazdagság Tengerész Henrik hazájába, bár – amint mondják – a gyarmati háborúk sokba kerültek és magas az ország adósságállománya.

Viszont Brazília ma is portugál nyelven beszél, de – ahogy hallottuk – a brazil szappanoperákat feliratozzák Lisszabonban.

*

Bajnai a Közgazdasági Egyetemen beszámolót tartott az ország gazdaságáról, a megtett és várható intézkedésekről. A beszéd – eltérően a korábbi szokásoktól – szinte „politikamentes” volt, egyetlen szót sem szólt az ellenzék vezetőiről és állásfoglalásaikról. Mégis világosan érthető volt, hogy az ő kijelentéseik a másfajta gazdaságpolitikáról, olyan szólások, melyek főleg a választási érdeket szolgálják. Bajnai a reálgazdasági oldalról nemigen beszélt, a multik és a magyar középipar, a mezőgazdaság problémái csak a makrogazdaság tükrében jelentek meg. A több száz egyetemi hallgató és a tanárok nagy érdeklődéssel fogadták a tájékoztatást.

*

Az elmúlt hetekben adta ki Debreczeni, a neves közíró, új könyvét és cikkét Orbánról. Negatív portrét rajzol az ellenzék vezérének egyéniségéről, várható tetteiről, és elmarasztalja azt az egyetlen embert is, aki időben fellephetett volna a helytelen tendenciák ellenében: a köztársaság elnökét. A „jobbközép” pártok szentpétervári találkozásán a Putyin-Orbán-beszélgetés – úgy tűnik – néhány mondatra korlátozódott, jöllehet a sajtó jó előre beharangozta azt, megpróbálva feledtetni a mondatokat, melyeket a Fidesz a múltban tett az orosz viszonytal kapcsolatosan. Viszont néhány nap múlva közös fénykép jelent meg a nemzetközi médiában.

December

A téli hónapokban, amikor nincs kerti munka, az időt – a szokásos írás, olvasás mellett – a régi papírok selejtezésével töltöm, hogy az utódoknak majd kevesebb gondja legyen ezekkel.

A szekrény polcain felhalmozott múlt sok mindent tartalmaz. Az évtizedekkel ezelőtt abbahagyott szépirodalmi tevékenységek maradványait, a régi írógépet, melyet nosztalgiából őrzök, a képeslapokat és leveleket kül- és belföldi ismerősöktől, kollégáktól, köztük néhány nevezetes embertől. Richardson, az angol jegybank elnöke barátilag vonzódott hozzánk, de Larosiére, az IMF elnöke és jónéhány más kartársam rövid privát leveleit is őrzöm. Megvannak a régi kitüntetések is.

Több dossziét töltenek meg a családi iratok, okmányok. A legrégebbi egyik ükapám házasságlevele az 1700-as évekből. Szüleim utolsó levelezőlapja... Megvannak régi naplójegyzeteim. A legkorábbi 1944-ből, amit egy MÁV raktárfüzetre írtam, nehezen olvasható. A későbbiek szinte folyamatosak. Ezekből sokat használtam fel cikkekben, könyveimben. Mi lesz mindezzel? Lesz-e a családban valaki, akit érdekel?

*

Előző héten sok hó esett. A hőmérséklet mínusz 20 fokig ment le, majd karácsonyra elolvadt a hó. A programok: piád bevásárlás, orvos, napi séta, majd a karácsonyest, a

következő napokon pedig ebédek a rokonoknál Tabánban és Kisorosziban.

A TV közvetítette a Nobel-díjas Elie Wiesel látogatását Magyarországon és előadását a Hit-gyülekezet óriási termében. Az ezres hallgatóság feszülten figyelt. Az első sorban több pártvezető emberei voltak láthatók, ami beszédes gesztus volt az antiszemitizmus ellen. Sajnos azokban a napokban került kezembe a szélsőjobb egyik újságja és megdöbbenett az a gyűlölet, ami az első oldaltól az utolsóig belőle sugárzott. Nem értem, hogy az ilyen „sajtóterméket” miért nem kobozzák el? Megint csak a weimari köztársaság jut eszembe. Ahogy mondani szokás: ezt a partit már végigjátszották Európában, és az eredmény ismert.

*

Spiró új színdarabját néztük meg egy kamaraszínházban: *Árpádház* a címe. Az első rész után a szünetben eltávoztunk. Nem az alpári nyelvezet miatt, mely a pornográfia teljes szókincsét kimerítette. Nem értem az író szándékát. Könyves Kálmán király az árpádháziak kiemelkedő alakja. Művelt volt, „könyves”, elítélte a boszorkányüldözést. Szétverte az országban rabló „kereszteshadat”, amit rajta kívül más uralkodók nem tettek meg. Mire jó ezt a királyt egy magyar III. Richardnak beállítani, még torz testalkatában is. Ha az árpádsávós zászlók híveit akarta támadni, más személyt vagy eseményt kellett volna választania – sajnos akad ilyen történelmünkben.

2010

Január

Folyik a politikai erők gyürkőzése az április-májusi választásokra. A közvélemény tényként kezeli, hogy a jobbközép nagy győzelmet arat, sokan beszélnek a kétharmados többségről. Ennek következménye lehet a rendeletek útján történő kormányzás, a parlament szerepének visszaszorulása, a szélsőjobb szerepének növekedése.

Sok olyasmi történik, ami a jobboldal helyzetét erősíti. Ilyenek a korrupciós ügyek, melyeket az ellenzék propagandája kellően kihasznál, a kormánypárt hallgat, pedig biztos, hogy ez nemcsak az egyik felet érinti. Ilyenek a budapesti közlekedési vállalat sztrájkjai a tél kellős közepén. Ilyen az ingatlanadó indítása a lehető legrosszabb időpontban. Az Alkotmánybíróság foglalkozik vele, a Fidesz kijelentette, hogy a választások után visszavonják. Biztos, hogy ez széles rétegeket izgat fel, óriási bürokráciával járna és kérdéses, hogy mit hoz az államháztartásnak.

*

A kampányban az MSZP-nek, mely a választás után ellenzéki erő lesz, egy középkelet-európai, négy-öt évre szóló programot kellene közzétennie. Ennek kiindulópontja lehet a foglalkoztatás, a munkanélküliség minimumra szorítása. A probléma fő helyszíne, területe elsősorban a magyar vidék, a mezőgazdaság, az élelmiszertermelés, a kis- és

középipar fejlesztése. A kisgazdaságok piaci termelésének megszervezése, a szövetkezés, a vertikumok visszaépítése a munkahelyek százezreit kell, hogy megteremtse.

Nem nélkülözheti a program az elmúlt két évtized értékelését a különböző kormányok tevékenységét illetően, haragtól és elfogultságtól mentesen. Ezt eddig elmulasztották. Egy ilyen program lezárná a rendszerváltás óta eltelt két évtized útkeresési korszakát. Remélhetően lezárná a jobb- és balközépet élesen elválasztó és a szélsőségeket erősítő magatartást is. Persze lehetséges – a magyar történelem erre számos példát nyújt hogy egy negatív variáns következik a politikában, és akkor az ország süllyedni fog az amúgy is ingoványos világban.

*

A napokban egyik német tv csatornán a Bundestag költségvetési vitáját hallgattam.

Merkel asszony adócsökkentésről beszélt és a kis- és középjövedelműek adózásának kiigazításáról. – Nem értem a szociáldemokraták ellenkezését – mondta –, hiszen az eltelt nagykoalícióban egyetértettek ezzel.

A szociáldemokrata ellenzék vezetője kifejtette, hogy ma a helyzet más, mint volt a koalíció idején. – A gazdaság pang, az államháztartás hiánya nagy és nem indokolja a kormány által javasoltakat. A kis és középkeresetűeket érinti negatívan – mondta. Gregor Gysi követelte a bankok nyereségének megcsapolását, a gazdagok erőteljesebb adóztatását, bírálta a deficitet növelő gazdaságpolitikát.

Bár a magyar parlamentben folynának ilyen tárgyilagosságon a költségvetési viták! A legnagyobb ellenzéki párt vezetője – emlékezetem szerint – évek óta nem szólalt meg az országházban.

Február

Az elmúlt héten a Népszabadság három oldalon hozta le Surányi cikkét *Téves diagnózis, téves terápia* címszó alatt. A cikk az elmúlt kb. nyolc esztendő gazdasági és főleg monetáris politikájának bírálata. A cikk sok részlet-igazságot tartalmaz, de néhány állítása vitatható és bizonyára vitát is fog gerjeszteni.

Lehet-e most az elmúlt nyolc évről olyan szintézist készíteni, amelyik szinte alig beszél az azt megelőző időszakról és az elmúlt húsz évről? Hiszen az alapvető deficitok oka az elkapkodott privatizációban, az olcsón eladott vállalatokban és szövetkezetekben rejlik. Hiszen reális árak mellett az állam és a központi bank adóssága és adósság-szolgálatja talán fele lenne a jelenleginek.

Hangsúlyozza Surányi a Nemzeti Bank tartalékainak alacsony voltát. Ez persze rész-ok és nem is a legfontosabb akkor, amikor az EU tagjai vagyunk (és az IMF-é), és amikor a nemzetközi pénzügyi szervek és nyugati partnereink nem is olyan rosszul rangsorolják hazánkat. A kapott húszmilliárdos hitel jó része a tartalékok feltöltésére szolgált. Az államháztartás hiányát illetően egyrészt elismeri az eredményeket, másrészt túlzottnak tartja a csökkentést és összetételében rossznak.

Az MNB hitel- és árfolyam-politikájáról... A kamatok emelésének mértékén van bíráltnivaló, de a megelőző elnöki periódusban a Bank ennél vitathatóbb kilengéseket produkált (12%-os kamat), és a forintárfolyam is nagy rángásokat mutatott. A pénzügy-miniszter *akkori* lemondásának egyik oka is az volt, hogy az MNB másfajta elveket

követett, mint a kormány, és ennek hatása keserves volt a külkereskedelemre is: csökkent az export, nőtt a behozatal.

Oszkó, a pénzügyminiszter, egy interjúban kitért a cikkekre, de a visszhang csekély volt. Némi késedelemmel az *Élet és Irodalomban* jelent meg két bírálat...

*

Bár hivatalosan a választási kampány csak márciusban kezdődik, valójában már minden arról szól. Időrendben az első Orbán országértékelő beszéde volt. Az alaptézisek: a gazdaság romokban van a nyolcéves szoc-lib kormányzás eredményeképpen. A Fidesz és vezetője készen állnak a feladatokra. A választásokkal – mondja – megteremthető az a centrális erőter, mely kiküszöböli a felesleges és meddő vitákat és a cselekedetekre helyezi a súlyt.

A közhangulat – a tudomásul alig vett világválság, az ellenzék jó propagandagépezete valamint a kormánykoalíció által elkövetett hibák és defenzív magatartás következtében – a Fidesz választási győzelmét valószínűsíti. A kérdés az, ha ez bekövetkezik, merre tart az új vezetés, melyik vonásuk lesz domináns? Orbán nagy taktikus, és Magyarország EU-s tagságának jelentőségét nem hagyhatja figyelmen kívül, akárcsak az IMF-kapcsolatokat sem. Azt is tudja, hogy mi van keletre tőlünk, Szentpétervártól Pekingig.

Megtartotta első tömeggyűlését Mesterházy, az MSZP új kormányfőjelöltje is. Fial, dinamikus egyéniség, a nagygyűlést a látványosság uralta, jóllehet a beszéd számos új vonást is tartalmazott. A média nem foglalkozott kellő súllyal a mondottakkal.

A Parlamentben Bajnai tartott beszámolót az ország helyzetéről. A tőle megszokott tárgyyszerűséggel szólt néhány, nem jelentéktelen, gesztust is téve az ellenzék irányába. Ezt azonban a Fidesz második embere gúnnyal viszonzta.

Ringbe szállt a Demokrata Fórum és az önmagát szétvert Szabad Demokrata pártkoalíció nevében Bokros is. A 80-as évek elején egyike volt azoknak a fiatal közgazdászoknak, akik a megszüntetett Pénzügykutatóból a Nemzeti Bankba jöttek dolgozni. Azóta nagyívű pályát futott be. Hogy stratégiai elgondolásait hogyan és milyen időtérben lenne képes cselekvésre váltani és megértetni az emberekkel – ez a kérdés. No és persze az, hogy az ő nevével erősödni kívánó pártszövetség bejut-e a Parlamentbe?

*

Egyébként a két nagyobb párt programjai között áthidalhatatlan különbséget alig látni. Az adottságok a gazdaságban, szociális és kulturális téren az egészségügyben megszabják a teendőket. A nemzeti minimumok alapján még egy nagykoalíció is elképzelhető lenne – elvileg.

Ami az igazi különbséget jelenti az az, hogy a Fidesz 2006 őszén demagógiájával hozta fel a szélső jobboldalt a politikai arénába. Vajon a rossz szellemet vissza lehet-e szorítani a palackba? És az alpári stílust, amit a jobbközép egyes vezetői és szóvivői vezettek be, fel tudják-e váltani valami olyannal, amit Németországban Merkel, Franciaországban Sárközy gyakorol?

Március

Harc a számítógéppel, ahol a szövegírás meglehetősen jól megy, de a software-ek ezernyi ravasz fogása, melyet az új generáció abszolút természetességgel kezel, már sok buktatót tartalmaz. „Végzetes hiba történt” – írja ki a gép, és az embert a frász töri, hogy mindent letörölt, amit addig írt, és akkor M. vagy V. az unokák közül egy perc alatt megoldja a problémát, és előhossa a gép papírkosarából, vagy tudja Isten honnan, a szöveget.

*

Évekkel ezelőtt kaptam egy ismerőstől Abba Eban, volt izraeli külügyminiszter és történész vastag kötetét: *My people*. A szerző Cambridgeben végzett. Mi itt a középiskolában a történelmet Európa-centrikusan tanultuk annakidején, ez a könyv a Közel-Kelet oldaláról indít, onnan nézi a Földközi-tenger medencéje körüli államokat, és bő anyagot tartalmaz az ókoron túl a zsidó nép középkori történetéről, a spanyol korszakról, a lengyel-ukrán jiddis területekről és a legújabbkori fejleményekről is. Kár, hogy nincs magyar fordítás, talán jobban megértetné a sokat vándorolt és szenvedett nép múltját és jelenét.

*

Szerdán a szokásos beszerzések a vásárlóközpontban. A nyugdíjasnak még furcsa, hogy egyre kevesebb az utcákban a kiskereskedő, koncentrálódik szinte minden a plázákba. Csütörtökön baráti látogatás. A fő téma az egészség. Igen, a háziorvosnál két órát kell várakozni és végighallgatni a várakozó-társak beszélgetés-foszlányait. Persze másutt is van baj az egészségüggyel. Ez ugyan nem vigasz, ettől még a várakozók vérnyomása alaposan emelkedik.

A hét végén szőlőlugas metszése. Ez kedves munka számomra minden évben. Eszembe juttatja szülővárosom szőlőhegyét, meg a visegrádi tizenöt-húszfürtös terméseket.

Hétfőn benyomul az időjárási front, mely feszítgeti az ember idegeit, és ezt csak fokozzák az újságok hírei, a propagandaszólamok, melyek a valóságot a politikai érdekek szerint tálalják. Választások előtt vagyunk.

Egy régen hallott történet jut eszembe.

Meghal a király és az országot romokban hagyja maga után. Az új uralkodó utakat épít, felvirágoztatja a mezőgazdaságot, az ipart és a kultúrát, aztán egy évtized múlva meghal. Jön az új király, aki az országot romokban találja... Az új uralkodó ismét felépíti az országot. Évtized múltán elhalálozik, és utóda megint romokban talál mindent...

Április

Lezajlott az országgyűlési választás első fordulója. A jobbközép elsőprő győzelmet aratott, és a második helyezett MSZP után befutott a szélsőjobbik, és váratlanul a

zöldesszínű LMP-s fiatalok.

A többpárti demokráciában gyakori az, hogy a jobb és baloldal időnként váltja egymást a kormányrúdnál. Ez szinte természetes. Ilyen méretű, több mint 60%-os győzelem azonban ritka eset itt, Közép-Európában, Magyarországon húsz évvel a rendszerváltás után. Nem világos, hogy mi lesz ezután? A jobbközép nálunk nem ugyanaz, mint Ausztriában, vagy Merkel, Sárközy hazájában. Mások a történelmi gyökerek és más az elmúlt húsz év is.

Az biztos, hogy az MSZP (szövetségesével, a liberálisokkal) sok hibát követett el. Legyengült bázisa vidéken. Az ellenzék vezetőinek és szóvivőinek mindent elutasító, durva hangjával szemben nem léptek fel, a kormányoldal megnyilvánulásait többnyire a védekezés jellemezte. Mindezen a Bajnai-kormány válságkezelő intézkedései lényeges változást már nem hozhattak, bár kétségkívül tehermentesítették az utódokat néhány népszerűtlen intézkedéstől.

A választási hadjárat során kevés szó esett a világválság romboló hatásairól, a társadalom nem látja ennek valóságos súlyát a honi gazdaságra. Arról is keveset beszéltek, hogy az elmúlt húsz esztendő különböző kormányai mit tudtak megoldani az ország problémáiból, és mit nem. Orbán első megnyilvánulásai a győzelem után mérsékeltek voltak.

*

A hétfvén Békásmegyerre tartva túlmentünk a kereszteződésen és csak a Megyeri-hídnál tudtunk letérni. A hídon most jártunk először. A látvány lenyűgöző, monументális, modern. Jellemző, hogy elkészültekor a média csak a negatívumokról írt, a lejárók hiányosságairól, a ki nem fizetett számlákról, azonban a tervezőkről alig emlékeztek meg. A TV alig mutatta ezt az építészeti remeket, elsuhantak felette, pedig a főváros közlekedésében jelentős a szerepe, és akik áthajtanak rajta, talán valamelyest értékelik is a létét.

Május

A választások második fordulójának már nem volt komoly tétje. A jobbközép a hónap végén alakít új kormányt.

Az agyonpolitizált légkörben az emberek a jövőn gondolkodnak. Az egyik lehetőség a nyugat-európai demokráciák példának vétele némi kelet-európai módosulással. A másik: egy autokrata tendencia, erősen centralizált irányítás, nemzeti jelszavak, felelősségrevonások. Az új gazdaságpolitikai káderek (Matolcsy, Varga) első megnyilvánulásai, interjúi mérsékeltnek tűnnek, de a program még nem ismeretes.

Az időjárás rendkívüli. Hetek óta esőzés, szél, árvizek, kidőlt fák.

*

Átfogó gazdasági koncepcióval az új vezetés nem lépett elő. A nyilatkozatok gyakran ellentmondók. Mégis, ha a kompetensnek tűnő emberek megnyilatkozásait egybeve-tem, körülbelül a következők tárulnak elő. Az államháztartás terén megkísérlik az

Európai Uniónál a deficit növelhetőségét néhány százalékkal. A kiadások vonalán élénkíteni akarnak egy új Széchenyi-tervvel. Elhangzanak átalakítási törekvések a kultúra és az egészségügy terén. Mindezzel persze nehezen egyeztethető össze a többször is meghirdetett adócsökkentés. Úgy tűnik, hogy a személyi jövedelemadó vonalán kívánnak csökkenteni inkább az átlag feletti kategóriákban (egykulcsos adó), és többször is szó esik a családi adózásról, ami egy sor országban már megbukott. Feltételezhető a közvetett adó növelése – a fentieket ellensúlyozandó –, ami persze zömmel az alacsonyabb keresetű lakosságot sújtja az árak emelése folytán.

Monetáris téren célzás történt arra, hogy a Nemzeti Bank csökkentse a pénzintézetek tartalékolási kötelezettségét és a kamatlábat, ami – úgymond – lehetővé teszi, a hitelezés szélesítését a termelés növelése érdekében.

Ugyanakkor erősödnek a nemzetieskedő szólások, amivel nálunk persze lehet sikereket elérni. A konfliktus Szlovákiával éleződik a kettős állampolgársági ügy miatt. Nemzeti ünnep lesz a trianoni békediktátum napja. Kétlem, hogy ezek a dolgok a határon túli magyarság hasznára válnak.

Június

Az új vezetés nagy baklövése: a Fidesz elnökhelyettese, civilben debreceni polgármester, Magyarország gazdasági csődjéről beszélt, ami hatalmas visszhangot keltett a világsajtóban, összefüggésbe hozva a görög csődhelyzettel. A bejelentést megismételte a kormány szóvivő, aki még rá is tett egy lapáttal. Még nem jöttek rá, hogy már ők vannak kormányon és az az ellenzéki hang, hogy egy összeomlott gazdaságot vettek át, nem aktuális. Az államháztartási hiány növelése útján megkísérelnek nagyobb mozgásszabadságot és megértést kapni az Európai Uniótól.

Orbán ekkortájt járt Brüsszelben, ahol felvilágosították arról, hogy helyettese nem ismeri a magyar gazdaság valóságos állapotát, a Bajnai-kormány elmúlt évi, az egyensúlyt erősítő kemény intézkedéseit, és hogy szó sem lehet a már megállapodott deficit növeléséről, mert az láncreakciót indítana meg több más országban, és végül is az eurót veszélyeztetné.

Az akciót Orbán lefújta és – gondolom – kádereit le is „intette”. Mindez azonban sokba került az országnak. A forint árfolyama azonnal gyengült tíz százalékkal, aztán a pánik elmúltával lassan kapaszkodni kezdett ismét felfelé. Mindenesetre a devizahiteles lakosok (és az ország) veszítettek.

Ezt követte a 29 pontban összefoglalt gazdasági-politikai program, melynek jellege eklektikus. A legnagyobb sajtóvisszhangot – jellemzően – a szabad pálinkafőzés bejelentése váltotta ki, ami – ahogy mondták – a magyar nép évszázados harcának sikere.

*

Közben a szlovák konfliktus terebélyesedett. A két szlovákiai magyar párt közül a Fidesz-kormányt azt támogatta, amelyik a kettős állampolgárság mellett állt ki. Ám északi szomszédaink magyar választói ezt nem honorálták, és a Híd nevű, a békés együttműködés mellett kiálló pártot juttatták a szlovák parlamentbe, ami furcsa helyzetbe hozta a hazai jobboldalt. Sok józan és meggondolt vélemény is megjelent a médiában, így például Jeszenszkyé, az Antall-kormány egykori külügyminiszteréé.

Zavaros ez a Közép-Európa. A Fidesz-vezetés a szociáldemokrata színeket öltött

Ficó-kormányt támogatja, a magyar baloldal pedig a Híd-pártot, amelyik végül is a jobbközép koalícióban jutott be a kormányba. Ilyen az élet a Kárpát-medencében, tetézve a Tisza és az észak-keleti folyók nagy áradásával, ami óriási károkat okoz – nemcsak a mezőgazdaságban.

Megkezdődtek a politikusok nyári szabadságai. A miniszterelnök Bulgáriából tett javaslatot – levélben – az új államfő személyére, némi megrökönyödést keltve az ország gondolkodó főinek egy részében.

Július

A jelenlegi globális gazdasági problémák keretében ismételten felmerül a múlt század keynes-i elmélete és a korábbi cikluselmélet. Keynes gondolatai most is időszerűek: nő az állam, a szabályozás, a beavatkozás szerepe. Valamikor a hetvenes években egy IMF delegációval történt tárgyalásom során is felmerült Keynes neve egyik amerikai szakértő hölgy részéről. Azt mondtam, hogy a keynes-i elméletet – nem mechanikusan – napjainkban nemzetközi síkon kellene értelmezni, hiszen globalista világban élünk. Az állami, közületi megrendelések, szabályozások, szerepe szélesedik. Kérdés, hogy a problémák ilyen módon való megközelítése –beleértve természetesen az IMF és más nemzetközi szervezetek tevékenységét – milyen mélységben képes megoldani vagy csökkenteni a feszültségeket, válságjelenségeket.

A profitok kialakulásánál a többlet pénz – és termék – nem ott jelentkezik, ahol a lakossági és a közületi szükségletek azt „indokoltta” tennék. Ahol a többlettermékre objektíve szükség van, ott nincs elég fizetőképes vásárlóerő sem a lakosság, sem a közületek, sem más szereplők részéről. Felhalmozódnak a készletek a fejlett gazdaságokban. Csökkentik a termelést, leállítanak üzemeket, elbocsájtanak embereket, bekövetkezik a válság. A válság megijeszti a fejlett világot. Ilyenkor összedugják fejüket a politikusok, a gazdaság, a bankok, a multinacionális vállalatok vezetői, a kutatók. Mentőcsomagok készülnek. Nő az állami beavatkozás, újra idézik Keynest, nő az állam és a nemzetközi intézmények szerepe, tőkeinjekciók történnek az ipar és a pénzügyek kulcsterületein. A válságjelenségek aztán lassan enyhülnek, de így is évekig tart, míg kiegyensúlyozottabbá válik a helyzet. A fizetőképes kereslet kisebb-nagyobb mértékben kényszerűen eltolódik az elmaradottabb területek, országok és rétegek javára. Az egész folyamat egy birkózás a nemzeti érdekek, a nemzetközi szervezetek, a szociális szempontok, a pénzintézetek és a multik között. Ki milyen erővel rendelkezik.

Amíg az egyezmények és a szabályozások érlelődnek, érvényesülnek, alakul a ciklus, javul a helyzet. Aztán egy idő után kezdődik ismét a folyamat. Vajon a nemzetközi és a nemzeti szabályozások eljutnak-e egy olyan optimális pontra, ahol kisimul a ciklusok görbéje?

*

Kína, a világ egyik legnagyobb gazdasággal rendelkező állama, némileg változtat árfolyamán. A juan leértékelése a kínai exportőr érdekeltségét csökkenti, de ott van az óriási belső piac. Az import drágul, kevesebb lesz a kereskedelmi és a fizetési mérleg többlete. Az amerikai állampapírok vásárlása Kína részéről csökken. Talán nagyobb figyelmet fordítanak Európára is.

Hogyan reagál minderre a többi BRIK-hatalom, India, Oroszország, Brazília? És az

USA hogyan alkalmazkodik a helyzet változásához? És tágabb hazánk, Európa tud-e versenyképes piacot teremteni a maga széttagoltságával, az Európai Unió eltérő szerkezeti adottságaival a többi naggyal szemben?

*

Gyakran eszembe jutnak a világgazdaság nagy kérdéseivel kapcsolatban régi nyugati kollégáim, akikkel évente kétszer találkoztam Bázelen a Nemzetközi Fizetések Bankja, a BIZ ülésein, és akik előszeretettel látogattak el Magyarországra.

Volcker, a Fed elnöke, budapesti látogatása végén, illetve egy vidéki program során azt kérdezte, hogy végül is mit gondolunk mi itt Kelet-Európában a világgazdaság fő mozgató erőiről? Kik tartják kezükben a megoldások kulcsát? *Who is the King in the jungle?*...

De La Rosiere, a francia jegybank, majd az IMF vezetője, aki a legalaposabb és legvilágosabb elemzést adta a világ pénzügyeinek állásáról, egyáltalán nem kerülve meg a Nyugat pénzügyi és politikai vezetőinek kritikáját és felelősségét, vajon mit gondol a jelen problémáinak kiútjáról? Sokszor gondolok Richardsonra, a Bank of England volt kormányzójára, aki többször is volt vendégem, és talán legtöbbet segített nekünk a nyolcvanas évek likviditási válsága idején. És Leutwiler, a svájci, a Nemzetközi Fizetések Bankjának elnöke, aki azt mondta egy alkalommal: a világ a vesztébe rohan és a központi bankok feladata, hogy a „*soft landinget*” igyekezzenek biztosítani. És japán kollégám, aki arról faggatott a 70-es években: hogy van az, hogy Magyarországon kiválóak a mezőgazdaság eredményei, reformokat hajtottak végre az iparirányításban és a többi szocialista ország mindezt nem teszi meg? És Ciampi, a későbbi olasz köztársasági elnök, aki hasonlókat kérdezett. Eszembe jut az osztrák Korén professzor, a finn Koivisto, a holland Duisenberg, akik nagy figyelemmel kísérték a szocialista „*bezzeg-ország*” dolgainak alakulását és sok hasznos példát mutattak.

A szovjet kollégákkal kapcsolatunk más volt. A szocialista országok bankvezetői évente kétszer találkoztak. Ilyenkor a két közös bank konkrét ügyei voltak napirenden, de a nemzetközi pénzügyek is. Az utóbbi témát rendszerint a Goszbank elnöke vezette fel, mi pedig hozzászóltunk, véleményt mondtunk. Alchimov, a Goszbank vezetője nem szeretett minket, magyarokat, a gazdaságirányítási különutak, reformok miatt. Garbuzov, a szovjet pénzügyminiszter megértőbb és érdeklődő volt. A többi szocialista kollega is állandó figyelmet mutatott dolgaink iránt, de mondogatták, hogy adott körülményeik miatt nehéz a reformok terén előre lépniük.

*

Az IMF tárgyaló delegációja nem elégedett az Orbán-kormány 29 pontjával. Hiányolják a koncepcionális elgondolásokat az egészségügy, az igazgatás, a közlekedés terén. Nem értenek egyet a különadók és a bankadó módszerével.

Az egészségügyi reform kezdő lépéseit a Gyurcsány-kormány idején a jobbközép gáncsolta el, most korábbi magukkal kerülnek szembe. A közlekedési vállalatok modernizálása valóban időszerű, a deficit a vasútnál és a fővárosi közlekedésnél is óriási. A bankadót illetően nem tárgyaltak az érdekelt hazai és nemzetközi partnerekkel, akik más megoldást képzelnek el. A szaksajtó szerint az adóemelés nagyobbik részét a

lakosság fogja lenyelni.

Egyébként a kormány valamennyi lehetséges területen személycseréket hajt végre az államapparátusban és a közületi vállalatoknál, intézményeknél. A „kirúgás” szó mindennapivá vált, és ez különösen bántóan hangzik néhány női vezető esetében. Az elbocsátás, felmondás jobban hangzana, de hát persze a dolog lényege nem ez.

Augusztus

Délutánonként lepihenek – ketté kell osztani a napot – mondta annakidején az orvosom – ez meghosszabbítja az életet. Úgy tűnik, igaza volt. Régen ez a pihenő fél óra volt, most megengedhetem magamnak a dupláját, háromszorosát is, a nyolcvanas évek végét taposván.

Amikor felébredek, a meditáció órája következik. Fekvőhelyemmel szemben az ablak, azon túl a kertben a Nagy Kőrösfal látszik. Magassága – mint egy kisebb falusi templomtorony. A lomboszat szélessége vetekszik a magassággal. Hatalmas, sűrű zöld korona, közte és mögötte a kék ég, a Végtelen, amit az ember elképzelni sem tud. Télen az ágkorona persze csupasz, csak a felfutó borostyán borítja a törzset. A kert többi részét, a nádat, a jó szagú nyári orgonát, az aranyszínű inka-tagetesz bokrokat, a tulipánokat, rózsákat hozzáképelem.

És megindulnak az asszociációk. A tegnapról, a máról, a holnapokról. A meg nem fogadott tanácsokról, javaslatokról, az átrendeződő világról és arról, hogy mi lesz a harmadik generáció, az unokák sorsa.

Szeptember

Az idei nyár korán ért véget, nem is volt igazi nyár. Rengeteg eső esett, sok volt az árvíz.

A politikusok hazatértek szabadságukról. A kétharmados többséggel rendelkező kormánypárt (a szavazásra jogosultak 35%-ával) erősíti személyi bázisát az államapparátus és az intézmények, közületi cégek területén. A parlament sorozatosan tárgyalta törvényeket. Új médiatörvény készül, a politikai tv-műsorokon érezhető a jobbra tolódás. Érdekes, hogy az ATV, amelyik nem állami adó, milyen súlyt kap a kormánypárt kádereinek részéről is. Kálmán Olgához mindenki elmegy. Ez a legnívósabb műsor ebben a műfajban.

Az IMF-tárgyalás félbeszakítása (a bolha köhög) továbbra is téma, a forint árfolyama úgyszintén. A képernyőkön ismét előkerült a kamat- és árfolyampolitika a devizahitelekkel kapcsolatban. Körülbelül másfél millió ember vett fel lakásépítésre, autóra és egyébekre devizában hitelt – tíz év alatt.

A kellemetlen hatású reformintézkedéseket a kormány tolja maga előtt. Az októberi helyhatósági választásokig lényeges lépések nem várhatók. Néha felroppen egy-egy hír – ilyen a járások rendszerének visszaállítása –, ami kissé érthetetlen a kistérségek vonatkozásában.

A nagy vesztes, az MSZP rendezgeti sorait. Kevesebbet szerepel a televízióban Mesterházy, fel-feltűnik Gyurcsány is. Az LMP keresi helyét a tablón, néha az érzésem az, hogy nem tudják, melyik lábukra álljanak.

A szélsőjobb pártja próbál szalonképessé válni, a Gárda nevű szervezet mostanában

keveset szerepel, odafentről leintették őket.

*

A világgazdasági válság enyhül, de korántsem ért véget. Európa nyögvenyelősen igyekszik integrálódni, hogy továbbra is erős tényező maradjon az USA, a BRIK-országok és a többi nagy gazdaság (Japán, arabok stb.) versenyében.

Közben meg természeti katasztrófák egymásutánja a Mexikóiöbölben, Délkelet-Ázsiában és másutt.

Október

A helyi önkormányzati választásokon a jobbközép – ahogy az várható volt – nagy győzelmet aratott. Úgy tűnik, tart a szavazók bizakodása, hogy „majd ezek talán rendet csinálnak”. Egy éven belül kiderül. Egyelőre a pozíciók átrendezése folyik.

A szocialista párt valamivel több szavazatot kapott, mint az országos választásokon, de ez nem jut kifejezésre a polgármesteri pozíciók számában. A két másik párt alig ért el eredményeket.

*

Szombaton a Duna-parton. Érdekes történetek az ingatlankereskedelemről, az al- és a felsővilág kapcsolatáról, a pártok gazdasági ügyeiről. – Ha mi nyerünk, 70-30%, ha ti nyertek, 30-70%. – Hát ez a világ bizony nagyot változott az utóbbi húsz évben. Elbeszélés Abu Dhabiról, ahol 40 fokos a hőség éjjel is, az olajsejkek palotasorairól, az arab szokásokról. Az emírségek gazdagok, más muszlim-hitű országokban tömeges éhezés.

Újabb rossz hír: Ajkán a vörösiszap-tároló falának átszakadása négy település részeit öntötte el. Szörnyű légifelvételek a TV-ben. Ki a felelős? Mi játszódtott le a talaj mélyében?

*

A parlament és a média fő témája a második Orbán-csomag, az úgynevezett válságadók és egyéb pénzügyi intézkedések. A bankok, kereskedelmi központok, az energia és a távközlés magas nyereségének adóztatása érthető, az előző kormány is próbálkozott ezzel. A módszerek kevésbé érthetőek. Az előkészítés, a tárgyalások hiánya, az átmeneti jelleg időtartama bizonytalanságot okoz a külföldi hitelezőknél, befektetőknél, a lakosságnál.

Óriási a visszhang a nyugdíjpénztári bevételek „átcsatornázásával” kapcsolatosan az államháztartás bevételei közé. Ez közvetlenül érinti azokat – több mint kétmillió embert –, főleg a fiatalabb korosztályoknál, akiktől „kölsönvesznek”. Ugyancsak teher a lakosság jelentős rétegei számára az egységes 16%-os személyi jövedelemadó, ami a magas jövedelműeknek kedvez. Annakidején egyes nyugati partnereim erről az egy-

ségesnek nevezett adóról úgy beszéltek, mint elhibázott elgondolásról, és a progresszivitás mellett foglaltak állást. Az ún. családi adózás sem örvend elismerésnek Európában. Az adózást és a szociálpolitikát nem helyes összemosni.

Mindezek ellenére változatlanul tart a Fidesz népszerűsége, és élnek is vele. Az új köztársasági elnök, a jobboldali összetételű médiatanács, az alkotmányreform napi-rendre tűzése – mind egy irányba mutat. A magas végkielégítések ellen irányuló törvényjavaslatot, mely sokezer pedagógust is érintett volna, az Alkotmánybíróság visszavetette. Egynémely kérdésben az EU szervei is nemtetszésüket fejezték ki.

A Ló kérdez – ez az *Ady*-vers címe –, ha jól emlékszem, és az utolsó sor valahogy így: Hát mi lesz ebből, Tekintetes Úr?

*

Persze Európa és a világ többi része sem csendes. A válság utóhullámai, a tüntetések felcsapnak még Párizs utcáin, Londonban is. És hogyan értelmezzük azt, hogy a baloldali Chavez elnök Latin-Amerikából összeölelkezik Iránban Achmedinedzsáddal? A szélsőséges nacionalizmus és a baloldal barátkozása nem sok jót mutat a történelemben.

Állítólag Fidel Castro egy cikkben figyelmeztette Chavezt: ez nem jó szövetség.

November

Egy verőfényes nap a Mátrában. Beszélgetések.

– Meddig mehet el a kormány jobbfelé? Hol ütközik saját embereivel, elveivel (?) és az Európai Unió normáival?

– Mást jelent a pénz utáni hajsza tőlünk nyugatra és mást itt Kelet-Európában. „Odaát” a verseny a versenytársak között folyik a pénzért, a profitért. Itt nálunk és tőlünk keletebbre a hajsza az állami, a közületi pénzekért dül. Bár ez kissé a dolgok leegyszerűsítése, de van benne igazság. Ide nyúlnak a korrupció gyökerei is.

A miniszterelnök Kínában járt néhány gazdasági vezetővel. A „keleti szélről” beszél itthon, de vajon ennek gazdasági hatása érezhető lesz-e? Most Putyinhoz készül a kapcsolatok, az export erősítése érdekében – ez helyes –, bár nehéz lesz feledtetni a régebbi kijelentéseket. Úgy tűnik, hogy az új gazdaságpolitika nem kialakult, sok a kérdőjel, de a társadalom nagy része ezt még alig érzékeli.

*

A belpolitikában Gyurcsány fejére megy a játék. Egy volt ügyvéd, most „kormány megbízott”, igyekszik összekaparni a vádat a balközép leginkább veszélyesnek tartott embere ellen. A közfélelem az értelmiségben erősödik a jogállami biztosítékok folyamatos lebontása miatt. A szavazótábor, „a nép” úgy tűnik, mindebből nem sokat érzékel. A gazdasági megszorító intézkedésekből sem, melyek még nem érték el a pénztárcáig, a zsebig. A politikai tisztánlátás az elmúlt évtizedekben nem nőtt a hazában.

Persze most az EU-ban egy fél évig a magyar elnökség következik, és ez azért némi fékező erővel bír a negatív tendenciákkal szemben. Talán...

*

Hollai Imre könyvét olvastam életéről. Jó írás. Megdöbbenők az első részek az újpesti munkásfiúról, aki aztán a hetvenes években az Egyesült Nemzetek közgyűlése elnöki posztjáig jutott el, és lépést tartott a világ és az ország fejlődésének alakulásával. 1945 óta ismerjük egymást. Nem mindenki őrizte meg éleslátását az elmúlt évtizedekben úgy, mint ő.

December

Hollai könyve olvastán, no meg a hideg, havas, téli idő kapcsán eszembe jutott egy régi december, az 1944. évi.

Komáromban a vasútépítő munkásszázadnál kaptam meg a „svéd menlevelet”. Még néhány társam kapott ilyen papírt budapesti barátoktól. A századparancsnoknak, vagy talán felettesének volt annyi esze – a szovjet haderő már Budapestet ostromolta –, hogy tudomásul vette az iratokat. Így aztán az egyetlen menetrendszerűen közlekedő teherautóval 11-én elindultunk, és másnap érkeztünk Pestre. Valahol a Nagykörúton tettek le bennünket, utasokat és ki-ki ment a maga útjára a kihalt városban.

Az Ó utcában, a megbeszélrt címen egy üzlethelyiségben megaludtam, majd másnap elindultam Zugló felé. Szerencsém volt. A mellékutcákon kanyarogva tábori csendörök nem igazoltattak. Az adott zuglói házban, egy nagy pincehelyiségben, zsákokon tucatnyi ember tartózkodott: civilek, katonák, köztük két orosz, akik a németek fogságából szöktek meg és – mint évekkel később megtudtam – itt volt Déry Tibor is, az író.

Ebédet a párszáz méterre levő tűzoltólaktanyából kaptunk, sárgaborsó főzeléket és kenyeret. A helyiséget az illegális KP Demény-frakciója tartotta fenn, eredetileg vegyipari anyagok raktára volt.

Néhány nap múltán Sándor A. barátom hadiüzemi igazolványokat hozott, majd átmentünk a zuglói körvasút közelében levő Öv utcába, ahol feleségével laktak. A körvasút mellett német tankok, a töltés túlsó oldalán már a szovjet harci egységek voltak. Elszórtan lövöldözés hallatszott. Másnap hajnalban új vendég érkezett zsákkal a hátán. Eleimet, néhány kézigránátot és röpcédulákat pakolt ki belőle. Karácsony előtti napon elindultunk a közeli kúthoz vízért. Néha egy-egy golyó süvített el mellettünk. Embert nem lehetett látni. Elhatároztuk, hogy az éjszakát a pincében töltjük. Az órák síri csendben teltek el, aztán hajnalban, mintha az ég szakadt volna le, olyan aknatűz és ágyúzás kezdődött. A német tankokat a pinceablakból láttuk visszavonulni az úton a város belseje felé, majd mintha ezer torokból tört volna fel a harci kiáltás, és rohanó lábak dobogása hallatszott a töltés felől. Reggelre a front átvonult a fejünk felett. Ha jól számolok: ennek hatvanhat éve.

*

Az új médiatörvény miatt az elmúlt héten koncentrált támadás érte a kormányt. A német sajtó nagy lapjai, a kancellári szóvivő, a luxemburgi külügyminiszter, az angol

lapok élesen bírálják az európai normákat sértő intézkedéseket. Sorolják: a nyugdíj-alapok „lenyúlását”, átirányítását az állami költségvetésbe, az Alkotmánybíróság korlátozását, a személycseréket, a pártkatonák behelyezését nemcsak vezetői, de közép-szinteken is.

A következő félévben Magyarország az EU soros elnöke. Azt nem lehet tudni, hogy az intézkedések milyen következményeket fognak maguk után vonni a gazdaságban, az államháztartásban, a külkereskedelmi és a fizetési mérlegben, ahol pedig Európa és a világ jóindulata, politikai magatartása egy ilyen kis országnak alapvetően fontos.

Nem vall túlzott politikai éleslátásra és bölcsességre, hogy az EU-elnökség átvétele előtt hoznak olyan intézkedéseket, melyek a tőlünk nyugatra levő Európa (de nemcsak ők) rosszallását és ellenszenvét váltják ki Magyarország iránt.

2011

Január

Megkezdődött az Európai Unió vezető testületének ülése. Orbán átvette az EU zászlaját a belga elnöktől. Bár a bírálatok a magyar kormány intézkedéseiről nem szűntek meg sem külföldön, sem belföldön (Komái pl. négyoldalas cikkben élesen bírálta az autokrata irányba tartó sorozatot), az EU-ülés arra mutat, hogy ezekből nem akarnak ügyet csinálni. Barroso szerint: megvizsgálják...

Úgy tűnik, mindenki azon van, legalábbis szavakban, hogy a hat hónap normális keretek közt folyjon és a fő kérdésekre, elsősorban az európai gazdaság versenyképességének növelésére, az euro megszilárdítására irányuljanak a tárgyalások.

Persze a hazai gazdaság helyzete nem megnyugtató. Az összevissza szervezett apparátus nem működik kellőképpen. Az ügyeket feljebb passzolják a „centrális erőterbe”. Az intézkedések nem összehangoltak és növekvő mértékben váltják ki a lakosság különböző rétegeinek nemtetszését. Emellett negatívan hatnak a fizetési mérlegre is, főleg a külföldi partnerek bizalmának csökkenése miatt, ami az árfolyamra, a fizetendő kamatokra és általában a hitelképességre természetesen hatással van.

Mutatkoznak pozitív jelek is. Németországban a növekedési mutatók javulnak, és Kína érdeklődést mutat spanyol és más európai állampapírok vétele, azaz európai tőke-transzfer iránt. *Tempora mutantur.*

*

Orbán első fellépése az Európai Unió vezető testületében nem valami fényesre sikerült. A támadások, melyek érték az új médiatörvény és egyéb intézkedések miatt, talán intő jelként szolgálnak az európai normák tiszteletben tartására.

Itthon a közvélemény és a média a szokott témákkal foglalkozik: a nyugdíjalapok centralizálása, az Alkotmánybíróság jogkörének szűkítése, a fővárosi közlekedési deficit, az egészségügy szervezetlensége, a sajtótörvény, az adójogszabály változások, melyek az átlag alatt keresőket sújtják. Korrupciógyanús ügyek ismételt elővétele, az

ügynevezett Kormányzati Ellenőrzési Hivatal által.

*

A világ érdeklődésének középpontjában az egyiptomi súlyos zavargások állnak. Kairó központjában százezres tömegek követelik a demokratikus változásokat és az elnök lemondását. A legerősebb ellenzéki erő a Muzulmán Testvériség, amelynek van mérsékeltebb és szélsőséges szárnya is. Az utóbbi azzal fenyegetőzik, hogy hatalomra jutása után felmondja a békeszerződést Izraellel, és akkor a Közel-Keleten ismét állandóvá válik a háború.

Az arab országokban szinte futótűzként terjednek a tömegdemonstrációk, és nem lehet tudni, hogy ebből az iszlám fundamentalisták, a polgári erők vagy a katonai vezetők kerülnek ki győztesen. Persze minden ország más és más, mégis megdöbbentő az a sodró hullám, melynek tanúi vagyunk.

*

Hideg zuhanyként jött az EU határozata, hogy a magyar elnökség fél esztendejének legfontosabb eseményét, az állam- és kormányfők gödöllői értekezletét nem tartják meg, illetve a második félére halasztják, Varsó színhellyel. Eléggé általános vélemény az, hogy itt nem csak technikai kérdésről van szó, (a G8-ak értekezletével és más felsőszintű értekezletekkel való ütközés), hanem szerepet játszott benne az Orbán-kabinet tízhónapos működésével, intézkedéseivel való nemtetszés kifejezése. Ez sajnos az ország presztízsét is sújtja.

Azt sem látni, hogy azok az intézkedések, melyek a lakosság különböző rétegeire vannak negatív hatással, (adó, nyugdíj stb.), no meg a felelősségrevonási akciók, melyekben a tisztázó vizsgálatok előtt hangzik el a vád, mikor érik el azt az ingerküszöböt, mely már lényegesen befolyásolja a pártok és egyes vezetők megítélését.

Orbán „évértékelő” beszédei általánosságokban mozognak. Gyurcsány szintén értékelte az évet és a kormány tevékenységét. Személyét és jövőjét illetően megoszlanak a vélemények. A jobboldal mindent elkövet, hogy lejárássa őt, és nem tudható, hogy ez milyen mélyen itta be magát a tömegvéleménybe.

*

Egy fiatal újságíró járt nálam. Könyvet akar írni a múlt század (!) két jelentős magyar gazdasági eseményéről, az új mechanizmus-reformról és az IMF-be történt belépésünkről. Meglehetősen tájékozott volt, többek között két könyvemet is olvasta. Remélem, használni tudja az elhangzottakat.

Egy régebbi, 1965-ben kiadott könyvemet az új gazdaságirányítási rendszerről angolul is kiadták, és kínai nyelven is. Amikor a nyolcvanas évek legelején – kollégám meghívására – Pekingben jártam, kaptam egy példányt a 30 000-ből, ez ott nem nagy példányszám. Érdekes a terjedelem: a képjelírásnak köszönhetően fele sincs a magyarénak. A kínaiak nagy érdeklődést mutattak abban az időben magyar gazdaságirányítási rendszer iránt.

Március

Az új alkotmánytervezettel kapcsolatosan a kormány nyolcmillió példányban kérdőívet küldött ki a népnek, a népszavazást pótlendő néhol furcsa kérdésekkel. Ez párszáz millióba kerülhetett, de némileg eltereli a figyelmet az elmúlt háromnegyed évben „elkövetett” intézkedésekről és a költségvetési hiány növekedéséről, amit a magasabb keresetűeknek nyújtott nagyvonalú adócsökkentés okozott.

Fenyegető szavak is elhangzanak a hiány okozóiról, feledve azt, hogy az az elmúlt húsz év mely időszakában jelentkezett, és mi volt a szerepe ebben a különböző pártoknak és kormányoknak. Ha lejár a fél éves EU-elnökség mit fog tenni a vezető centrális erő?

Orbán március 15-i beszéde:

A történelem folyamán megvédtük Magyarországot Bécs önkényétől, Moszkvától, és most megvédjük Brüsszeltől is. Nem tudom, hogy mit szólnak ehhez az EU-ban az EU soros elnökétől. És itthon az emberek jó része vevő az ilyen szövegekre.

*

Közben a szeizmikus és a kozmikus erők is fokozott működésbe léptek. Földrengés és szökőár Japánban. Nukleáris sugárzás, százezrek kitelepítése otthonukból. A halottak száma ismeretlen.

Észak-Afrikában, Líbiában polgárháború, NATO-légicsapások a polgári lakosság védelmében. Szíriában tömegdemonstrációk és sortűz...

Hát nem éppen nyugalmas korszakban élünk! De volt-e nyugalmas korszak egyáltalán az emberiség történetében?

Április

A jobbközép kormány első tíz hónapjáról.

- A hatalom megszilárdítása a kétharmados parlamenti többség alapján. Lojális köztársasági elnök, új sajtótörvény, az Alkotmánybíróság megszorítása.

- Gazdasági vonatkozásban meghirdetik az egyensúlyt javítani szándékozó Széll Kálmán-tervet, ami inkább „mixtúra”, semmint koncepció. Az adócsökkentéssel a jobb módúakat részesítik előnyben és sújtják az átlag alatti jövedelmeket. Nő a hiány a költségvetésben

- A mezőgazdaságban szükséges változásokról alig esik szó, bár a termelés még most is alatta van a rendszerváltás előttinek.

- Az egészségügyi reform ügye nem halad. A társadalombiztosításban csökken a táppénz, a rokkantellátás. A magánnyugdíjpénztárak vagyona az államhoz kerül.

- A közoktatás terén belső ellentétek a vezetésben és zavarok az önkormányzati intézmények körül.

- Kudarok a külpolitikában. Sajtótörvény az EU előtt. IMF-„paterolás”. Szlovák vita.

– A rasszizmus erősödik. A szélsőjobb kirekesztése helyett egyes kérdésekben elnézés. Kriminlizálás a politikai ellenfélle szemben.

Békési négyoldalas cikke a *Népszabadságban* összefoglalóját adja a „helyzetnek”. Vajon hányan gondolkodnak el rajta? A „királyi” csatorna műsorában még mindig az öszödi beszédet emlegetik, és vannak, akik egy új erő megjelenését várják a politikai színpadon.

Belesüppedünk a honi problémák ingoványába, ez némiképp érthető, bár erősen függünk attól, hogy mi lesz Európában és a világban. A fellendülés jelei alig mutatkoznak. Európa cammog, a világ vezető hatalmának elnöke, a szimpatikus Obama szorító présben van. Az USA, a föld leggazdagabb országa egyben a legeladósodottabb is. Meddig tartható ez? Mit szól, hogyan reagál erre a hitelező Kína, India, a nyomorgó és háborús Afrika, a latinamerikai partnerek? Az orosz medve figyel. Az arab országok polgárháborúkat vívnak.

Túl sok a kérdőjel.

Május

Papírjaim böngészése közben előkerült egy-két régebbi dokumentum. Ilyen az a feljegyzés, amit 1979-ben adtam Havasinak, Kádár helyettesének, kérve, hogy juttassa el a PB tagjainak. Ez tartalmazza az akkor eltelt időszak tapasztalatait és a gazdaságpolitikai teendőket 1985-ig. Sajnos nem volt kellő hatása a gyakorlatra. Ilyen az az interjú, ami Bossányi Katalinnal készült 1992 januárjában. Ma is időszerűnek tünnek, a problémák zöme átível a rendszereken. Erősödik bennem a nézet, hogy talán most kellene önkényes cezúrát húzni jegyzeteimben. A történelem ritkán ad valóságos cezúrát: a forradalmak, világháborúk, a társadalmi korszakváltások idején – igen. A kommentátor azonban időnként le kell, hogy tegye a tollat – már kora miatt is. Persze felmerül az emberben, hogy képes-e mindez érdeklődést kelteni a fiatalabb korosztályban? Van-e értelme kiadásának a jelenlegi légkörben, mikor a hatalmi kérdések uralják a terepet, és kevésbé a tartalmiak?

*

Zajlik a világ. A nagyhatalmak sora átrendeződik. A feltörekvő BRIK-államok továbbra is magas fejlődési ütemet produkálnak és tartalékaik egy részét USA-államkötvényekben tartják. Az arab országok forrongnak, a kommandósok kivégzik Bin Ladent. Az Európai Unió százmilliárddal pótolja a bajban levő országok deficitjét, melyet részben a világválság, részben saját maguk okoztak. Kis hazánkban folyik a marakodás a politikai erők között. Néhány jónevű közgazdász *Haza és Haladás* névvel alapítványt hozott létre, melynek célja az ország problémáinak és a megoldási lehetőségek kidolgozása. Hát bizony jó lenne, ha okos és hozzáértő fők gyülekezetében megvitatnák száz bajunk...

2011 júniusában

A szerző néhány régebbi munkája

Tímár Máttyás: *Gazdaságpolitika Magyarországon 1967-1973*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Máttyás Tímár: *Reflections on the Economic Development of Hungary. 1967-1973*. Akadémiai Kiadó

Ugyanez kínai nyelven 1975-ben. Peking.

Tímár Máttyás: *Gazdasági egyensúly és pénzügyek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

Wege aus der Weltwirtschaftskrise. Zürich, 1984. Különböző előadóktól. Verlag Ruegger.

Tímár Máttyás: *Szürke pénzügyek*. Magvető Kiadó Budapest, 1989.

Tímár Máttyás és Tenner György: *A forint konvertibilitásáról*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.

Tímár Máttyás: *Válság, Váltás, Változások 1979-1994*. Láng Kiadó és Holding Rt.

A Magyar Nemzeti Bank története I-II-III kötet. Szerkesztőbizottság elnöke, majd konzultáns. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Presscon Kiadó. Tarsoly Kiadó. (1993-2004)

ISBN 978-963-08-2401-9

ISSN 1216-18-61

Felelős kiadó a szerző

Felelős szerkesztő Tabák András

2011 Vasas-Köz Kft. nyomda

Felelős vezető Badó Géza

Terjeszti a Könyvtárellátó Közhasznú Társaság
